

**Ο ρόλος της Θεωρίας του Νου στην κατανόηση της
ντροπής παιδιών ηλικίας 4- έως 6-ετών**

Της

ΚΑΤΣΑΡΟΥ ΒΑΣΙΛΙΚΗΣ

Επιβλέπουσα Καθηγήτρια: Πλουσία Μισαηλίδη

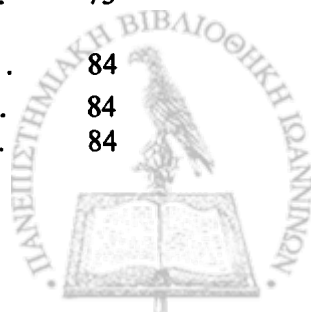
**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ-ΣΥΜΒΟΥΛΕΥΤΙΚΗ
ΝΟΕΜΒΡΙΟΣ 2007**

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

Κατάλογος Σχημάτων και Πινάκων	3
ΠΕΡΙΛΗΨΗ	5
ABSTRACT	6
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	7
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: Η έννοια της ντροπής	11
1.1 Ορισμοί της ντροπής	11
1.2 Διάκριση της ντροπής από τη ντροπαλότητα, την αμηχανία και την ενοχή	13
1.3 Εσωτερική και εξωτερική ντροπή	15
1.4 Τι προκαλεί ντροπή;	17
1.5 Συμπεράσματα	20
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: Η ανάπτυξη της ντροπής στην παιδική ηλικία	22
2.1 Αναπτυξιακές θεωρίες της ντροπής	23
2.1.1 Λειτουργιστικές θεωρίες	23
2.1.2 Θεωρίες αντικείμενο-σχεσιακής προσκόλλησης	24
2.1.3 Θεωρίες γνωστικής απόδοσης	26
2.2 Έρευνες για την ανάπτυξη της ικανότητας κατανόησης της ντροπής στην παιδική ηλικία	30
2.2.1 Ηλικία που τα παιδιά αρχίζουν να κατανοούν τη ντροπή	30
2.2.2 Επίδραση των μεταβλητών «Αντιδράσεις Ακροατηρίου», «Τύπος Παραπτώματος» και «Πρόθεση» στην κατανόηση της ντροπής από τα παιδιά	36
2.2.3 Χρήση του όρου ντροπή από τα παιδιά	41
2.3 Μελέτες που ερευνούν τις επιπτώσεις της ντροπής στην παιδική ηλικία	43
2.4 Συμπεράσματα	44
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: Η Θεωρία των παιδιών για το νου	46
3.1 Ορισμός της Θεωρίας του Νου	46
3.2 Ανάπτυξη της Θεωρίας του Νου	47
3.3 Νοητικές καταστάσεις α' και β' τάξης	49
3.4 Θεωρία του νου και κατανόηση βασικών συναισθημάτων στην παιδική ηλικία	51
3.5 Συμπεράσματα	54
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: Θεωρία του νου και κατανόηση της ντροπής	56
4.1 Ερευνητικά ευρήματα που τεκμηριώνουν τη σχέση μεταξύ της ντροπής και της ΘτΝ στην παιδική ηλικία	57
4.2 Εσωτερική και εξωτερική ντροπή: Η σχέση της με τη ΘτΝ	62
4.3 Στόχοι και υποθέσεις της έρευνας	65
4.4 Σχέδιο της έρευνας και Πειραματικά έργα	69
4.5 Προκαταρκτική Έρευνα	71
4.6 Κύρια Έρευνα	73
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5: Αποτελέσματα	84
5.1 Κατανόηση του συναισθήματος της ντροπής	84
5.1.1 Απαντήσεις στην ερώτηση «Πώς αισθάνεται ο ήρωας;»	84

5.1.2 Απαντήσεις στην ερώτηση «Γιατί αισθάνεται έτσι ο ήρωας;»	86
5.2. Επίδραση των παραγόντων: «Τύπος Παραπτώματος», «Αντιδράσεις Ακροατηρίου», και «Πρόθεση» στις επιδόσεις των παιδιών	89
5.3 Κατανόηση της φαινομενολογικής διάστασης της ντροπής	91
5.4 Επιδόσεις στα έργα ΘτΝ α' και β' τάξης	92
5.5 Συσχέτιση επιδόσεων στα έργα ΘτΝ α' και β' τάξης με την κατανόηση της εσωτερικής και εξωτερικής ντροπής.	93
5.6 Συσχέτιση επιδόσεων στο έργο ΘτΝ β' τάξης με την κατανόηση της φαινομενολογικής διάστασης της ντροπής	94
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6: Συμπεράσματα.	96
6.1 Κατανόηση του συναισθήματος της ντροπής	97
6.1.2 Χρήση του όρου ντροπή	98
6.1.3 Διάκριση εξωτερικής και εσωτερικής ντροπής.	99
6.2 Επίδραση των παραγόντων «Τύπος Παραπτώματος», «Αντιδράσεις Ακροατηρίου» και «Πρόθεση» στην κατανόηση της ντροπής	101
6.3 Κατανόηση της φαινομενολογικής διάστασης της ντροπής	102
6.4 Επιδόσεις στα έργα ΘτΝ α' και β' τάξης.	103
6.5 Συσχέτιση επιδόσεων στα έργα ΘτΝ α' και β' τάξης με την κατανόηση της εσωτερικής και εξωτερικής ντροπής	104
6.6 Συσχέτιση επιδόσεων στο έργο ΘτΝ β' τάξης με την κατανόηση της φαινομενολογικής διάστασης της ντροπής	106
6.7 Περιορισμοί της παρούσας έρευνας και προοπτικές για μελλοντική έρευνα	107
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	111
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ	116
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 1: Ιστορίες του έργου κατανόησης της ντροπής, ταξινομημένες κατά Περιστατικό, Θέμα, Πρόθεση και Αντιδράσεις Ακροατηρίου.	116
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 2: Σχηματική αναπαράσταση μιας από τις εικονογραφημένες ιστορίες (ηθικού παραπτώματος) που χρησιμοποιήθηκαν στο έργο κατανόησης της ντροπής	118
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 3: Σχηματική αναπαράσταση μιας από τις εικονογραφημένες ιστορίες (κοινωνικού περιστατικού) που χρησιμοποιήθηκαν στο έργο κατανόησης της ντροπής	119

Κατάλογος Σχημάτων και Πινάκων

Σχήμα 1.	Γνωστικό-Αναπτυξιακό Μοντέλο Ντροπής του Lewis (2000)	28
Πίνακας 1.	Μεταβλητές που ελέγχθηκαν στο έργο κατανόησης της ντροπής	70
Πίνακας 2.	Συχνότητες και ποσοστά σωστών απαντήσεων στην ερώτηση «Τι σημαίνει η λέξη ντροπή;»	72
Πίνακας 3.	Κοινωνικά και ηθικά περιστατικά που περιγράφηκαν από παιδιά ηλικίας 9-12 ετών ταξινομημένα σύμφωνα με το θέμα	73
Πίνακας 4.	Ιστορίες που χρησιμοποιήθηκαν στο έργο κατανόησης της ντροπής, ταξινομημένες σύμφωνα με τον τύπο παραπτώματος (κοινωνικά – ηθικά) και το θέμα	74
Πίνακας 5.	Μέσοι όροι (ΜΟ) και τυπικές αποκλίσεις (ΤΑ) σωστών απαντήσεων (0-12) στην ερώτηση «πώς αισθάνεται ο ήρωας της ιστορίας;», ταξινομημένες κατά ηλικιακή ομάδα	85
Πίνακας 6.	Απόλυτες συχνότητες και (ποσοστά) των συναισθηματικών όρων που χρησιμοποίησαν τα παιδιά, ταξινομημένες κατά ηλικιακή ομάδα	85
Πίνακας 7.	Μέσοι όροι (ΜΟ) και τυπικές αποκλίσεις (ΤΑ) σωστών απαντήσεων (0-12) στην ερώτηση «Γιατί αισθάνεται έτσι (ο ήρωας);» ταξινομημένες κατά ηλικιακή ομάδα	86
Πίνακας 8.	Απόλυτες συχνότητες και (ποσοστά) δικαιολογήσεων της ντροπής του ήρωα ταξινομημένες κατά κατηγορία και ηλικιακή ομάδα	87
Πίνακας 9.	Μέσοι όροι (ΜΟ) (και τυπικές αποκλίσεις (ΤΑ)) δικαιολογήσεων εξωτερικής (0-12) και εσωτερικής ντροπής (0-12), ταξινομημένες κατά ηλικιακή ομάδα	88
Πίνακας 10.	Μέσοι όροι (ΜΟ) και τυπικές αποκλίσεις (ΤΑ) σωστών απαντήσεων (0-6) στην ερώτηση «πώς αισθάνεται ο ήρωας της ιστορίας;» ταξινομημένες κατά μεταβλητή και ηλικιακή ομάδα	90
Πίνακας 11.	Μέσοι όροι (ΜΟ) και τυπικές αποκλίσεις (ΤΑ) σωστών απαντήσεων (0-12) στην ερώτηση «Ξέρουν οι άλλοι πως αισθάνεται ο ήρωας;» και «Πώς ξέρουν οι άλλοι το συναίσθημα του ήρωα;» ταξινομημένες κατά ηλικιακή ομάδα	92
Πίνακας 12.	Μέσοι όροι (ΜΟ) (και τυπικές αποκλίσεις (ΤΑ)) σωστών απαντήσεων (0-1) στα έργα απόδοσης πεποιθήσεων α' και β' τάξης, ταξινομημένες κατά πειραματικό έργο και ηλικιακή ομάδα	92
Πίνακας 13.	Δείκτες συνάφειας (Pearson r) ανάμεσα στις μεταβλητές απόδοση νοητικών καταστάσεων α' και β' τάξης και στην ικανότητα κατανόησης της ντροπής	93
Πίνακας 14.	Μέσοι όροι (ΜΟ) (και τυπικές αποκλίσεις) δικαιολογήσεων 'εξωτερικής' (0-12) και 'εσωτερικής ντροπής' (0-12) σε σχέση με την κατανόηση της πεποίθησης β' τάξης	94
Πίνακας 15.	Δείκτες συνάφειας (Pearson r) ανάμεσα στις μεταβλητές επιδόσεις 6-χρονων παιδιών, απόδοση νοητικών καταστάσεων β' τάξης και κατανόηση της φαινομενολογικής διάστασης της ντροπής	95

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η παρούσα έρευνα μελετά την ανάπτυξη της ικανότητας κατανόησης του συναισθήματος της ντροπής σε παιδιά ηλικίας 4- έως 6- ετών και τη σχέση αυτής της ικανότητας με τη Θεωρία του Νου (ΘτΝ). Πιο συγκεκριμένα, ως προς την κατανόηση του συναισθήματος της ντροπής, η έρευνα εξετάζει: (α) πώς τα παιδιά κατανοούν τη ντροπή και τους όρους που χρησιμοποιούν για να την περιγράψουν, (β) την ικανότητα των παιδιών να διακρίνουν ανάμεσα στην 'εσωτερική' και στην 'εξωτερική ντροπή', καθώς επίσης (γ) την ικανότητά τους να αναγνωρίζουν τα φαινομενολογικά χαρακτηριστικά αυτού του συναισθήματος. Ως προς τη σχέση ανάμεσα στην ικανότητα κατανόησης της ντροπής και στη ΘτΝ, η έρευνα μελετά: (δ) τη σχέση ανάμεσα στην ικανότητα κατανόησης της 'εξωτερικής' και 'εσωτερικής ντροπής' με την ικανότητα των παιδιών να κατανοούν νοητικές καταστάσεις α' και β' τάξης. Στην έρευνα χρησιμοποιήθηκαν τρία πειραματικά έργα. Το πρώτο περιλάμβανε σύντομες ιστορίες που περιέγραφαν καταστάσεις που τυπικά προκαλούν ντροπή. Μετά την παρουσίαση της κάθε ιστορίας, τα παιδιά έπρεπε να περιγράψουν το συναίσθημα του ήρωα και να δικαιολογήσουν την απάντησή τους. Το δύο άλλα έργα ήταν το έργο των Baron-Cohen, Leslie και Frith (1985) και το έργο των Sullivan, Zaitchik και Tager-Flashberg (1994), που ελέγχουν την ικανότητα απόδοσης ψευδών πεποιθήσεων α' και β' τάξης αντίστοιχα. Τα αποτελέσματα της έρευνας έδειξαν ότι από την ηλικία των 4 ετών τα παιδιά κατανοούν τη ντροπή ως αποτέλεσμα : «φόβου έκθεσης του ατόμου σε ακροατήριο που θα επικρίνει», «φόβου του ατόμου για παραβίαση ή απειλή της ιδιωτικότητας του», «παραβίασης των κοινωνικών κανόνων από το άτομο», «μείωσης της αυτοεικόνας του ατόμου» και «μετανόησης για την πράξη του». Επίσης, τα παιδιά χρησιμοποίησαν συχνότερα τους όρους «λύπη» και «άσχημα» αντί του όρου «ντροπή» για να περιγράψουν αυτό το συναίσθημα. Βρέθηκε ακόμη ότι τα παιδιά κατανοούν την 'εξωτερική' αλλά όχι την 'εσωτερική ντροπή'. Η ικανότητα κατανόησης της φαινομενολογικής διάστασης της ντροπής αρχίζει να αναπτύσσεται στην ηλικία των 6 ετών. Τέλος, ως προς τη σχέση ΘτΝ και ντροπής, βρέθηκε σημαντική σχέση μεταξύ των επιδόσεων στο έργο απόδοσης ψευδών πεποιθήσεων β' τάξης και των επιδόσεων κατανόησης της 'εξωτερικής ντροπής', το οποίο στηρίζει την προτεινόμενη σχέση μεταξύ ΘτΝ β' τάξης και κατανόησης της 'εξωτερικής ντροπής'.

ABSTRACT

The present study investigates the development of the ability of knowledge of shame in children of 4-, 5- and 6-years and how this ability relates to Theory of Mind (ToM). More specifically, concerning the knowledge of shame, the study investigates: (a) children's understanding of shame and the linguistic labels that they use to refer to shame, (b) children's ability to distinguish 'internal' from 'external shame', and also (c) their ability to understand the phenomenological experience of this emotion. Concerning the relation between children's understanding of shame and ToM, the study investigates: (d) the link between children's ability to understand 'external' and 'internal shame' with their ability to understand first-order and second-order mental states. Three experimental tasks were used in this study. The first task consisted of short stories describing situations which typically cause shame. After the presentation of each story, children were asked to describe the story-protagonist's feeling and to justify their answer. The other two tasks were the Baron-Cohen, Leslie και Frith (1985) task and the Sullivan, Zaitchik and Tager-Flashberg (1994) task which investigated the ability to attribute first-order false belief and second-order false belief respectively. The results of the study showed that from the age of 4 years children understand shame as a result of: 'fear of being exposed to an audience that could criticize', 'fear of seeing one's own privacy threatened', 'concern for social standards', 'concern for the individual's self-image' and 'feeling of regret for the individual's action'. Moreover, children used more frequently the terms "sadness" and "badly" instead of the word "shame" when they referred to this emotion. In addition, the results showed that children understand the concept of 'external' but not 'internal shame'. The ability to understand the phenomenological experience of shame develops from the age of 6 years. Finally, as regards the relation between ToM and shame, a significant relationship was found between participant's scores on the second-order false belief task and their understanding of 'external shame', supporting the proposed link between second-order ToM and understanding 'external shame'.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

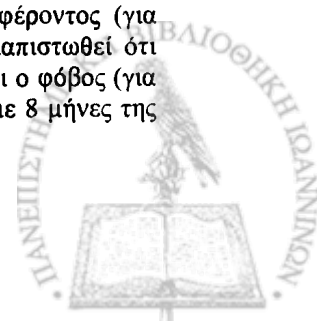
Τις δύο τελευταίες δεκαετίες παρατηρείται μια στροφή της έρευνας προς τη μελέτη της ανάπτυξης των συναισθημάτων στην παιδική ηλικία. Τα συναισθήματα παίζουν σημαντικό ρόλο στην ανθρώπινη συμπεριφορά και σκέψη (Fischer & Tangney, 1995). Η μελέτη, επομένως, της συναισθηματικής ανάπτυξης έχει σημαντικές επιπτώσεις στην κατανόηση της ανάπτυξης και οργάνωσης εκείνων των διαδικασιών που αποτελούν τη βάση της κοινωνικής μας συμπεριφοράς (Allesandri & Lewis, 1996).

Όλα τα συναισθήματα έχουν κοινωνικό χαρακτήρα αλλά τα ενσυνείδητα συναισθήματα¹ όπως η ντροπή, η περηφάνια και η ενοχή έχουν ιδιαιτέρως κοινωνικό χαρακτήρα. Ονομάζονται αλλιώς και κοινωνικά συναισθήματα, διότι συνήθως εκδηλώνονται στο πλαίσιο των κοινωνικών μας αλληλεπιδράσεων και λειτουργούν ως μέσα για να αξιολογήσουμε τόσο τον εαυτό μας όσο και τους άλλους. Για παράδειγμα, αισθανόμαστε ντροπή όταν υποθέτουμε ότι ένα άλλο πρόσωπο αξιολογεί αρνητικά μια ενέργεια ή ένα προσωπικό μας χαρακτηριστικό (Fischer & Tangney, 1995).

Ωστόσο, η μελέτη των κοινωνικών συναισθημάτων, και ειδικότερα της ντροπής, που αποτελεί το αντικείμενο της παρούσας έρευνας, έχει παραμεληθεί σε σχέση με τη μελέτη των βασικών συναισθημάτων². Οι λιγοστές μάλιστα έρευνες για τα κοινωνικά συναισθήματα, και συγκεκριμένα για τη ντροπή, μελετούν κυρίως την ανάπτυξη της στην παιδική ηλικία (π.χ., Barrett, Zahn-Waxler & Cole, 1993. Lewis, Allesandri & Sullivan, 1992), καθώς και τις βασικές διαφορές της από άλλα κοινωνικά συναισθήματα, όπως η ενοχή (π.χ., Ferguson, Stegge & Damhuis 1991).

¹ Τα ενσυνείδητα ή κοινωνικά ή σύνθετα συναισθήματα (ντροπή, αμηχανία, ενοχή, περηφάνια) διαφοροποιούνται από τα βασικά ή πρωταρχικά ή θεμελιώδη συναισθήματα (χαρά, λύπη, θυμός, ενδιαφέρον, αηδία, φόβος).

² Οι έρευνες που μελετούν την ανάπτυξη των βασικών συναισθημάτων έδειξαν ότι αυτά δεν εμφανίζονται ταυτοχρόνως αλλά αρχίζουν να εκδηλώνονται από το πρώτο μισό του πρώτου έτους ζωής και μέχρι το 3ο έτος το παιδί μπορεί και εκφράζει μια ποικιλία τέτοιων συναισθημάτων (Denham, 1998). Τα πρώτα συναισθήματα που εκδηλώνει το νεογέννητο βρέφος είναι το ενδιαφέρον και η ανησυχία. Στους 3 μήνες αναδύεται η χαρά (για παράδειγμα, το βρέφος χαμογελάει όταν βλέπει οικεία πρόσωπα), η λύπη (για παράδειγμα, το βρέφος εκδηλώνει λύπη όταν η μητέρα διακόπτει την αλληλεπίδραση με το βρέφος και η αηδία, η οποία πηγάζει από την ανησυχία. (για παράδειγμα, φύσιμο δυσάρεστων γευστικά αντικειμένων). Ο θυμός εμφανίζεται μεταξύ 4 και 6 μηνών (για παράδειγμα, όταν του κρατούν τα χέρια κάτω και το εμποδίζουν να κινηθεί), ενώ στους 6 μήνες κάνει την εμφάνισή της και η έκπληξη, η οποία πηγάζει από τον άξονα της χαράς/ενδιαφέροντος (για παράδειγμα, όταν το βρέφος βλέπει έναν μικρό να κατευθύνεται προς αυτόν, έχει διαπιστωθεί ότι δείχνει ενδιαφέρον και έκπληξη). Τέλος, στους 7 με 8 μήνες κάνει την εμφάνισή του και ο φόβος (για παράδειγμα, όταν αντικρίζει πρόσωπα που του είναι άγνωστα). Έτσι, τους πρώτους 7 με 8 μήνες της ζωής, έχουν ήδη εμφανιστεί και τα έξι βασικά συναισθήματα (Lewis, 2000).

Η ντροπή αναγνωρίζεται ότι κατέχει κεντρικό ρόλο στην κοινωνική ανάπτυξη και στην ανάπτυξη της έννοιας του εαυτού (Mills, 2005). Κατατάσσεται μάλιστα μαζί με την ενοχή στα λεγόμενα «ηθικά συναισθήματα», εξαιτίας των επιδράσεων που ασκεί στην ανάπτυξη της ηθικής συμπεριφοράς και στην παρεμπόδιση ηθικών παραπτωμάτων. Τέλος, η ντροπή θεωρείται ότι ασκεί σημαντική επίδραση στην ανάπτυξη της ικανότητας των παιδιών να αισθάνονται καλά με τους εαυτούς τους και να αλληλεπιδρούν αρμονικά με τους άλλους (Denham, 1998).

Τα τελευταία χρόνια, διατυπώθηκε η άποψη ότι η ανάπτυξη της ικανότητας κατανόησης των κοινωνικών συναισθημάτων, όπως η ντροπή, προϋποθέτει την ανάπτυξη της γνωστικής ικανότητας που είναι γνωστή ως θεωρία του νου (ΘτΝ) (Gilbert, 2003, 2004. Harris, 1989. Heerey, Keltner & Capps, 2003. Hillier & Allinson, 2002). ΘτΝ ονομάζεται η ικανότητα του ατόμου να αποδίδει στον ίδιο του τον εαυτό και στους άλλους νοητικές καταστάσεις – όπως πεποιθήσεις, επιθυμίες, προσδοκίες, αντιλήψεις, συναισθήματα κ.ά. - και να κατανοεί ότι αυτές οι νοητικές οντότητες είναι αιτίες της συμπεριφοράς (Μισαηλίδη, 2003). Η ΘτΝ είναι σημαντική γιατί δίνει στο άτομο τη δυνατότητα να προβλέπει και να εξηγεί τη συμπεριφορά των άλλων με βάση τις νοητικές τους καταστάσεις (Astington & Barriault, 2001).

Η ντροπή είναι συναίσθημα που προκαλείται από την εκτίμηση του ατόμου ότι απέτυχε να ανταποκριθεί στις αξίες³ στα μάτια των άλλων και η λειτουργία της είναι να προάγει εκείνη τη συμπεριφορά που συμβαδίζει με τους κοινωνικούς κανόνες και να τονίζει εκείνες τις συμπεριφορές που απειλούν την υπόληψη και την αυταξία του ατόμου (Mascolo & Fischer, 1995). Το άτομο που αισθάνεται ντροπή - όπως αναφέραμε και προηγουμένως - κάνει υποθέσεις ότι οι άλλοι σκέπτονται αρνητικά γι' αυτόν/ήν (πιστεύει ότι οι άλλοι πιστεύουν ότι δεν αξίζει). Εύλογα μπορεί, επομένως, κανείς να υποθέσει ότι για να κατανοήσει κάποιος το συναίσθημα της ντροπής χρειάζεται να έχει αναπτύξει ΘτΝ. Υποστήριξη σ' αυτή την υπόθεση δίνουν, όπως θα δούμε στο Κεφάλαιο 4, πρόσφατα ευρήματα που έδειξαν ότι τα αυτιστικά παιδιά, που υστερούν ως προς τις δεξιότητες ΘτΝ, έχουν δυσκολίες στην ικανότητα κατανόησης κοινωνικών συναισθημάτων, όπως η ντροπή.

Σκοπός της παρούσας έρευνας ήταν να μελετήσει την ανάπτυξη της ικανότητας κατανόησης της ντροπής ανάμεσα στις ηλικίες των 4- και 6-ετών και τη σχέση της με τη ΘτΝ. Στο Κεφάλαιο 1 αναλύεται η έννοια της ντροπής ως συναίσθημα που

³ Ο αγγλικός όρος είναι standards of worth.

βιώνεται αρνητικά από το άτομο και δημιουργεί στον εαυτό το αίσθημα ότι δεν αξίζει, την επιθυμία να κρυφτεί και να εξαφανιστεί από τα μάτια του άλλου. Στη συνέχεια, περιγράφονται τα χαρακτηριστικά εκείνα της ντροπής που τη διαφοροποιούν από τη ντροπαλότητα και τα συναισθήματα της ενοχής και της αμηχανίας. Αναλύονται επίσης οι διαφορές μεταξύ 'εξωτερικής' και 'εσωτερικής ντροπής'. Η 'εξωτερική ντροπή', όπως θα δούμε στη σχετική ενότητα, προκαλείται από εξωτερικές πηγές (από τις εκφράσεις του προσώπου και άλλες μη λεκτικές μορφές επικοινωνίας και συμβολικές επιθέσεις των άλλων) και αυτό πιθανόν να οδηγεί σε σκέψεις σχετικά με το τι οι άλλοι σκέφτονται για εμάς. Η 'εσωτερική ντροπή', αντίθετα, αφορά αρνητικές σκέψεις που κάνει το ίδιο το άτομο για τον εαυτό του. Το Κεφάλαιο 1 ολοκληρώνεται με μια αναφορά στις αιτίες της ντροπής.

Στο Κεφάλαιο 2 παρουσιάζονται αρχικά οι αναπτυξιακές θεωρίες της ντροπής με ιδιαίτερη έμφαση στην θεωρία γνωστικής απόδοσης και στο γνωστικο-αναπτυξιακό μοντέλο ντροπής του Lewis (2000). Η βασική θέση του μοντέλου αυτού είναι ότι η αυτό-συνείδηση κάνει δυνατή τη ντροπή, ενώ οι εμπειρίες κοινωνικοποίησης είναι υπεύθυνες για τις ατομικές διαφορές στην εμπειρία της ντροπής. Στη συνέχεια, παρουσιάζονται έρευνες που μελέτησαν πότε τα παιδιά αρχίζουν να κατανοούν τη ντροπή και τους παράγοντες που επηρεάζουν την κατανόησή της. Τέλος, παρουσιάζονται και ορισμένες μελέτες που εξετάζουν τις αρνητικές συνέπειες της ντροπής στην παιδική ηλικία, προκειμένου να αναδειχτεί η σπουδαιότητα αυτού του συναισθήματος.

Στο πρώτο μέρος του Κεφαλαίου 3 δίνεται ο ορισμός της ΘτΝ και συζητούνται ορισμένες βασικές έρευνες που εξέτασαν τη ανάπτυξή της στην παιδική ηλικία. Στο δεύτερο μέρος του Κεφαλαίου παρουσιάζονται έρευνες που εξέτασαν τη σχέση της ΘτΝ με την ανάπτυξη της ικανότητας κατανόησης βασικών συναισθημάτων (π.χ., χαρά, λύπη, έκπληξη). Το συμπέρασμα που προκύπτει από την επισκόπηση αυτών των ερευνών είναι ότι προκειμένου κάποιος να κατανοήσει τα βασικά συναισθήματα, πρέπει να είναι ικανός να κάνει αποδόσεις νοητικών καταστάσεων α' τάξης.

Στο Κεφάλαιο 4 της εργασίας, παρουσιάζονται έρευνες που έδειξαν ότι τα κοινωνικά συναισθήματα συσχετίζονται με τη ΘτΝ και ειδικότερα με την ικανότητα απόδοσης νοητικών καταστάσεων β' τάξης. Αυτή η σύνδεση ενισχύεται και από τα αποτελέσματα ερευνών σε παιδιά με αυτισμό που έδειξαν ότι η έλλειψη δεξιοτήτων ΘτΝ συσχετίζεται με τα ελλείμματα των αυτιστικών παιδιών στην αναγνώριση της ντροπής και της αμηχανίας. Στη συνέχεια του Κεφαλαίου συζητάται ο ρόλος της ΘτΝ

στην κατανόηση της 'εξωτερικής' και της 'εσωτερικής ντροπής'. Υποστηρίζεται ότι μόνον η 'εξωτερική ντροπή' θα πρέπει να συσχετίζεται με τη ΘτΝ β' τάξης, αφού αυτή μόνον αυτή είναι απόρροια των πεποιθήσεων που έχει το άτομο για το τι είναι στο νου των άλλων για τον εαυτό και μόνον αυτή οδηγεί σε σκέψεις του τι οι άλλοι σκέφτονται για τον εαυτό του.

Στο δεύτερο μέρος του Κεφαλαίου 4 παρουσιάζεται η έρευνα στην οποία έλαβαν μέρος 53 παιδιά, ηλικίας 4- έως 6-ετών. Αναλύονται οι κύριοι και επιμέρους στόχοι, οι υποθέσεις της έρευνας και παρουσιάζεται η Μέθοδος και η Διαδικασία της έρευνας. Στα Κεφάλαια 5 και 6 παρουσιάζονται και συζητούνται τα ευρήματα που προέκυψαν από αυτήν. Πολύ σύντομα, η έρευνα έδειξε ότι από την ηλικία των 4 ετών τα παιδιά κατανοούν τη ντροπή ως: «αποτέλεσμα: φόβου έκθεσης του ατόμου σε ακροατήριο που θα επικρίνει», «φόβου του ατόμου για παραβίαση ή απειλή της ιδιωτικότητας του», «παραβίασης των κοινωνικών κανόνων από το άτομο», «μείωσης της αυτοεικόνας του ατόμου και μετανόησης για την πράξη του». Επίσης, τα παιδιά χρησιμοποίησαν συχνότερα τους όρους «λύπη» και «άσχημα» αντί του όρου «ντροπή» για να περιγράψουν αυτό το συναίσθημα. Βρέθηκε ακόμη ότι τα παιδιά κατανοούν την 'εξωτερική' αλλά όχι την 'εσωτερική ντροπή'. Η κατανόηση της φαινομενολογικής διάστασης της ντροπής άρχισε να επιτυγχάνεται από την ηλικία των 6 ετών. Τέλος, ως προς τη σχέση ΘτΝ και ντροπής, τα αποτελέσματα έδειξαν ότι μόνον τα παιδιά που είχαν καλές επιδόσεις στο έργο απόδοσης νοητικών καταστάσεων β' τάξης κατανοούσαν την εξωτερική ντροπή. Η κατανόηση της 'εσωτερικής ντροπής', αντίθετα, δε συσχετιζόνταν με τις επιδόσεις των παιδιών στα δύο έργα ΘτΝ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: Η έννοια της ντροπής

1.1 Ορισμοί της ντροπής

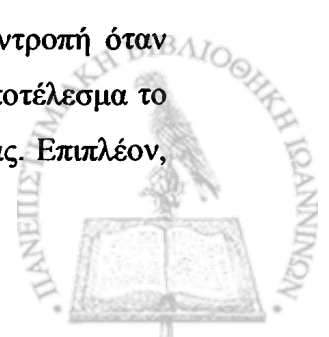
Η ντροπή είναι ένα κοινωνικό συναίσθημα το οποίο αποκτάται καθώς μαθαίνουμε τις προσδοκίες και τους κανόνες του κοινωνικού μας περιβάλλοντος και ενισχύεται καθώς αναπτύσσουμε προσδοκίες από τον εαυτό μας. Συνδέεται στενά με τη γλώσσα και τον πολιτισμό στον οποίο ανήκουμε (Poulson, 2000).

Κατά τον Kaufman (1989, στον Poulson, 2000), η ντροπή έχει τις ρίζες της στο πρωταρχικό αίσθημα αδυναμίας του ατόμου και είναι συνέπεια της ολοκληρωτικής εξάρτησης από κάποιο άλλο πρόσωπο για την επιβίωσή του. Αυτή η ανάγκη εξάρτησης και η ανάγκη σύνδεσης με τους άλλους μπορεί να απειληθεί από περιστατικά τα οποία ίσως και να φαίνονται ασήμαντα. Χαρακτηριστικά, ο Kaufman αναφέρει ότι:

«περιμένουμε μια μικρή αναγνώριση της παρουσίας μας ακόμα και από ξένους έξω στο δρόμο. Δε μας αρέσει να είμαστε αόρατοι στα μάτια των άλλων ακόμα και αν οι άλλοι είναι άγνωστοι. Κατά την επαφή με στενούς φίλους, ακόμα και η παραμικρή ελάττωση της προσοχής μπορεί να προκαλέσει αντιδράσεις. Σε συζήτηση με δύο άλλους φίλους μου, εάν ο ένας κοιτάξει για αμυδρά μεγαλύτερο χρονικό διάστημα τον άλλο φίλο μου από ό,τι εμένα, η διαφοροποίηση αυτή πιθανόν να με αναστατώσει. Καθένας από εμάς έχει συνείδηση ακριβώς του πόση και τι είδους προσοχή χρειάζεται από τους άλλους. Φαίνεται ότι υπάρχει ένα ουσιαστικά αόρατο νήμα που μας συνδέει με τους ανθρώπους γύρω μας» (σ. 5).

Σύμφωνα με την H.B. Lewis (1971, 1987, στον Barrett, 1995) η ντροπή σχετίζεται τόσο με ηθικά παραπτώματα όσο και με ματαιώσεις, αφορά την εστίαση της προσοχής μας στις αδυναμίες του εαυτού και σχετίζεται με έναν παθητικό και αβοήθητο εαυτό, ενώ για τους Piers και Singer (1971, στον Barrett, 1995) η ντροπή σχετίζεται περισσότερο με ελαττώματα του εαυτού παρά με παραβιάσεις κανόνων και προκαλείται όταν κάποιος αποτυγχάνει να αντεπεξέλθει στις προσδοκίες που έχει για τον ιδανικό του εαυτό.

Ο Harris (1989), από την άλλη πλευρά, θεωρεί ότι αισθανόμαστε ντροπή όταν πιστεύουμε ότι επιτρέπουμε ή προκαλούμε με τις πράξεις μας κάποιο αποτέλεσμα το οποίο υπολείπεται ενός κανόνα και το οποίο δεν είναι επιθυμητό σ' εμάς. Επιπλέον,

υποστηρίζει ότι μπορεί να αισθανθούμε ντροπή όταν έχουμε κάνει κάτι που θα επισύρει την αποδοκιμασία των άλλων.

Κατά τον Buss (1989, στον Barrett, 1995), η ντροπή δε μπορεί να βιωθεί αν δεν έχει προηγουμένως αναπτυχθεί ο γνωστικός εαυτός⁴ και αυτό συμβαίνει μετά από την ηλικία των 5 ετών. Θεωρώντας το κοκκίνισμα ένδειξη της ντροπής αναφέρει ότι μολονότι έχουν τον ψυχολογικό μηχανισμό της ντροπής, τα βρέφη, οι νοητικά καθυστερημένοι και τα ζώα δεν κοκκινίζουν. Αυτό συμβαίνει διότι δεν κατανοούν τον εαυτό τους ως κοινωνικό αντικείμενο.

Ο M. Lewis (2000) ορίζει τη ντροπή ως εξής: «Η ντροπή είναι αποτέλεσμα της ενεργοποίησης μιας σύνθετης ομάδας γνωστικών ικανοτήτων: της αξιολόγησης που κάνει το άτομο στις ενέργειές του σε σχέση με τους Κοινωνικούς Κανόνες, Ρόλους και Στόχους (ΚΚΡΣ)⁵ και της γενικής αξιολόγησης του εαυτού. Η φαινομενολογική εμπειρία ενός ατόμου που αισθάνεται ντροπή είναι η επιθυμία να κρυφτεί, να εξαφανιστεί ή να πεθάνει. Είναι μια πολύ αρνητική και επίμονη κατάσταση που οδηγεί σε διάσπαση μιας υπό εξέλιξη δράσης, αποδιοργάνωση της σκέψης και ανικανότητα ομιλίας. Η φυσική ενέργεια που συνοδεύει τη ντροπή είναι συρρίκνωση του σώματος σαν μια προσπάθεια του ατόμου να εξαφανιστεί από τα μάτια του εαυτού ή του άλλου. Εξαιτίας της σφοδρότητας αυτής της συναισθηματικής κατάστασης, και της γενικής επίθεσης στον εαυτό, το μόνο που μπορούν να κάνουν τα άτομα που βρίσκονται σ' αυτήν την κατάσταση είναι να προσπαθήσουν να την ξεφορτωθούν. Ωστόσο, από τη στιγμή που η ντροπή συνιστά γενική επίθεση στον εαυτό, είναι εξαιρετικά δύσκολο για το άτομο να την αποφύγει» (σ. 628).

Ο ορισμός που δίνει ο M. Lewis (2000) είναι αυτός που υιοθετήθηκε στην παρούσα εργασία. Σύμφωνα με τον ορισμό αυτό, η ντροπή συνδέεται με: τις γνωστικές ικανότητες της συνείδησης του εαυτού και της αναπαράστασης των κανόνων με βάση τους οποίους το άτομο αξιολογεί τη συμπεριφορά του, καθώς και με την ερμηνεία που δίνει κάθε άτομο στο γεγονός που προηγείται της ντροπής.

⁴ Η έννοια του γνωστικού εαυτού αναλύεται στην ενότητα 2.1.3. Εν συντομία σημαίνει ότι το άτομο έχει γνώση του εαυτού του, έχει αποκτήσει αυτοσυνείδηση.

⁵ Η έννοια των ΚΚΡΣ αναλύεται στην ενότητα 2.1.3. Πρόκειται για τους ισχύοντες κοινωνικούς κανόνες, ρόλους και στόχους που αφορούν την ανθρώπινη συμπεριφορά, σκέψη και δράση και οι οποίοι μεταβιβάζονται από την οικογένεια, τους συνομήλικους, την κοινωνία και τον πολιτισμό στο άτομο κατά τη διαδικασία της κοινωνικοποίησης (Lewis, 2003).

1.2 Διάκριση της ντροπής από τη ντροπαλότητα, την αμηχανία και την ενοχή

Εκτός από τη ντροπή άλλα κοινωνικά συναισθήματα είναι η αμηχανία, η ντροπαλότητα και η ενοχή. Πώς διακρίνεται η ντροπή από τα υπόλοιπα κοινωνικά συναισθήματα;

Πρώτος ο Darwin (1872/1965, στον Lewis, 2000) τόνισε την περιπλοκότητα των κοινωνικών συναισθημάτων, επισημαίνοντας ότι όλα εκδηλώνονται με κοκκίνισμα του προσώπου και, επομένως, είναι δύσκολο για κάποιον να τα διακρίνει. Υποστήριξε μάλιστα ότι το κοκκίνισμα προκαλείται από την προσέλευση της προσοχής των άλλων στο άτομο, από το αίσθημα του πώς δείχνουμε στους άλλους, «το τι οι άλλοι πιστεύουν για μας» (Lewis, 2000). Η παρατήρησή του αυτή σχετίζεται τόσο με την εξωτερική εμφάνιση του ατόμου όσο και με τη συνείδηση ότι παρακολουθείται από τους άλλους. Είναι η ευαισθησία για τη γνώμη των άλλων (καλή ή κακή) αυτή που προκαλεί τη ντροπή και τα άλλα κοινωνικά συναισθήματα (Lewis, 2000). Σύμφωνα με τον Darwin (1872/1965), κάποιος μπορεί να κοκκινίσει ακόμα κι όταν είναι μόνος του, επειδή σκέφτεται τι πιθανόν να πιστεύουν οι άλλοι γι' αυτόν. Είναι το «μάτι του άλλου» ή αλλιώς η κοινωνική σημασία της πράξης αυτό που ευθύνεται για τη ντροπή (Lewis, 2003).

Ωστόσο, όπως προαναφέραμε⁶, ένα από τα βασικά χαρακτηριστικά της ντροπής είναι η επιθυμία του ατόμου να κρυφτεί ή να εξαφανιστεί από τα μάτια των άλλων (ως φαινομενολογικό χαρακτηριστικό της ντροπής) (Lewis, 2003). Άλλο βασικό χαρακτηριστικό είναι η κατάρρευση του σώματος, η παύση της δραστηριότητας, η ελάττωση της φωνητικής δραστηριότητας ή/και οι αρνητικές αυτό-υποτιμητικές εκφράσεις (Lewis et al., 1992). Τρίτο χαρακτηριστικό της ντροπής είναι αυτό που συχνά περιγράφεται ως «έντονος πόνος, αμηχανία και θυμός» (Lewis, 2003). Τέταρτο χαρακτηριστικό είναι το αίσθημα του ατόμου πως «δεν είναι καλός», ότι δεν αξίζει ή ότι δεν είναι σωστός (Lewis, 2003. Lewis et al., 1992). Επιπλέον, «ο εαυτός είναι υποκείμενο και αντικείμενο της ντροπής», γεγονός που προκαλεί σύγχυση και ανικανότητα δράσης, σκέψης και λόγου στο άτομο (Lewis, 2003). Ένα άλλο χαρακτηριστικό αφορά τη λειτουργία της ντροπής (δηλαδή τον προσαρμοστικό της ρόλο), που είναι η «διακοπή κάθε πράξης» που παραβιάζει εσωτερικούς ή εξωτερικούς κανόνες (Heckhausen, 1984, 1987, 1988, στους Lewis et al., 1992). Η εσωτερική διαταγή προς τον εαυτό είναι: «Σταμάτα. Δεν είσαι καλός» (Lewis, 2003,

⁶βλ. ορισμό ντροπής του Lewis, παράγραφος 1.1.

σ. 1188). Αντί, λοιπόν, το άτομο να σταματήσει την ενέργεια, σταματάει τον εαυτό του που ενεργεί. Κάθε ενέργεια, επομένως, είναι αδύνατη, αφού ο μηχανισμός που την παράγει είναι λάθος.

Όλα τα παραπάνω χαρακτηριστικά διαφοροποιούν τη ντροπή από τα υπόλοιπα κοινωνικά συναισθήματα, όπως η ντροπαλότητα, η ενοχή και η αμηχανία. Πιο συγκεκριμένα, η ντροπαλότητα πέραν του ότι δε χαρακτηρίζεται ως 'έντονος πόνος', εμφανίζεται πολύ πιο νωρίς από ό,τι η ντροπή, σχετίζεται με το φόβο και όχι με την αυτό-αξιολόγηση και αφορά την έλλειψη άνεσης του ατόμου όταν βρίσκεται με τους άλλους. Χαρακτηρίζεται από την ταλάντευση μεταξύ φόβου και ενδιαφέροντος, μεταξύ αποφυγής και προσέγγισης και δεν είναι αξιολογικό συναίσθημα (Lewis, 2000).

Η διαφορά της ντροπής, από την ενοχή είναι ότι το άτομο που αισθάνεται ενοχή αποδίδει την αποτυχία του στην πράξη, ενώ το άτομο που αισθάνεται ντροπή αποδίδει την αποτυχία του στον εαυτό. Επίσης, η ενοχή δεν είναι τόσο έντονο συναίσθημα, αφού ο εαυτός δεν είναι το αντικείμενο αλλά το υποκείμενο της ενοχής. Ο εαυτός δεν είναι η αιτία της ενοχής αλλά απλά ένας εξωτερικός παράγοντας. Επιπλέον, η ενοχή συνοδεύεται συνήθως από προσπάθειες του ατόμου να επανορθώσει. Η εσωτερική διαταγή προς τον εαυτό είναι: «Σταμάτα. Αυτό που κάνεις παραβιάζει τους κανόνες. Άλλαξε τη συμπεριφορά σου» (Lewis, 2003, σ. 1188). Η προσαρμοστική λειτουργία της ενοχής, επομένως, είναι η αλλαγή ή η διόρθωση της πράξης (Lewis, 2000).

Ως προς τις διαφορές μεταξύ ντροπής και αμηχανίας, η πιο αξιοσημείωτη είναι ότι η δεύτερη αποτελεί ένα λιγότερο έντονο συναίσθημα ή «λιγότερο έντονη εμπειρία ντροπής» και δεν προκαλεί τη διάσπαση της σκέψης, της δράσης και του λόγου που προκαλεί η ντροπή. Από φαινομενολογική άποψη, στην αμηχανία η στάση του σώματος αντανακλά αμφιθυμία και προσπάθεια αποφυγής, επαναλαμβανόμενο κοίταγμα και στη συνέχεια κοίταγμα μακριά συνοδευόμενο από χαμόγελα. Επιπλέον, το άτομο μπορεί να αισθανθεί αμηχανία όχι από αρνητική αξιολόγηση αλλά από δημόσια έκθεση (π.χ., όταν του γίνεται κομπλιμέντο, όταν τον κοιτάνε ή όταν τον δείχνουν). Η αμηχανία μπορεί να προκληθεί και από αρνητική αυτό-αξιολόγηση αλλά λιγότερο έντονη από αυτήν της ντροπής. Η διαφορά στην ένταση αποδίδεται στη φύση του κανόνα, ρόλου ή στόχου που δεν επιτεύχθηκε, καθώς κάποιοι από αυτούς κρίνονται λιγότερο ή περισσότερο σημαντικοί για τον εαυτό. Εξαρτάται μάλιστα και

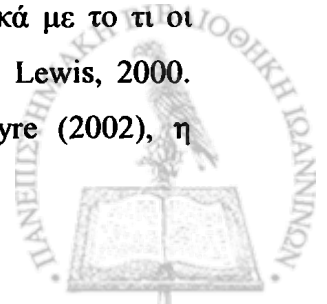

από την ιδιοσυγκρασία του κάθε ατόμου, πράγμα που σημαίνει ότι η παραβίαση ενός κανόνα μπορεί να προκαλέσει αμηχανία σε κάποιον και ντροπή σε κάποιον άλλον.

Συνοψίζοντας, τα παραπάνω συμπεραίνουμε ότι αν και το κοκκίνισμα είναι κοινό χαρακτηριστικό των κοινωνικών συναισθημάτων, υπάρχουν αξιοσημείωτες διαφορές μεταξύ τους. Τα βασικά χαρακτηριστικά που διαφοροποιούν τη ντροπή από τα άλλα συναισθήματα είναι ότι πρόκειται για ένα εξαιρετικά έντονο αρνητικό συναίσθημα που προέρχεται από την επίκριση ολόκληρου του εαυτού – ο εαυτός αντιμετωπίζεται ως κακός, ανίκανος ή αποτυχημένος. Επιπλέον, το άτομο που βιώνει ντροπή έχει έντονη επιθυμία να κρυφτεί ή να εξαφανιστεί από τα μάτια του άλλου και αισθάνεται σύγχυση και ανικανότητα δράσης, σκέψης και λόγου.

1.3 'Εσωτερική' και 'εξωτερική ντροπή'

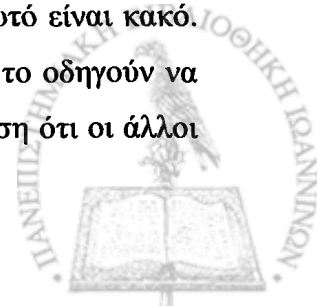
Στη σχετική βιβλιογραφία γίνεται συχνά η διάκριση μεταξύ 'εξωτερικής' και 'εσωτερικής' ντροπής. Ο Gilbert (2003), χαρακτηριστικά, υποστηρίζει ότι η 'εξωτερική ντροπή' είναι αποτέλεσμα της κατανόησης αυτού που αισθάνονται οι άλλοι για τον εαυτό μας. Είναι το πώς νομίζουμε ότι μας βλέπουν και μας κρίνουν οι άλλοι ακόμα και αν αυτό διαφέρει από το πώς βλέπουμε και κρίνουμε εμείς τον εαυτό μας. Υπάρχουν δύο τύποι 'εξωτερικής ντροπής': ο ένας σχετίζεται με το φόβο απόρριψης / αποκλεισμού και ο άλλος με τον φόβο εισβολής/ παραβίασης. Στην πρώτη περίπτωση, κάποιος μπορεί να αισθανθεί ντροπή επειδή δεν είναι ιδιαίτερα ελκυστικός ή δεν τον βρίσκουν οι άλλοι ενδιαφέροντα και πιστεύει ότι πιθανόν να τον απορρίψουν ή να τον αποκλείσουν από την ομάδα. Στη δεύτερη περίπτωση κάποιος μπορεί να αισθανθεί ντροπή γιατί οι προσωπικές του προτιμήσεις ή οι επιθυμίες του κρίθηκαν αρνητικά από κάποιον άλλον, και αυτός ο άλλος να του αποδώσει κάποιο χαρακτηρισμό για τον εαυτό του που ο ίδιος δε θέλει (Gilbert, 2003). Κάποιος όμως, μπορεί να αισθανθεί ντροπή με το να αισθάνεται κατώτερος από τους οικείους άλλους στο περιβάλλον του. Δεν πρόκειται για άμεση παραβίαση, αλλά και μόνο η παρουσία των άλλων γύρω του, τον κάνει να αισθανθεί ότι παραβιάζεται η έννοια του εαυτού του (Gilbert, 2003). Η 'εξωτερική ντροπή' αναπτύσσεται στη βρεφική ηλικία και προκαλείται από εξωτερικές πηγές –οι αντιδράσεις μας προκαλούνται από τις εκφράσεις του προσώπου και άλλες μη λεκτικές μορφές επικοινωνίας και συμβολικές επιθέσεις των άλλων– και αυτό πιθανόν να οδηγεί σε σκέψεις σχετικά με το τι οι άλλοι σκέφτονται για εμάς (H. B. Lewis, 1971, στον Gilbert, 2003. Lewis, 2000. Poulson, 2000). Τέλος, σύμφωνα με τους Smith, Webster και Eyre (2002), η

‘εξωτερική ντροπή’ απορρέει από τη δημόσια έκθεση των ελαττωμάτων ή παραβάσεων οι οποίες πιθανόν να συνδέονται με το σύνολο των συναισθηματικών εκτιμήσεων που αφορούν την απώλεια της φήμης κάποιου, τη μείωση της κοινωνικής του θέσης, την αποδοκιμασία των σημαντικών άλλων και τους μελλοντικούς περιορισμούς που όλα αυτά συνεπάγονται.

Η ‘εσωτερική ντροπή’, από την άλλη, αφορά σκέψεις για τον εαυτό μας και αναπτύσσεται αργότερα από ό,τι η ‘εξωτερική ντροπή’ (Kaufman 1989, στην Mills, 2005. Gilbert, 2004. Gilbert, 2003. Lewis, 2000). Απορρέει από μια προσωπική αρνητική εκτίμηση που κάνει το ίδιο το άτομο για τον εαυτό του, που πιθανόν χαρακτηρίζεται από συναισθηματικές εκτιμήσεις αυτό-περιφρόνησης και ανημπόριας (Smith et al., 2002) και προκύπτει από τη σύγκριση με τους προσωπικούς ή κοινωνικούς κανόνες ή στόχους ή από την γενικευμένη αίσθηση ότι το άτομο δεν είναι αρκετά καλό (Poulson, 2000). Ο Gilbert (2003) αναφέρει ότι «η ‘εσωτερική ντροπή’ σχετίζεται με τις εσωτερικές δυνάμεις του εαυτού και με το πώς ο εαυτός κρίνει και αισθάνεται για τον εαυτό» (σ. 1219). Η αδυναμία κάποιου να φτάσει κάποια πρότυπα μπορεί να του προκαλέσει ντροπή, η οποία σχετίζεται περισσότερο με την εγγύτητα του εαυτού με τον ‘μη επιθυμητό εαυτό’, παρά με την απόσταση του εαυτού από τον ‘ιδανικό εαυτό’. Το άτομο έχει την αίσθηση ότι δεν είναι ελκυστικό – ότι δηλαδή είναι ανεπιθύμητο από την κοινωνική ομάδα- και ότι είναι κάποιος που κανείς δε θα ήθελε να είναι, και η ντροπή έρχεται ως αντίδραση στη συνειδητοποίηση ότι κάποιος δεν αξίζει.

Ορισμένοι ερευνητές υποστηρίζουν ότι η ‘εσωτερική ντροπή’ (η ενδόμυχη αίσθηση του ανεπιθύμητου και με ψεγάδια εαυτού) δημιουργείται μέσα από τις κοινωνικές σχέσεις και δεν είναι κάτι με το οποίο γεννιέται κανείς (Gilbert, 2004. Kaufman, 1989, στον Gilbert, 2003. Lewis, 1992, στον Gilbert, 2003). Μαθαίνουμε να αυτοαξιολογούμαστε εσωτερικεύοντας ένα ιστορικό από το πώς οι άλλοι αντιδρούν απέναντί μας. Σύμφωνα μάλιστα με τον Kaufman (1989, στον Gilbert, 2003), οι εμπειρίες που έχει το παιδί από τις συναισθηματικές αντιδράσεις των άλλων σε μία σχέση γίνονται τα θεμέλια των πεποιθήσεών του για τον εαυτό. Για παράδειγμα, γονείς που είναι συχνά θυμωμένοι με το παιδί τους, του δημιουργούν την πεποίθηση ότι οι άλλοι δεν το βλέπουν θετικά και την ανάμνηση ότι προκαλεί θυμό στους άλλους και ότι οι άλλοι τον μεταχειρίζονται ως κακό και γι’ αυτό είναι κακό. Γονείς που περιφρονούν ή αποσύρουν την αγάπη από το παιδί τους, το οδηγούν να εσωτερικεύσει απώλεια ή περιφρόνηση και να αναπτύξει την πεποίθηση ότι οι άλλοι

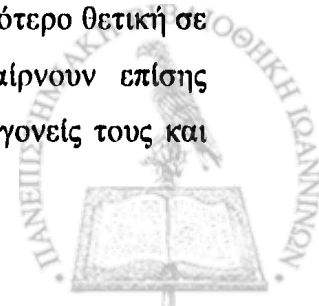
το βλέπουν σαν κάποιον από τον οποίο πρέπει να απομακρυνθούν, κάποιον που δεν επιθυμητός. Αυτό το σύστημα αναμνήσεων μεταφράζεται ως εξής: αφού προκαλώ την απομάκρυνση των άλλων και με μεταχειρίζονται ως ανεπιθύμητο, είμαι ανεπιθύμητος ενώ το εσωτερικό μοντέλο για τον εαυτό σχετίζεται με ιστορικό δημιουργίας αρνητικών συναισθημάτων στους άλλους και ντροπής στον εαυτό (Gilbert, 2003).

Συμπεραίνουμε, λοιπόν, ότι η 'εξωτερική ντροπή' προκαλείται από ανθρώπους στο περιβάλλον και αναπτύσσεται νωρίτερα από ό,τι η 'εσωτερική', η οποία προκαλείται από κάποιες εσωτερικές δυνάμεις μέσα στο άτομο (Gilbert, 2003. Lewis, 2000. Poulson, 2000. Smith et al., 2002).

1.4 Τι προκαλεί ντροπή;

Η ντροπή, σχετίζεται με τις προσωπικές αξίες και τους εσωτερικούς κανόνες του κάθε ατόμου. Έτσι, ένα γεγονός που προκαλεί ντροπή σ' ένα άτομο, σ' ένα άλλο μπορεί να προκαλέσει απλώς αμηχανία και σ' ένα τρίτο κανένα από τα δύο συναισθήματα. Δεν είναι, επομένως, τόσο αυτό καθαυτό το γεγονός όσο η ερμηνεία που δίνει το άτομο στο γεγονός, η αιτία της ντροπής (Lewis, 2000).

Η ιδιοσυγκρασία, λοιπόν, παίζει σημαντικό ρόλο στο συναίσθημα της ντροπής (Lewis, 2000. Lutz, 1988, στον Bosacki, 2002). Σύμφωνα με τη Lutz (1988), τα συναισθήματα αντανακλούν την προσωπική άποψη του κάθε ανθρώπου, προσδιορίζονται από τον πολιτισμό και συμπεριλαμβάνουν τις εμπειρίες του καθενός. Έτσι, οι πεποιθήσεις και οι αξίες των προσώπων που έχουν τη βασική φροντίδα των παιδιών επηρεάζουν τις σκέψεις και τα συναισθήματά τους, και προσφέρουν στα παιδιά εμπειρίες μέσα από τις οποίες οικοδομούν τις συναισθηματικές τους εμπειρίες. Επιπλέον, οι έρευνες έχουν δείξει ότι υπάρχουν διαφορές φύλου αναφορικά με τη ντροπή (Alessandri & Lewis, 1993. Lewis, 2000. Lewis et al., 1992. Mills, 2003, 2005). Αυτές οι διαφορές εμφανίζονται ακόμα και από την ηλικία των τριών ετών (Lewis & Alessandri, 1992) και συνεχίζονται και στην ενήλικη ζωή. Τα κορίτσια είναι πιο επιρρεπή στη ντροπή, καθώς έχουν την τάση να αποδίδουν την επιτυχία στην τύχη και την αποτυχία στον εαυτό τους ενώ τα αγόρια το ακριβώς αντίθετο. Προφανώς αυτό οφείλεται στην γονεϊκή συμπεριφορά, καθώς υπάρχουν ενδείξεις ότι τα κορίτσια παίρνουν περισσότερη αρνητική ανατροφοδότηση και λιγότερο θετική σε σχέση με τα αγόρια στην ίδια περίσταση αποτυχίας ενώ παίρνουν επίσης περισσότερο λεκτικό παρά συντελεστικό προσανατολισμό από τους γονείς τους και

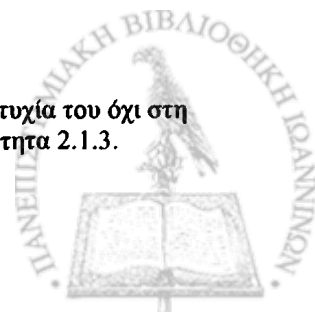

αυτό έχει ως αποτέλεσμα να αποδίδουν τις αποτυχίες στους εαυτούς τους και να κάνουν περισσότερο γενικές αυτο-αξιολογήσεις⁷ σε σχέση με τα αγόρια (Mills, 2003).

Εκτός από τις προσωπικές αξίες, η ντροπή σχετίζεται και με τους κανόνες και τις αξίες του κοινωνικού πλαισίου στο οποίο ανήκει το άτομο, καθώς και με το πώς το συναίσθημα αυτό αποτιμάται από το συγκεκριμένο κοινωνικό πλαίσιο. Η ντροπή αποτιμάται διαφορετικά στο δυτικό και στον ανατολικό πολιτισμό. Στις ΗΠΑ, για παράδειγμα, η ντροπή θεωρείται αρνητικό συναίσθημα και δηλώνει υποβάθμιση του 'εγώ' στα μάτια των άλλων, ενώ στις ανατολικές και μουσουλμανικές κοινωνίες είναι συνώνυμη της μετριοφροσύνης και στοχεύει στη διατήρηση της αρμονίας της κοινωνίας (Mascolo, Fischer & Li, 2003). Αυτό οφείλεται στο ότι ο δυτικός πολιτισμός είναι προσανατολισμένος στον ατομικισμό ενώ ο ανατολικός στον κολλεκτιβισμό. Στον Ευρωπαϊκό πολιτισμό έχουμε παρόμοια αντίληψη της ντροπής με αυτήν που έχουν οι Αμερικάνοι (Triandis, 1990, στους Levorato & Donati, 1999. Poulson, 2000). Αναφορικά με την ελληνική κοινωνία, μολονότι ευρωπαϊκή, επικρατεί ωστόσο, μία ισχυρή αίσθηση του «ανήκειν» στην οικογένεια και στην ομάδα και αυτό ίσως επηρεάζει τον τρόπο με τον οποίο βιώνεται η ντροπή, καθώς και να διαφοροποιεί σε κάποιο βαθμό τις περιστάσεις που την προκαλούν. Αξίζει, επιπλέον, να σημειωθεί ότι ενώ η ντροπή συνδέεται με τις εκάστοτε πολιτισμικές αξίες, υπάρχουν συμπεριφορές (π.χ., σεξουαλικές συμπεριφορές ή η τεμπελιά) που συνδέονται καθολικά με τη ντροπή (Gilbert, 2004).

Κάθε κοινωνία, λοιπόν, προσδιορίζει ποιος ρόλος έχει κύρος ποιος είναι αποδεκτός, ποιος επαίσχυντος, και αυτό αποτελεί κρυφή συνιστώσα του βιώματος της ντροπής, καθώς μέσα από τους πολιτισμικούς ρόλους και κανόνες μαθαίνουμε τι σημαίνει αποτυχία στα μάτια των άλλων (τι προκαλεί αρνητική αξιολόγηση του εαυτού) και πώς μπορούμε να την αποφύγουμε για να μη βιώσουμε το αίσθημα της ντροπής (Gilbert, 2003). Η αποτυχία αυτή συνδέεται με συγκεκριμένα φυσικά γεγονότα, όπως είναι, για παράδειγμα, η έκθεση ενός σημείου του σώματος που κάποιος δεν επιθυμεί να αποκαλύψει, και με σκέψεις για τον εαυτό, όπως, για παράδειγμα, «τώρα που έκανα αυτό θα νομίζουν ότι είμαι κακός» ή «είμαι κακός που έκανα αυτό».

⁷ Η 'γενική αυτο-αξιολόγηση' αναφέρεται στην τάση του ατόμου να αποδίδει την αποτυχία του όχι στη πράξη αλλά σε ολόκληρο τον εαυτό (Lewis, 2000). Ο όρος αυτός αναλύεται στην ενότητα 2.1.3.

Μια σειρά σχετικών ερευνών έδειξε ότι στην παιδική ηλικία η αρνητική αξιολόγηση του εαυτού, η οποία με τη σειρά της συνήθως προκαλεί ντροπή, μπορεί να προέλθει από μια σειρά παραγόντων:

- *Απόκλιση από ή παραβίαση ενός κανόνα:* Όταν η συμπεριφορά του παιδιού αποκλίνει από ή παραβιάζει κοινωνικό ή ηθικό κανόνα (Ferguson et al., 1991. Lewis, 2000. Smith et al., 2002).
- *Ακροατήριο:* Όταν το παιδί παρακολουθείται από τους άλλους (Levorato & Donati, 1999. Lewis, 2000) ή όταν εκτίθεται δημόσια κατά την εκτέλεση μιας παραβατικής πράξης ή αποτυχημένης δραστηριότητας και οι άλλοι αντιδρούν απέναντι του με γελοιοποίηση, απόρριψη ή επίκριση (Ferguson et al., 1991. Lewis et al., 1992). Ακόμη, οι επικρίσεις και τα αρνητικά σχόλια των άλλων μπορεί να προκαλέσουν ντροπή ακόμα κι αν είναι ανακριβείς και το παιδί αισθάνεται ότι δεν έκανε τίποτα το κακό ή το επαίσχυντο (Leary, 2004).
- *Αποτυχία ή χαμηλή επίδοση:* Όταν το παιδί αποτυγχάνει στο σχολείο, στα αθλήματα κ.λ.π. (Berti, Garattoni & Venturini 2000. Gilbert, 2003).
- *Αρνητικά κοινωνικά γεγονότα:* Όταν το παιδί γίνεται αντικείμενο επίθεσης από άλλα παιδιά ή απόρριψης από την ομάδα (Berti et al., 2000).
- *Ταπείνωση ή παραβίαση της ιδιωτικής ζωής:* Όταν κάτι που επιθυμεί το παιδί να κρύψει (σημείο του σώματός του, αισθήματα, μυστικό), αποκαλύπτεται από τους άλλους, (π.χ., «η φίλη μου μαρτύρησε το μυστικό μου στους άλλους») (Levorato & Donati, 1999).
- *Βλάβη εικόνας:* Όταν το παιδί κρίνεται αρνητικά από τους άλλους εξαιτίας αδέξιας, γελοίας, ακατάλληλης ή αλλόκοτης συμπεριφοράς ή εμφάνισης και ρισκάρει την εικόνα που έχουν οι άλλοι γι' αυτό (π.χ., «η δασκάλα με μάλωσε μπροστά σε όλους») (Levorato & Donati, 1999).
- *Βλάβη αυτοεικόνας:* Το παιδί ντρέπεται για τον εαυτό του επειδή δεν ανταποκρίθηκε στις προσδοκίες του ή παραβίασε προσωπικούς κανόνες και ηθικές νόρμες ή προκάλεσε κακό σε κάποιον άλλο χωρίς να το θέλει ή δε βοήθησε κάποιον που χρειαζόταν βοήθεια (Levorato & Donati, 1999).

Επιπλέον, ένα παιδί μπορεί να βιώσει ντροπή ακόμη και αν η παραβίαση του κανόνα ή η αποτυχία του δεν ανακαλύφθηκε από τους άλλους, γεγονός που σημαίνει ότι έχει αναπτύξει κάποιους εσωτερικούς κανόνες και αξίες που κατευθύνουν τη

συμπεριφορά του (Leary, 2004. Smith et al., 2002). Αυτό σημαίνει ότι η ντροπή δεν προκαλείται μόνον από δημόσια αλλά και από ιδιωτικά γεγονότα⁸ (Lewis, 2000).

1.5 Συμπεράσματα

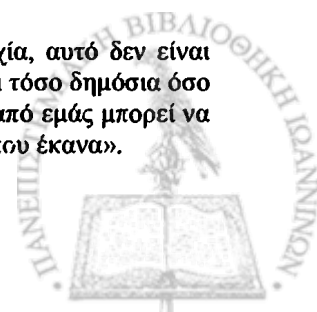
Συνοψίζοντας τα παραπάνω το συμπέρασμα που προκύπτει είναι ότι η ντροπή είναι ένα κοινωνικό συναίσθημα το οποίο συνδέεται με τις γνωστικές ικανότητες της συνείδησης του εαυτού και της αναπαράστασης των κανόνων με βάση τους οποίους το άτομο αξιολογεί αρνητικά τη συμπεριφορά του αλλά και με το πώς ερμηνεύει το κάθε άτομο την κάθε κατάσταση. Η ερμηνεία αυτή προσδιορίζεται από τις προσωπικές αξίες και τους εσωτερικούς κανόνες του κάθε ατόμου αλλά και από τους κανόνες και τις αξίες του κοινωνικού πλαισίου στο οποίο ανήκει το άτομο.

Η ντροπή συχνά περιγράφεται ως ένα εξαιρετικά έντονο αρνητικό συναίσθημα (έντονος πόνος, αμηχανία, θυμός) κατά το οποίο ο εαυτός αντιμετωπίζεται ως κακός, ανίκανος ή αποτυχημένος. Το άτομο που βιώνει ντροπή έχει έντονη επιθυμία να κρυφτεί ή να εξαφανιστεί από τα μάτια των άλλων και αισθάνεται σύγχυση και ανικανότητα δράσης, σκέψης και λόγου. Συνοδεύεται δε από κοκκίνισμα, κατάρρευση του σώματος, αποστροφή βλέμματος ή/και αρνητικές αυτό-υποτιμητικές εκφράσεις.

Πολλοί θεωρητικοί κάνουν διάκριση μεταξύ 'εξωτερικής' και 'εσωτερικής ντροπής'. Θεωρούν ότι η 'εξωτερική ντροπή' αναπτύσσεται νωρίτερα από την 'εσωτερική' και είναι αποτέλεσμα των άμεσων αντιδράσεων των άλλων λεκτικών και μη ή της δημόσιας έκθεσης των παραβιάσεων και ελαττωμάτων του ατόμου και του φόβου απόρριψης του από την ομάδα ή του φόβου παραβίασης της ιδιωτικότητας του. Η 'εσωτερική ντροπή' από την άλλη προκύπτει από την σύγκριση με τους προσωπικούς ή κοινωνικούς κανόνες ή στόχους ή από την γενικευμένη αίσθηση ότι κάποιος δεν είναι αρκετά καλός, το οποίο προϋποθέτει την εσωτερική των κανόνων ή τη δημιουργία ενός εσωτερικού μοντέλου για τον εαυτό.

Οι ερευνητές υποστηρίζουν ότι τα παιδιά μπορεί να βιώσουν ντροπή όταν παρακολουθούνται από τους άλλους κατά τη διάρκεια απόκλισης της συμπεριφοράς τους από τον κανόνα ή κατά τη διάρκεια παραβίασης ενός κανόνα. Όταν εκτίθενται δημόσια κατά την εκτέλεση μιας παραβατικής πράξης ή αποτυχημένης

⁸ Αν και πολλοί πιστεύουν ότι η ντροπή είναι αντίδραση σε μια δημόσια αποτυχία, αυτό δεν είναι απαραίτητο γιατί η αποτυχία που αποδίδεται σε ολόκληρο τον εαυτό μπορεί να είναι τόσο δημόσια όσο και ιδιωτική. Η ντροπή λοιπόν μπορεί να είναι δημόσια ή ιδιωτική, αφού καθένας από εμάς μπορεί να σκεφτεί ιδιωτικά γεγονότα κατά τα οποία είπε στον εαυτό του «ντρέπομαι γι' αυτό που έκανα».

δραστηριότητας και οι άλλοι αντιδρούν απέναντι τους με γελοιοποίηση, απόρριψη ή επίκριση. Ακόμη, κι αν οι επικρίσεις των άλλων είναι ανακριβείς και το παιδί κατηγορήθηκε άδικα, το παιδί βιώνει ντροπή γιατί αισθάνεται ότι ζημιώθηκε η εικόνα του. Επίσης, όταν το παιδί αποτυγχάνει σε σχολικές ή αθλητικές δραστηριότητες ή όταν γίνεται αντικείμενο επίθεσης από άλλα παιδιά ή απόρριψης από την ομάδα. Ακόμα, όταν κάτι που επιθυμεί το παιδί να κρύψει (σημείο του σώματός του, αισθήματα, μυστικό), αποκαλύπτεται από τους άλλους ή όταν κρίνεται αρνητικά από τους άλλους εξαιτίας αδέξιας, γελοίας, ακατάλληλης ή αλλόκοτης συμπεριφοράς ή εμφάνισης και ρισκάρει την εικόνα που έχουν οι άλλοι γι' αυτό.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: Η ανάπτυξη της ντροπής στην παιδική ηλικία

Διαφωνία επικρατεί μεταξύ των ερευνητών αναφορικά με την ακριβή ηλικία που τα παιδιά αρχίζουν να αισθάνονται και να εκδηλώνουν ντροπή. Ορισμένοι υποστηρίζουν ότι το παιδί μπορεί να αισθανθεί ντροπή πριν από το τέλος του πρώτου έτους (Izard, 1989, στις Levorato & Donati, 1999. Kauffman 1985, 1989, στην Mills 2005. Nathanson, 1987, στον Barrett 1995. Nathanson, 1992, στην Mills, 2005). Άλλοι ερευνητές, ωστόσο, θεωρούν ότι η ντροπή αναπτύσσεται κατά τη διάρκεια του δεύτερου έτους ζωής. Αποτελέσματα μιας σειράς σχετικών ερευνών (Barrett, 1995. Barrett et al., 1993. Lewis et al., 1992. Stipek, 1995) έδειξαν ότι ακόμα και τα δίχρονα παιδιά εκδηλώνουν ντροπή ως αντίδραση σε αποτυχίες ή ατυχήματα.

Αντιστοίχως, τα αποτελέσματα της έρευνας για την κατανόηση της ντροπής είναι αντικρουόμενα. Κάποιες έρευνες έδειξαν ότι η κατανόηση της ντροπής αντανακλά μια κατανόηση του τύπου «όλα ή τίποτα», δηλαδή ότι τα παιδιά δε γνωρίζουν τίποτα για την έννοια της ντροπής μέχρι την ηλικία των 10-12 ετών (π.χ., Ferguson et al., 1991) ή τουλάχιστον μέχρι την ηλικία των 6-7 ετών (π.χ., Harris, 1989), ενώ άλλες υποστηρίζουν (π.χ., Berti et al., 2000) ότι διαφορές στη μεθοδολογία είναι υπεύθυνες για τις διαφορές στα αποτελέσματα των σχετικών ερευνών και ότι από την ηλικία των 5 ετών τα παιδιά έχουν αναπτύξει την ικανότητα κατανόησης αυτού του συναισθήματος. Αποτελέσματα άλλων ερευνών, τέλος, δείχνουν ότι τα παιδιά αρχίζουν να αναπτύσσουν μια εν μέρει κατανόηση των κοινωνικών συναισθημάτων γύρω στην ηλικία των 3-4 ετών, πριν να τα κατανοήσουν πλήρως (Bosacki & Moore, 2004. Russell & Paris, 1994). Αυτοί οι ερευνητές ισχυρίζονται ότι η κατανόηση των βασικών συναισθημάτων αποτελεί προάγγελο της κατανόησης των κοινωνικών συναισθημάτων και προτείνουν ότι η απόκτηση αυτής της κατανόησης περνάει από τρία στάδια, κατά τα οποία τα παιδιά: (1) δεν κατανοούν το συναίσθημα, (2) κατανοούν την ευχαρίστηση ή αρνητική φόρτιση (θετικό /αρνητικό συναίσθημα) του συναισθήματος, το οποίο αποτελεί μαρτυρία της εν μέρει κατανόησης του και (3) κατανοούν την ιδιαίτερη κατάσταση που προκαλεί το συναίσθημα και αυτό φανερώνει την πλήρη κατανόηση του. Υποστηρίζουν μάλιστα ότι τα παιδιά προσχολικής ηλικίας έχουν αποκτήσει μία εν μέρει κατανόηση των κοινωνικών συναισθημάτων, αλλά δεν απέκτησαν την ικανότητα να εκφράζουν λεκτικά αυτή τους τη γνώση.

Σ' αυτό το Κεφάλαιο, επιχειρείται αρχικά μια σύντομη παρουσίαση των αναπτυξιακών θεωριών της ντροπής. Στη συνέχεια, παρουσιάζονται μελέτες που μελέτησαν την ανάπτυξη της ικανότητας κατανόησης της ντροπής στην παιδική ηλικία. Τέλος, παρουσιάζονται μελέτες που εξετάζουν τις επιπτώσεις της ντροπής στην παιδική ηλικία, προκειμένου να καταδειχθεί η σπουδαιότητα αυτού του συναισθήματος.

2.1 Αναπτυξιακές θεωρίες της ντροπής

Οι αναπτυξιακές θεωρίες της ντροπής μπορούν να ταξινομηθούν σε τρεις ομάδες: (1) λειτουργιστικές θεωρίες (Barrett, 1995. Campos, Thein & Owen 2004, στην Mills, 2005. Saarni, Mumme & Campos, 1998, στην Mills, 2005), (2) θεωρίες αντικείμενο-σχεσιακής προσκόλλησης (Bowlby, 1973. Kaufman 1989. Nathanson, 1992. Schore, 1998, στην Mills, 2005), και (3) θεωρίες γνωστικής-απόδοσης⁹ (H. B. Lewis, 1971, στον Lewis, 2000. Tangney, Wagner & Granzow, 1992a). Η βασική διαφορά μεταξύ τους είναι ότι: (α) οι λειτουργιστικές θεωρίες εστιάζουν περισσότερο στην προσαρμοστική λειτουργία της ντροπής, που στοχεύει στη ρύθμιση των σχέσεων του εαυτού με τους άλλους, (β) οι θεωρίες αντικείμενο-σχεσιακής προσκόλλησης επικεντρώνονται στην επίδραση που έχει ο τρόπος με τον οποίο έχει μάθει το παιδί από νωρίς να ελέγχει τη ντροπή και στο ρόλο που παίζει αυτός ο τρόπος ελέγχου στην ανάπτυξη της έννοιας του εαυτού και στην κοινωνική ανάπτυξη, (γ) ενώ, οι θεωρίες γνωστικής-απόδοσης εστιάζουν σε εκείνες τις διαδικασίες σύμφωνα με τις οποίες το άτομο αξιολογεί τις καταστάσεις και οι οποίες διαδικασίες θα αποτελέσουν το άμεσο ερέθισμα για τη πρόκληση της ντροπής (Mills, 2004). Ακολουθεί μια σύντομη παρουσίαση των βασικών αρχών των τριών θεωρητικών προσεγγίσεων της ντροπής.

2.1.1 Λειτουργιστικές θεωρίες

Οι λειτουργιστικές θεωρίες βασίζονται στη θεωρία εξέλιξης του Darwin και ειδικότερα στην αντίληψη ότι τα συναισθήματα έχουν λειτουργικό ρόλο: εξυπηρετούν στην προσαρμογή του ατόμου στο περιβάλλον. Συγκεκριμένα, σύμφωνα με τους εκπροσώπους αυτής της προσέγγισης, τα συναισθήματα είναι

⁹ Με τους όρους 'λειτουργιστικές θεωρίες', 'θεωρίες αντικείμενο-σχεσιακής προσκόλλησης' και 'θεωρίες γνωστικής-απόδοσης' αποδίδουμε τους αγγλικούς όρους 'functionalist theories', 'object-relational attachment theories' και 'cognitive-attributional theories' αντίστοιχα.

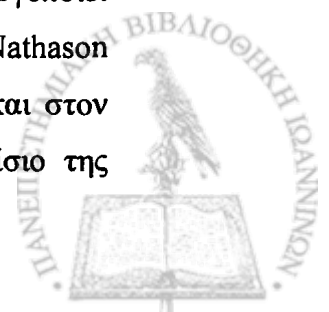
προσαρμοστικές διαδικασίες που εξυπηρετούν τους στόχους του ατόμου (Barrett, 1995. Saarni et al., 1998, στην Mills, 2005). Στο λειτουργιστικό μοντέλο ντροπής του Barrett (1995), για παράδειγμα, η ντροπή αποσκοπεί στη διατήρηση της αποδοχής των άλλων και της αυτοεκτίμησης, μέσω της μάθησης και τήρησης των κοινωνικών κανόνων και της υπακοής στους άλλους. Η ντροπή, σύμφωνα με τον Barrett (1995), έχει τρεις λειτουργίες: (1) 'προσαρμογή της συμπεριφοράς' (μέσα από την αποχή ή απομάκρυνση του εαυτού από την έκθεση που προκαλεί η αρνητική αξιολόγηση), (2) 'εσωτερική προσαρμογή' (εστίαση της προσοχής στους κοινωνικούς κανόνες και στην προσαρμογή του εαυτού σε αυτούς) και (3) 'κοινωνική προσαρμογή' (σεβασμός προς τους άλλους). Η δράση που σχετίζεται με τη ντροπή είναι η τάση για απόσυρση, η τάση αποφυγής των άλλων, και η τάση του υποκειμένου να κρυφτεί.

Οι εκπρόσωποι της λειτουργιστικής προσέγγισης (Barrett, 1995. Campos et al., 2004, στην Mills, 2005. Saarni et al., 1998, στην Mills, 2005) θεωρούν ότι η ντροπή αναπτύσσεται προοδευτικά παράλληλα με τη γνωστική ανάπτυξη και την κοινωνικοποίηση. Καθώς το παιδί αναπτύσσει αξίες, κανόνες και πεποιθήσεις, αποκτά αυτοαντίληψη και γίνεται περισσότερο ικανό να κάνει αυτοαξιολόγηση, με αποτέλεσμα περισσότερες καταστάσεις να μπορούν να του προκαλέσουν αντιδράσεις ντροπής ενώ παράλληλα αυξάνεται και η ικανότητά του να ελέγχει αυτές τις αντιδράσεις.

2.1.2 Θεωρίες αντικείμενο-σχεσιακής προσκόλλησης

Η προσέγγιση της αντικείμενο-σχεσιακής προσκόλλησης έχει τις βάσεις της στην ψυχαναλυτική θεωρία και υποστηρίζει ότι οι κοινωνικές σχέσεις αποτελούν βασική βιολογική ανάγκη. Τα συναισθήματα συνδέονται μ' αυτές τις σχέσεις και θεωρούνται ουσιαστικά και θεμελιώδη για την ανάπτυξη (Greenberg & Mitchell, 1983, στην Mills, 2005). Οι εκπρόσωποι αυτής της προσέγγισης αντιμετωπίζουν τη ντροπή ως ένα ενδοπροσωπικό συναίσθημα που προκαλείται όταν διακόπτεται ένας συναισθηματικός δεσμός.

Σύμφωνα με τον Nathanson (1987, 1992, στην Mills, 2005), η ντροπή δρα ως επαγρύπνηση προκειμένου το άτομο να αποφύγει εκείνες τις ενέργειες που θα μπορούσαν να προκαλέσουν την απόρριψή του από τους άλλους και ενεργοποιεί εκείνες τις προσπάθειες που θα εμποδίσουν να συμβεί αυτή η απόρριψη. Ο Nathanson μάλιστα, τοποθετεί την εμφάνιση της πολύ νωρίς, ανάμεσα στο δεύτερο και στον τρίτο μήνα της ζωής και εντοπίζει τις πρώτες εκδηλώσεις της στο πλαίσιο της

πρόσωπο με πρόσωπο αλληλεπίδρασης του παιδιού με τους γονείς. Πιο συγκεκριμένα, υποστηρίζει ότι όταν οι γονείς δεν ικανοποιούν τις ανάγκες του βρέφους ή δεν ανταποκρίνονται στο ενδιαφέρον του, τότε παρατηρείται αύξηση της θερμοκρασίας του προσώπου του και απώλεια του μυϊκού τόνου στο λαιμό και στο σώμα του, πράγμα που κατά το Nathanson αποτελεί ένδειξη ντροπής. Αυτή η διακοπή της σχέσης δημιουργεί στο παιδί μια αίσθηση ακαταλληλότητας και προσελκύει τη προσοχή του προς τον εαυτό, γεγονός που με τη σειρά του επηρεάζει την αυτοαντίληψή του.

Ένας άλλος εκπρόσωπος της θεωρίας της αντικείμενο-σχεσιακής προσκόλλησης, ο Kaufman (1985, 1989, στην Mills, 2005), αντιμετωπίζει τη ντροπή σ' ένα αναπτυξιακό πλαίσιο και υποστηρίζει ότι οι αιτίες αυτού του συναισθήματος διαφέρουν ανάλογα με την αναπτυξιακή περίοδο. Στην προσχολική περίοδο, οι απογοητευτικές εμπειρίες του παιδιού που προκαλούνται από τη ρήξη της σχέσης του με τους γονείς ή από εκφράσεις θυμού των γονέων απέναντί του, είναι οι αιτίες που του προκαλούν ντροπή. Στην παιδική ηλικία η ντροπή ενεργοποιείται από τις μεθόδους ελέγχου της οικογένειας, των συνομηλίκων και του σχολείου, οι οποίες περιλαμβάνουν εκφράσεις ντροπιάσματος (π.χ., «ντροπή σου» και συνοδεύονται από εκφράσεις του προσώπου που δηλώνουν θυμό και αηδία) δυσφήμισης, κατηγορίας, ταπείνωσης και περιφρόνησης. Επίσης, η ντροπή ενεργοποιείται από την πίεση που αισθάνεται το παιδί να αντεπεξέλθει στις προσδοκίες των άλλων και από τις εκφράσεις απογοήτευσης των άλλων για τις αποτυχίες του. Η ντροπή σ' αυτή την ηλικία, κατά τον Kaufman (1985), προκαλείται επίσης όταν η συμπεριφορά του παιδιού δε συμβαδίζει με τις πολιτισμικές αξίες που διέπουν τη κοινωνική του ομάδα. Στην ενήλικη ζωή, η ντροπή προκαλείται από μια αίσθηση αδυναμίας του ατόμου σε όλες τις πτυχές της ζωής του (π.χ., σχέσεις, εργασία, υγεία, οικογένεια). Κατά τον Kaufman (1985), καθώς τα παιδιά μεγαλώνουν η ντροπή εσωτερικεύεται μέσα από την αποθήκευση αναμνήσεων που αφορούν επαναλαμβανόμενες εμπειρίες ντροπής. Αυτές οι αναμνήσεις αφορούν πεποιθήσεις του ατόμου για το ποια γεγονότα προκαλούν ντροπή, αφορούν μοντέλα αλληλεπίδρασης (που περιλαμβάνουν τη συμπεριφορά του εαυτού και των άλλων και τις συνέπειες της αλληλεπίδρασης αυτών) και τέλος, αφορούν τον 'εσωτερικευμένο άλλο' (συνήθως τη γονική φιγούρα που αποτελεί τη φωνή της συνείδησης).

2.1.3 Θεωρίες γνωστικής απόδοσης

Βασικός εκπρόσωπος των θεωριών γνωστικής απόδοσης είναι ο Lewis (2000), ο οποίος υποστηρίζει ότι υπάρχει μία ένα-προς-ένα αντιστοιχία συγκεκριμένων σκέψεων και της εμφάνισης ενός συγκεκριμένου συναισθήματος και ότι τα κοινωνικά συναισθήματα, συμπεριλαμβανομένης της ντροπής, προκαλούνται από γνωστικές διαδικασίες που έχουν ως πυρήνα τους την έννοια του εαυτού. Ο τρόπος που σκεφτόμαστε ή το τι πιστεύουμε γίνεται έναυσμα της ντροπής, της ενοχής, της περηφάνιας και της αμηχανίας. Προκειμένου λοιπόν να ερμηνεύσουμε το συναίσθημα της ντροπής, πρέπει πρώτα να διευκρινίσουμε ποιος είναι ο ρόλος του εαυτού στην πρόκληση αυτού του συναισθήματος (Lewis, 2000).

Τόσο ο Lewis (2000, 2003) όσο και άλλοι ερευνητές (Reissland, 1994. Stipek, 1995. Stipek, Recchia & McClintic, 1992) συχνά ονομάζουν τα κοινωνικά συναισθήματα, συμπεριλαμβανομένης της ντροπής, και αξιολογικά¹⁰, διότι είναι αποτέλεσμα της αξιολόγησης του εαυτού σε σχέση με τους ισχύοντες Κοινωνικούς Κανόνες, Ρόλους και Στόχους (ΚΚΡΣ) που επικρατούν σε ένα συγκεκριμένο κοινωνικό-πολιτισμικό πλαίσιο. Οι ΚΚΡΣ είναι κανόνες που αφορούν την ανθρώπινη συμπεριφορά, σκέψη και δράση και οι οποίοι μεταβιβάζονται από την οικογένεια, τους συνομήλικους, την κοινωνία και τον πολιτισμό στο παιδί κατά τη διαδικασία της κοινωνικοποίησης (Lewis, 2003). Αυτή η διαδικασία ξεκινάει από πολύ νωρίς μέσα από τους κανόνες ασφάλειας που θέτουν οι γονείς (π.χ., δεν τρέχουμε στο δρόμο), τους κανόνες που αφορούν καθημερινές ρουτίνες (π.χ., δεν τρώμε γλυκό πριν από το φαγητό) και συνεχίζεται σε όλη τη διάρκεια της ζωής του ατόμου (π.χ., σε μεγαλύτερες ηλικίες οι κανόνες του σχολείου, της εργασίας κ.λ.π.), καθιστώντας το άτομο ικανό να συμπεριφερθεί κατάλληλα μέσα στην κοινωνική-πολιτισμική του ομάδα (Lagatutta, 2005. Lewis, 2000). Από τη στιγμή που το παιδί έχει ήδη ενσωματώσει κανόνες και ρόλους (οι οποίοι προέρχονται από τα πρόσωπα στο περιβάλλον του και κυρίως τα πρόσωπα που έχουν τη βασική του φροντίδα) γνωρίζει τις προσδοκίες των άλλων, αναμένει τις αντιδράσεις τους, αξιολογεί τον εαυτό του σύμφωνα με τις αντιδράσεις που φαντάζεται ότι θα έχουν οι άλλοι απέναντί του και η ντροπή είναι η συναισθηματική ανταπόκριση στην αποδοκιμασία τους (Lewis, 2000. Lewis et al., 1992). Αυτό συμβαίνει μεταξύ 2½ και 3 ετών και οδηγεί τα παιδιά να αισθανθούν ντροπή ανεξάρτητα από την εξωτερική κρίση των ενηλίκων. Έχουν

¹⁰ Άλλοι όροι που χρησιμοποιούνται για την περιγραφή των κοινωνικών (=social) συναισθημάτων είναι ενσυνείδητα (=self-conscious), ηθικά (=moral), σύνθετα (=complex) και γνωστικά (=cognitive).

δημιουργήσει τους δικούς τους προσωπικούς εσωτερικούς κανόνες, ρόλους και στόχους και δείχνουν αγωνία όταν τους παραβιάζουν (Lewis, 2000). Για παράδειγμα, το σπάσιμο ενός παιχνιδιού προκαλεί στο παιδί αποφυγή βλεμματικής επαφής και μαζεμένη στάση του σώματος - συμπεριφορές που υποδηλώνουν ότι τα παιδιά αντιλαμβάνονται ότι οι συνέπειες της πράξης τους θα πυροδοτήσουν την αντίστοιχη αντίδραση των άλλων.

Ωστόσο, κατά τον Lewis (2000) οι ΚΚΡΣ αποκτούν νόημα μόνον όταν κάποιος αξιολογεί τη συμπεριφορά του σε σχέση με αυτούς. Κατά την αξιολόγηση της συμπεριφοράς του, το άτομο μπορεί να αποδώσει ευθύνες στον εαυτό του ('εσωτερική απόδοση') ή, αντιθέτως, σε εξωτερικούς παράγοντες ('εξωτερική απόδοση'). Το είδος της απόδοσης που κάνει το άτομο εξαρτάται από την ιδιοσυγκρασία του και από την κατάσταση που αντιμετωπίζει. Για παράδειγμα, υπάρχουν άτομα που παραβιάζουν τους ΚΚΡΣ και αποδίδουν την αποτυχία τους στην τύχη ή στους άλλους και άλλα που κατηγορούν τον εαυτό τους για όλα.

Στην περίπτωση απόδοσης ευθύνης στον εαυτό για μια συγκεκριμένη συμπεριφορά, η συμπεριφορά αυτή αξιολογείται ως επιτυχής εάν είναι σύμφωνη με τους ΚΚΡΣ ή ανεπιτυχής εάν συγκρούεται μ' αυτούς. Το είδος της αξιολόγησης εξαρτάται από τους εσωτερικευμένους κανόνες του κάθε ατόμου, για παράδειγμα, ένας φοιτητής μπορεί να θεωρεί ως επιτυχία στις εξετάσεις το 10 και ως αποτυχία το 8, ενώ για κάποιον άλλο το 8 μπορεί να θεωρείται επιτυχία (Lewis, 2000).

Δύο άλλες γνωστικές ικανότητες που σχετίζονται με την απόδοση ευθύνης στον εαυτό, είναι η 'γενική' και η 'ειδική απόδοση' (Lewis, 2000). Η 'γενική απόδοση' αναφέρεται στην απόδοση αποτυχίας ή επιτυχίας σε ολόκληρο τον εαυτό, στην τάση του ατόμου να εστιάζει σε όλο του το είναι. Έτσι, για οποιαδήποτε παραβίαση των ΚΚΡΣ, το άτομο εστιάζει σε ολόκληρο τον εαυτό και χρησιμοποιεί φράσεις του τύπου: «Επειδή το έκανα αυτό είμαι κακός». Σ' αυτή την περίπτωση ο εαυτός είναι υποκείμενο και αντικείμενο. Δεν υπάρχει διέξοδος, επειδή η αξιολόγηση του εαυτού από τον εαυτό είναι γενική. Αυτό κάνει το άτομο να μη μπορεί να σκεφτεί τίποτε άλλο και καθιστά τον εαυτό μπερδεμένο και ανίκανο να μιλήσει και να ενεργήσει και προκαλεί στο άτομο την ανάγκη να κρυφτεί και να εξαφανιστεί από προσώπου γης.

Στην 'ειδική απόδοση', το άτομο εστιάζει σε κάποια χαρακτηριστικά του εαυτού ή σε κάποια συγκεκριμένη πράξη. Σ' αυτή την περίπτωση κρίνεται η συγκεκριμένη πράξη και το άτομο εστιάζει στη συγκεκριμένη συμπεριφορά του σε σχέση με αντικείμενα ή άλλα πρόσωπα, δηλαδή στην πράξη του ή στο αποτέλεσμα της πράξης

του πάνω στους άλλους. Συνήθως χρησιμοποιεί φράσεις του τύπου: «Αυτό που έκανα ήταν λάθος και δεν θα πρέπει να το ξανακάνω».

Το αν το άτομο θα προβεί σε 'γενική' ή 'ειδική απόδοση' εξαρτάται από την προσωπικότητά του και το είδος των ΚΚΡΣ που παραβιάστηκαν ή επιτεύχθηκαν. Μερικά άτομα είναι σταθερά στις αποδόσεις τους και τόσο στις περιπτώσεις επιτυχίας όσο και στις περιπτώσεις αποτυχίας κρατούν την ίδια γενική ή ειδική στάση σε σχέση με την απόδοση στον εαυτό. Για παράδειγμα, καταθλιπτικά άτομα είναι πιθανότερο να προβαίνουν σταθερά σε γενικές αποδόσεις, ενώ μη καταθλιπτικά άτομα είναι λιγότερο πιθανό να είναι σταθερά στις γενικές τους αποδόσεις (Lewis, 2000). Κλινικές παρατηρήσεις της Η.Β. Lewis (1971, στην Tangney, 1990) έδειξαν ότι όταν έρχονται αντιμέτωπα με αρνητικές καταστάσεις, ορισμένα άτομα έχουν την τάση να κάνουν γενική απόδοση στον εαυτό και να αντιδρούν με ντροπή, ενώ κάποια άλλα πιο επιρρεπή να κάνουν ειδική απόδοση στην πράξη και να αντιδρούν με ενοχή.

Ανάλογα με την απόδοση που θα κάνει το άτομο (εσωτερική ή εξωτερική γενική ή ειδική), θα προκύψει και το αντίστοιχο συναίσθημα (βλ. Σχήμα 1). Η ντροπή, λοιπόν, είναι αποτέλεσμα της αρνητικής γενικής απόδοσης στον εσωτερικό εαυτό. Η ενοχή είναι αποτέλεσμα αρνητικής ειδικής απόδοσης στον εαυτό. Από την άλλη θετική γενική απόδοση στον εαυτό προκαλεί αλαζονεία ενώ και θετική και ειδική απόδοση στην πράξη έχει ως συνέπεια την περηφάνια (Lewis, 2000. Mills, 2005).

Σχήμα 1: Γνωστικό-Αναπτυξιακό Μοντέλο Ντροπής του Lewis (2000)

- A. Κανόνες, Ρόλοι
B. Αξιολόγηση

	Επιτυχία	Αποτυχία	
	Αλαζονεία	Ντροπή	Γ. Απόδοση στον εαυτό
	Περηφάνια	Ενοχή	Γενική
			Ειδική

Σύμφωνα με τη θεωρία γνωστικής απόδοσης του Lewis (2000), η εμπειρία της ντροπής προϋποθέτει την ύπαρξη 3 γνωστικών ικανοτήτων:

1. *Αυτεπίγνωση*¹¹: Δηλαδή, την ικανότητα να αποδίδει στον εαυτό ευθύνη για τις πράξεις του (αντικειμενική αυτοσυνείδηση), η οποία αναπτύσσεται ανάμεσα στις ηλικίες των 1 ½ και 2 ετών.
2. *Ικανότητα αξιολόγησης του εαυτού σύμφωνα με τους ΚΚΡΣ*: Δηλαδή, εσωτερίκευση των ΚΚΡΣ και αξιολόγηση μιας πράξης ως αποτυχημένη σε σχέση μ' αυτούς τους κανόνες. Από τη στιγμή της εσωτερίκευσης των ΚΚΡΣ, τα παιδιά αποκτούν την ικανότητα να προσδοκούν τις αντιδράσεις των άλλων, να εκτιμούν τους εαυτούς τους σύμφωνα με πραγματικές ή φανταστικές αντιδράσεις και να νιώθουν ντροπή επειδή παραβίασαν κοινωνικούς κανόνες ή δεν μπόρεσαν να ανταποκριθούν σε αυτούς. Αυτό συμβαίνει στην πρώτη προσχολική ακόμα ηλικία, μεταξύ δηλαδή των 2 ½ και 3 ετών (Lewis, 2003).
3. *Γενική απόδοση στον εαυτό*: Δηλαδή, η αδυναμία του ατόμου να ανταποκριθεί σ' αυτούς τους κανόνες ή η παραβίαση αυτών των κανόνων, και η απόδοση της ευθύνης σε ολόκληρο τον εαυτό, οδηγούν στο χαρακτηρισμό ολόκληρου του εαυτού ως μη επιθυμητού και ανάξιου (Mills, 2005). Με άλλα λόγια, η ντροπή είναι μια αντίληψη ότι έχω αποτύχει και αυτή η αποτυχία είναι αποτέλεσμα των δικών μου ελαττωμάτων, των ανεπαρκειών μου, της αδυναμίας μου. Είναι μια αίσθηση ατέλειας του εαυτού, το άτομο εστιάζει στο εγώ και αυτή η γενική αίσθηση της αποτυχίας αποτελεί το έναυσμα της ντροπής (Poulson, 2000).

Η βασική θέση του μοντέλου αυτού είναι ότι η ντροπή δεν προκαλείται από κάποια συγκεκριμένα γεγονότα αλλά από την ερμηνεία που δίνει το άτομο στα γεγονότα αυτά, τη γνωστική απόδοση που κάνει. Η ανάπτυξη λοιπόν της αυτοσυνείδησης κάνει δυνατή την ντροπή, ενώ οι εμπειρίες κοινωνικοποίησης και η προδιάθεση του ατόμου επηρεάζουν το είδος της απόδοσης που θα κάνει στον εαυτό ('γενικής' ή 'ειδικής') και είναι υπεύθυνες για τις ατομικές διαφορές στην εμπειρία της ντροπής.

¹¹ Σύμφωνα με ορισμένους θεωρητικούς (Humphrey, 1986. Gallup, 1997, στον Leary, 2004), η ικανότητα αυτεπίγνωσης παρέχει στο άτομο την δυνατότητα να διαβάζει το νου των άλλων, να κάνει λογικές υποθέσεις για τις σκέψεις και τα συναισθήματα των άλλων, συμπεριλαμβανομένου των σκέψεων και των συναισθημάτων των άλλων γι' αυτόν. Τα άτομα που σκέφτονται για τις πράξεις και τις αντιδράσεις τους, μπορούν στη συνέχεια να εισχωρήσουν στο νου των άλλων. Προσπαθώντας να κατανοήσουμε τις αντιλήψεις των άλλων φανταζόμαστε τον εαυτό μας μέσα από τα μάτια των άλλων, και αυτή η διαδικασία συνεπάγεται αυτεπίγνωση (Leary, 2004).

2.2 Έρευνες για την ανάπτυξη της ικανότητας κατανόησης της ντροπής στην παιδική ηλικία

Οι έρευνες που μελετούν την κατανόηση του συναισθήματος της ντροπής εστιάζουν κυρίως στην ηλικία που τα παιδιά αρχίζουν να κατανοούν αυτό το συναίσθημα, στις καταστάσεις που προηγούνται της ντροπής, στις αιτίες της ντροπής (παραβίαση κανόνων, την πρόθεση ή μη του άτομου να διαπράξει την ενέργεια που στη συνέχεια προκαλεί ντροπή, το ρόλο του ακροατηρίου στο βίωμα της ντροπής), στον τρόπο εκδήλωσης της ντροπής, την κινητοποίηση για δράση που προκαλεί η ντροπή αλλά επίσης και στην εξοικείωση των παιδιών με τον όρο «ντροπή». Στη συνέχεια, παρουσιάζονται συνοπτικά τα ευρήματα αυτών των ερευνών.

2.2.1 Ηλικία που τα παιδιά αρχίζουν να κατανοούν τη ντροπή

Αναφορικά με την ηλικία κατά την οποία επιτυγχάνεται η κατανόηση της ντροπής στην παιδική ηλικία τα αποτελέσματα των ερευνών είναι αντικρουόμενα. Κάποιες μελέτες έδειξαν ότι τα παιδιά δεν αρχίζουν να κατανοούν τη ντροπή πριν από την ηλικία των 10 ή 12 ετών (Ferguson et al., 1991), άλλες αναφέρουν ότι η ντροπή αρχίζει να γίνεται κατανοητή από την ηλικία των 7 ετών περίπου (Harris, 1989. Harris, Olthof, Meerum Terwogt & Hardman, 1987), ενώ άλλες έδειξαν ότι ακόμη και στην ηλικία των 5 ετών τα παιδιά έχουν γνώση του συναισθήματος της ντροπής (Berti et al., 2000).

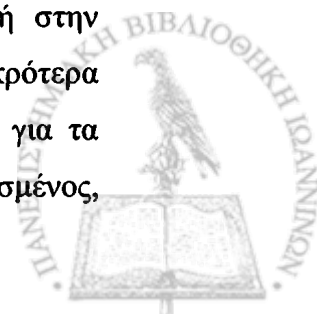
Πιο συγκεκριμένα, οι Ferguson et al. (1991) διερεύνησαν τι κατανοούν τα παιδιά ηλικίας 7-9 και 10-12 ετών για τα συναισθήματα της ντροπής και της ενοχής. Ζήτησαν από τα παιδιά να ταξινομήσουν¹² 36 εκφράσεις (που χαρακτηρίζουν τη ντροπή και την ενοχή) και άλλες 10 που χαρακτηρίζουν οποιοδήποτε αρνητικό συναίσθημα στις κατηγορίες: «ένοχος» (π.χ., λυπάμαι γι' αυτό που έκανα), «ντροπιασμένος» (π.χ., φοβάμαι μήπως με κοροϊδέψουν), «ένοχος και ντροπιασμένος» (π.χ., οι άλλοι μπορούν να δουν πώς νιώθω), «κανένα από τα δύο» (π.χ., οι άλλοι δεν μπορούν να δουν πως νιώθω). Η ανάλυση των απαντήσεων των παιδιών επικεντρώθηκε: στους ορισμούς της ντροπής και της ενοχής, στις αιτίες τους, στον τρόπο με τον οποίο τα δύο συναισθήματα εκδηλώνονται, αλλά και στον τρόπο με τον οποίο αντιδρούν στα δύο αυτά συναισθήματα. Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι τα

¹² Καθεμία από τις εκφράσεις αυτές ήταν γραμμένη σε διαφορετική κάρτα ενώ υπήρχαν 4 κουτιά που έφεραν πάνω τους τις ετικέτες «ένοχος», «ντροπιασμένος», «ένοχος και ντροπιασμένος» και «κανένα από τα δύο». Οι συμμετέχοντες έπρεπε να τοποθετήσουν την κάθε κάρτα σε εκείνο το κουτί που πίστευαν ότι ταιριάζει.

παιδιά και των δύο ηλικιακών ομάδων κατανοούσαν ότι η ντροπή σχετίζεται με το φόβο της γελοιοποίησης, το αίσθημα της αμηχανίας, το κοκκίνισμα και την επιθυμία δραπετεύσης από το πρόσωπο των άλλων. Τα μικρότερα παιδιά επίσης ανέφεραν επιθυμία να εξαφανιστούν από τα μάτια των άλλων ενώ τα μεγαλύτερα αποφυγή βλεμματικής επαφής. Σημαντικό ποσοστό των μικρότερων παιδιών (38,5%) ανέφεραν όμοια με την πλειονότητα των μεγαλύτερων (61,5%) ότι όταν κάποιος αισθάνεται ντροπή αυτό είναι ορατό στους άλλους. Μ' αυτή την έννοια και οι δύο ηλικιακές ομάδες κατανοούν ότι η ντροπή είναι ένα εξωτερικά κατευθυνόμενο συναίσθημα. Σε αντίθεση με τα μικρότερα, όμως, τα παιδιά ηλικίας 10-12 ετών, ανέφεραν επιπλέον ότι η ντροπή αφορά περισσότερο την αυτοαντίληψη ενός ατόμου και ότι το συναίσθημα αυτό «τους κάνει να αισθάνονται ανόητοι» και ότι «έχουν κάνει τα πάντα λάθος». Το συμπέρασμα των Ferguson et al. (1991) ήταν ότι τα παιδιά ηλικίας 10-12 ετών κατανοούν τη ντροπή ως ένα συναίσθημα που επηρεάζει σημαντικά τα αισθήματα αυτό-αξίας κάποιου ενώ αντίθετα τα μικρότερα παιδιά την αντιλαμβάνονται περισσότερο μέσα από τις πιθανές αντιδράσεις που θα προκληθούν στους άλλους και δικαιολογούν αυτό τον εξωτερικό προσανατολισμό των μικρότερων γιατί έχουν μεγαλύτερη εξάρτηση από την εξουσία και την τάση τους να μην αντιλαμβάνονται τους εαυτούς τους ή τους άλλους σαν άτομα με σταθερά χαρακτηριστικά. Καταλήγουν μάλιστα ότι μόνον τα μεγαλύτερα παιδιά κατανοούν το συναίσθημα της ντροπής, αφού μόνον αυτά κατανοούν τον ενδοπροσωπικό χαρακτήρα αυτού του συναισθήματος.

Οι Harris et al. (1987), υποστήριξαν ότι η κατανόηση της ντροπής αναπτύσσεται μετά την ηλικία των 7 ετών γιατί τότε τα παιδιά είναι σε θέση να διακρίνουν ποιες καταστάσεις προκαλούν ντροπή. Παρουσίασαν λοιπόν σε παιδιά ηλικίας 5-14 ετών 20 διαφορετικούς συναισθηματικούς όρους (π.χ., ευτυχισμένος, λυπημένος, ντροπιασμένος, ένοχος, κ.λ.π.) και τους ζήτησαν να περιγράψουν τις καταστάσεις που προκαλούν τον καθένα. Ωστόσο, υιοθέτησαν ένα αρκετά αυστηρό κριτήριο κωδικοποίησης των απαντήσεων των παιδιών, καθώς κωδικοποίησαν στο κάθε συναίσθημα μόνο καταστάσεις που συνδέονταν χαρακτηριστικά με αυτό και όχι καταστάσεις που συνδέονται με αρκετά συναισθήματα (π.χ., οι κωδικοποιητές έπρεπε να κρίνουν αν η κατάσταση «να πάρεις ένα ποδήλατο» αναφέρονταν ή στην περηφάνια, ή στην ευτυχία, ή στην ευγνωμοσύνη, κ.λ.π.). Βρήκαν ότι τα μικρότερα παιδιά (5-6 ετών) μπορούσαν να προτείνουν χαρακτηριστικές καταστάσεις για τα συναισθήματα που έχουν αναγνωρίσιμη έκφραση προσώπου: φοβισμένος,

χαρούμενος, λυπημένος θυμωμένος και ντροπαλός (το οποίο όμως δεν έχει συγκεκριμένη έκφραση). Τα επτάχρονα παιδιά ανέφεραν επιπρόσθετα κατάλληλες αναγνωρίσιμες καταστάσεις για αρκετά συναισθήματα χωρίς εμφανή έκφραση: περήφανος, ζηλιάρης, ευγνώμων, ανήσυχος, ένοχος, ντροπιασμένος και ενθουσιασμένος. Αυτή η λίστα επεκτείνονταν μεταξύ 10 και 14 ετών και περιλάμβανε όρους όπως ανακουφισμένος και απογοητευμένος. Συμπέραναν λοιπόν, ότι τα παιδιά ξεκινούν να κατανοούν πρώτα εκείνες τις καταστάσεις που προκαλούν τα συναισθήματα που έχουν ευδιάκριτη έκφραση προσώπου, ενώ μετά τα 7 περιγράφουν καταστάσεις που προκαλούν πιο περίπλοκα συναισθήματα όπως η ντροπή, η περηφάνια και η ενοχή.

Οι Berti et al. (2000) από την άλλη υποστήριξαν ότι ακόμα και τα 5-χρονα παιδιά κατανοούν το συναίσθημα της ντροπής. Οι Berti et al. (2000) εξέτασαν τη διάκριση του βασικού συναισθήματος της λύπης και των κοινωνικών συναισθημάτων της ενοχής και της ντροπής σε τρεις ομάδες παιδιών ηλικίας 5-, 7- και 9-ετών. Παρουσίασαν στα παιδιά την εικόνα ενός εξωγήινου χαρακτήρα (του E.T.) και ζήτησαν από τα παιδιά να προσποιηθούν ότι θα απαντούσαν σε ερωτήσεις του E.T. προκειμένου να τον βοηθήσουν να καταλάβει πως είναι οι άνθρωποι στη γη. Οι ερωτήσεις ζητούσαν απαντήσεις για τις συναισθηματικές καταστάσεις της λύπης, της ντροπής και της ενοχής, και ειδικότερα, τις καταστάσεις που προκαλούν αυτά τα συναισθήματα, τις σκέψεις που τα χαρακτηρίζουν, την κινητοποίηση για δράση, πως η παρουσία του γονέα επηρεάζει την εκδήλωση του συναισθήματος, και τις ενέργειες στις οποίες προβαίνουν τα παιδιά για να διαχειριστούν αυτά τα συναισθήματα. Τα αποτελέσματά τους έδειξαν ότι, ακόμα και τα 5-χρονα παιδιά κατανοούν, ως καταστάσεις που προκαλούν ντροπή, την αποτυχία στην επίδοση (στο σχολείο ή στα σπορ) και τις καταστάσεις αμηχανίας (όπως συναναστροφή με μη οικείο πρόσωπο ή ακούσιο κατέβασμα φούστας ή παντελονιού). Αντίθετα όμως από τα άλλα παιδιά, τα 5-χρονα ανέφεραν ως αιτίες της ντροπής και αρνητικά κοινωνικά γεγονότα (όπως επίθεση ή άρνηση από συνομήλικους ή κατσάδιασμα από τους ενήλικες), τα οποία ανέφεραν επίσης και ως τυπικές καταστάσεις της λύπης. Αυτό από πρώτη άποψη σημαίνει ότι δεν διαφοροποιούν ακόμα τη ντροπή από τη λύπη ή την γενική αίσθηση του να αισθάνεται κανείς «άσχημα». Όμως, οι απαντήσεις που έδωσαν σχετικά με τις σκέψεις που συνοδεύουν τη ντροπή ήταν αντιπροσωπευτικές της ντροπής και όχι της

λύπης¹³. Οι σκέψεις αυτές ήταν μπλοκάρισμα της σκέψης, ανικανότητα σκέψης, επιθυμία να βρισκόταν κάπου αλλού, υποτιμητικές σκέψεις για τον εαυτό και φόβο συνεπειών. Αναφορικά με την κινητοποίηση για δράση τα παιδιά όλων των ηλικιών ανέφεραν παρόρμηση να το σκάσουν ή να κρυφτούν, επιθυμία να κλάψουν, απόσυρση, απραξία, αναζήτηση ασφάλειας τάση για επανόρθωση με διαφορετική όμως συχνότητα στην κάθε ομάδα. Σχετικά με την παρουσία των γονέων τα 5-χρονα έχουν την ίδια αντίληψη με τα μεγαλύτερα παιδιά, ότι δηλαδή, η παρουσία ακροατηρίου μετριάζει την ένταση της ντροπής σε καταστάσεις αμηχανίας, αποτυχίες και αρνητικά κοινωνικά γεγονότα. Η διαφορά που προέκυψε είναι ότι για ένα σημαντικό ποσοστό (40%) των μικρότερων παιδιών (5-6 ετών) η ντροπή προκαλείται μόνον παρουσία ακροατηρίου (40%), ενώ τα μεγαλύτερα παιδιά δε θεωρούν το ακροατήριο απαραίτητο για να αισθανθούν ντροπή¹⁴. Αναφορικά με τον έλεγχο του συναισθήματος, τα αποτελέσματα έδειξαν ότι τα παιδιά προσχολικής ηλικίας ήταν λιγότερο έμπειρα από ό,τι τα μεγαλύτερα να διαχειριστούν τις καταστάσεις που προκαλούν ντροπή. Από την έρευνα αυτή προέκυψε ότι τα παιδιά όλων των ηλικιακών ομάδων κατανοούσαν τη ντροπή και τη διαφοροποιούσαν από την ενοχή και τη λύπη αφού έδωσαν διαφορετικές απαντήσεις σε καθένα από τα δύο αυτά συναισθήματα, όμως, η συχνότητα των διαφορετικών απαντήσεων σε κάθε ηλικία φανερώνει ότι υπάρχουν πιθανές αναπτυξιακές αλλαγές που πρέπει να διερευνηθούν περισσότερο.

Πού οφείλονται οι διαφορές στα αποτελέσματα των παραπάνω ερευνών; Μία πιθανή ερμηνεία είναι οι διαφορές αυτές να είναι αποτέλεσμα της διαφορετικής μεθοδολογίας που χρησιμοποιήθηκε από τους διαφορετικούς ερευνητές.

(1) Μία πρώτη διαφορά αφορά τις ηλικίες των συμμετεχόντων στις τρεις έρευνες. Οι Ferguson et al. (1991), για παράδειγμα, δεν συμπεριέλαβαν στο δείγμα τους παιδιά μικρότερα των 7 ετών επειδή πήραν ως δεδομένο ότι παιδιά τόσο μικρά δεν αναγνωρίζουν ότι οι όροι ενοχή και ντροπή αναφέρονται σε διαφορετικές εμπειρίες και έτσι δεν μπορούν να δώσουν αξιόπιστες περιγραφές των καταστάσεων που προκαλούν ντροπή και αυτών που προκαλούν ενοχή. Από την άλλη οι ίδιοι ερευνητές τονίζουν ότι σε μελλοντική έρευνα θα έπρεπε το δείγμα τους να έχει μεγαλύτερο

¹³ Οι σκέψεις που ανέφεραν ότι χαρακτηρίζουν το συναίσθημα της λύπης ήταν «τι έγινε», «σκέψεις εκδίκησης», «σκέψεις αναζήτησης βοήθειας από τους ενήλικες», «σκέψεις για ευχάριστα πράγματα», «σκέψεις για το πρόσωπο ή το ζώο που χάθηκε» και «δεν σκέφτεται τίποτα».

¹⁴ Αυτό υποστηρίζει την άποψη ότι στην παιδική ηλικία η ντροπή είναι ένα εξωτερικά κατευθυνόμενο συναίσθημα και επομένως κατανοείται από τα παιδιά ως 'εξωτερική ντροπή'.

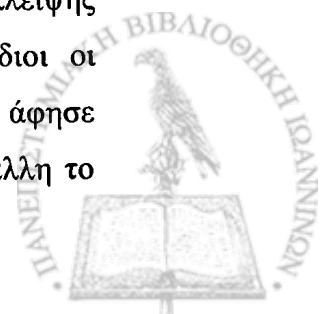

εύρος ηλικιών και να λάβουν υπόψη τους και άλλους παράγοντες που επηρεάζουν την ανάπτυξη κατανόησης της ντροπής (όπως είναι η κοινωνικοποίηση και οι αναπτυσσόμενες κοινωνικο-γνωστικές ικανότητες). Επιπλέον, θεώρησαν ότι παιδιά μικρότερα των 10 ετών δεν μπορούν να διακρίνουν ακόμα μεταξύ χαμηλής ικανότητας και χαμηλής προσπάθειας και επιπλέον μεταξύ ελεγχόμενων και μη ελεγχόμενων εσωτερικών αιτιών. Αυτή η υπόθεση είναι αδύναμη από θεωρητική άποψη, καθώς η διάκριση μεταξύ ελεγχόμενων και μη αιτιών είναι μόνο μία από τις διαστάσεις της διάκρισης ντροπής και ενοχής. Επιπλέον, και τα αποτελέσματα της έρευνας τους δεν στήριξαν αυτή την υπόθεση αφού όχι μόνο τα 10-χρονα αλλά και τα 7-8-χρονα έκαναν αυτή την διάκριση. Από την άλλη οι άλλες δύο έρευνες εξέτασαν και μικρότερα παιδιά των 7 ετών και συνέλεξαν σημαντικά στοιχεία και για αυτές τις ηλικίες.

(2) Μία άλλη διαφορά αφορά τον *τρόπο ερμηνείας και κωδικοποίησης των αποτελεσμάτων των ερευνών*. Ο τρόπος ερμηνείας των αποτελεσμάτων από τους Ferguson et al. (1991) έδωσε διαφορετικά συμπεράσματα αφού θεώρησαν ότι αν και τα 7-χρονα παιδιά έκαναν ίδιες αναφορές με τα μεγαλύτερα παιδιά αλλά σε διαφορετική συχνότητα, αυτό σημαίνει έλλειψη κατανόησης ντροπής, ενώ εμείς θεωρούμε ότι αυτό μας παραθέτει σε μια αναπτυξιακή ακολουθία στην κατανόηση της ντροπής, το οποίο δεν λήφθηκε καθόλου υπόψη απ' αυτούς.

Οι Harris et al. (1987), από την άλλη πλευρά υιοθέτησαν ένα πολύ αυστηρό κριτήριο κωδικοποίησης των καταστάσεων που αναφέρθηκαν από τα παιδιά αγνοώντας ότι η ίδια κατάσταση μπορεί να προκαλέσει διαφορετικά συναισθήματα στον καθένα (π.χ., σε άλλον να προκαλέσει ντροπή και σε άλλον λύπη). Επομένως, καταστάσεις που αναφέρθηκαν από κάποια παιδιά ότι προκαλούν ντροπή ίσως να κωδικοποιήθηκαν σε άλλα αρνητικά συναισθήματα. Επιπλέον, ισχυρίστηκαν ότι τα παιδιά 5-6 ετών δεν περιέγραψαν τις κατάλληλες καταστάσεις που προκαλούν τη ντροπή, αλλά δεν μας έδωσαν όμως, λεπτομερή αναφορά των καταστάσεων που πρότεινε η κάθε ηλικιακή ομάδα.

(3) Μία τρίτη διαφορά πιθανό να οφείλεται στην επιλογή των *εργαλείων συλλογής υλικού*. Η μέθοδος των ιστοριών που επιλέχθηκε από τους Ferguson et al. (1991), πιθανόν να υποτιμάει π.χ. ξέρεi ένα παιδί για τα συναισθήματα λόγω έλλειψης εμπειρίας με τις παρουσιαζόμενες καταστάσεις όπως τονίζουν και οι ίδιοι οι ερευνητές. Αντίθετα, το εργαλείο που επιλέχθηκε από τους Berti et al. (2000) άφησε περιθώρια στα παιδιά να επιλέξουν την απάντηση που θα έδιναν. Από την άλλη το

εργαλείο που επέλεξαν οι Harris et al. (1987) (π.χ., τι προκαλεί ντροπή, τι προκαλεί ενοχή, κ.λ.π..) δεν βοηθάει τα παιδιά προσχολικής ηλικίας (5-6 ετών) να εκφράσουν τις γνώσεις τους για τα συναισθήματα γιατί πρόκειται για μια αφηρημένη ερώτηση (Berti et al., 2000).

(4) Τέλος, ανάλογα με το εκάστοτε *στοιχείο της ντροπής* που εστίασε η κάθε έρευνα έδωσε και διαφορετικά αποτελέσματα. Οι Harris et al. (1987) εστίασαν στην κατανόηση των καταστάσεων που προηγούνται της ντροπής και όχι σε όλα τα στοιχεία που αφορούν αυτή τη συναισθηματική διαδικασία ενώ οι Berti et al. (2000), όπως περιγράψαμε παραπάνω, δε ζήτησαν από τα παιδιά να μιλήσουν μόνο για τις καταστάσεις που προηγούνται της ντροπής αλλά και τη συναισθηματική εμπειρία της, δηλαδή τις σκέψεις και τις επιθυμίες που έρχονται στο μυαλό κάποιου όταν βιώνει ντροπή και αυτό βοήθησε τα παιδιά να εκφράσουν τη γνώση τους πιο ολοκληρωμένα και εμάς να σχηματίσουμε μια πιο ολοκληρωμένη άποψη σχετικά με την κατανόηση της ντροπής στην παιδικά ηλικία. Από την άλλη οι Ferguson et al. (1991) εστίασαν μόνο στην εσωτερική διάσταση της ντροπής ('εσωτερική' ντροπή) και όχι στην εξωτερική διάσταση της ντροπής ('εξωτερική' ντροπή)¹⁵ γιατί θεώρησαν ότι τα παιδιά κατανοούν τη ντροπή μόνο όταν δείξουν την ίδια κατανόηση με αυτή που δείχνουν οι ενήλικες, ενώ ακόμα και οι ενήλικες αναφέρουν αυτή την εξωτερική διάσταση. Μάλιστα, οι ίδιοι οι ερευνητές τονίζουν «το κρίσιμο ρόλο που παίζουν οι άλλοι στην πρόκληση της ντροπής» και ότι «οι ενήλικες εστιάζουν στην γνώμη των άλλων για τον εαυτό τους και αναφέρουν ότι οι άλλοι τους παρακολουθούν» (σ. 828).

Συμπερασματικά, θα λέγαμε ότι η ποικιλία των καταστάσεων που προκαλούν ντροπή, η οποία περιγράφηκε από τα παιδιά 5-6 ετών στην έρευνα των Berti et al. (2000) προτάσσει ότι οι ερευνητές που εστίασαν μόνο στη γνώση των παιδιών για τη σχέση μεταξύ καταστάσεων και ντροπής πιθανό να υποτίμησαν τη γνώση των παιδιών. Από την άλλη οι ερευνητές που δεν έλαβαν υπόψη τις αναπτυξιακές αλλαγές στην κατανόηση της ντροπής αλλά το αν το παιδί εμφανίζει την ίδια κατανόηση που δείχνουν οι ενήλικες για τη ντροπή υποτίμησαν τις ικανότητες των μικρών παιδιών.

¹⁵Η 'εξωτερική' και 'εσωτερική ντροπή' αναλύονται στην ενότητα 1.3 στη σ. 15.

2.2.2 Επίδραση των μεταβλητών «Αντιδράσεις Ακροατηρίου», «Τύπος Παραπτώματος» και «Πρόθεση» στην κατανόηση της ντροπής από τα παιδιά

Ο ρόλος του ακροατηρίου: Όπως αναφέρθηκε παραπάνω οι έρευνες που εξετάζουν την ανάπτυξη της ικανότητας κατανόησης της ντροπής επικεντρώνονται και σε μια σειρά άλλων μεταβλητών που αφορούν μεταξύ άλλων την κατανόηση του ρόλου του ακροατηρίου στην πρόκληση της ντροπής. Η πρώτη ερευνήτρια που αναφέρθηκε στη σημασία του ακροατηρίου για την εκδήλωση ντροπής ήταν η Cooley (1902, στον Harris, 1989, σ. 92), η οποία τόνισε ότι το πώς βλέπουμε τον εαυτό μας εξαρτάται από το ακροατήριο και ανέπτυξε την έννοια του αντανακλούμενου εαυτού¹⁶. Η Cooley περιγράφει τρία στοιχεία του αντανακλούμενου εαυτού: 1) πώς νομίζουμε πως βλέπουν οι άλλοι την εμφάνισή μας, 2) πώς νομίζουμε πως αξιολογούν οι άλλοι την εμφάνισή μας και 3) το επακόλουθο αίσθημα ντροπής. Η ντροπή ξεκινάει από έξω – οι αντιδράσεις μας παρακινούνται από τις εκφράσεις προσώπου και άλλες μορφές μη λεκτικής επικοινωνίας των άλλων – και αυτό πιθανό να οδηγεί σε σκέψεις σχετικά με το τι οι άλλοι σκέφτονται για μας. Επομένως, αυτό που μας οδηγεί στη ντροπή δεν είναι απλά η μηχανική αντανάκλαση του εαυτού μας, αλλά το πώς φανταζόμαστε το αποτέλεσμα που έχει αυτή η αντανάκλαση στο νου των άλλων.

Σε μια προσπάθεια να διερευνηθούν αν το ακροατήριο επηρεάζει τον τρόπο με τον οποίο τα παιδιά κατανοούν τη ντροπή, οι Harter και Whitesell (1989) εξέτασαν παιδιά ηλικίας 4-11 ετών σε δύο πειραματικά έργα. Στο πρώτο, τους ζήτησαν να περιγράψουν ένα περιστατικό περηφάνιας και ένα περιστατικό ντροπής και να πουν την αιτία για το κάθε συναίσθημα. Στο δεύτερο πειραματικό έργο, ζήτησαν από τα παιδιά να αποδώσουν ένα συναίσθημα στους πρωταγωνιστές μιας σειράς επεισοδίων, οι οποίοι διέπρατταν ένα παράπτωμα ή πετύχαιναν σε μια αθλητική δραστηριότητα, όταν ήταν μόνοι ή όταν ένας γονιός τους παρακολουθούσε. Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι τα παιδιά ηλικίας 4-5 ετών είχαν γενική γνώση μόνον της θετικής ή αρνητικής φόρτισης των δύο συναισθημάτων και δεν απέδωσαν ντροπή ή περηφάνια στους πρωταγωνιστές των ιστοριών, αλλά μόνο το φόβο της τιμωρίας ή τη χαρά για την επιτυχία. Τα παιδιά ηλικίας 6-7 ετών από την άλλη πλευρά περιέγραψαν επεισόδια στα οποία ο γονιός ήταν περήφανος ή ντρέπονταν για τη συμπεριφορά του παιδιού του (π.χ., ο μπαμπάς ντράπηκε για μένα όταν έσπασα το παράθυρο) και απέδιδαν

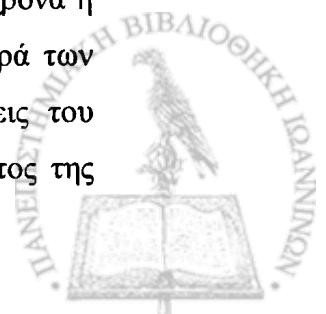
¹⁶ Οι αγγλικοί όροι είναι 'looking glass self' και 'reflected self'.

αυτά τα συναισθήματα στον πρωταγωνιστή μόνο όταν ο γονιός παρακολουθούσε «σαν απάντηση στην αντίδραση του γονέα» (σ. 99). Τα παιδιά ηλικίας 8 ετών και άνω, αντίθετα, δε συσχέτιζαν το συναίσθημα της ντροπής ή της περηφάνιας με την παρουσία του γονέα (π.χ., ντράπηκα όταν έσπασα το ποδήλατο του φίλου μου και δεν του το είπα), και αυτό δείχνει ότι τα 8-χρονα γνωρίζουν ότι η ντροπή μπορεί να προκληθεί χωρίς ένα πραγματικό ακροατήριο και ότι το αντικείμενο της ντροπής είναι ο εαυτός. Υποστήριξαν μάλιστα ότι σ' αυτή την ηλικία, το ακροατήριο δεν έχει καταργηθεί αλλά έχει αντικατασταθεί από τον εαυτό. Ο εαυτός (και όχι το ακροατήριο) είναι αυτός που παρακολουθεί και αξιολογεί την πράξη του εαυτού. Τα αποτελέσματα αυτά, σύμφωνα με τους Harter και Whitesell (1989), δείχνουν ότι στα μικρά παιδιά η ντροπή προκαλείται από εξωτερικούς παράγοντες ('εξωτερική ντροπή'), ενώ στα μεγαλύτερα από εσωτερικούς ('εσωτερική ντροπή').

Αξίζει να επισημάνουμε σ' αυτό το σημείο ότι τα συμπεράσματα των Harter και Whitesell (1989) δεν είναι σύμφωνα με τα αποτελέσματα των Berti et al.. (2000), που βρήκαν ότι και τα παιδιά των 5 και 6 ετών μπορούν να αντιληφθούν μια κατάσταση στην οποία ο ήρωας ντρέπεται για τον εαυτό του και όχι οι άλλοι γι' αυτόν, ενώ κανένα παιδί δεν περιέγραψε σαν αιτία της ντροπής του την ντροπή που αισθάνθηκε ο γονιός του γι' αυτό.

Ο Bennett (1989) μελέτησε το ρόλο και τις αντιδράσεις του ακροατηρίου στις δικαιολογήσεις των παιδιών για τα συναισθήματα της αμηχανίας και της ντροπής. Ρώτησε παιδιά ηλικίας 5 έως 13 ετών πώς θα αντιδρούσαν σε υποθετικά σενάρια παραβίασης ενός κανόνα κάτω από τρεις συνθήκες: χωρίς ακροατήριο, παθητικό ακροατήριο (απλώς παρακολουθεί χωρίς να αντιδράσει καθόλου), ενεργητικό ακροατήριο (ακροατήριο που επικρίνει, γελοιοποιεί ή χλευάζει). Τα παιδιά ηλικίας 5-8 ετών ανέφεραν ότι θα ένιωθαν μεγαλύτερη ντροπή μπροστά σε ένα ενεργητικό παρά σε ένα παθητικό ακροατήριο, ενώ τα παιδιά ηλικίας 11-13 ετών ανέφεραν ότι θα ένιωθαν εξίσου ντροπή και στις δύο περιπτώσεις. Ωστόσο, άλλη έρευνα των Bennett και Gillingham (1991) έδειξε ότι τα 5-χρονα νιώθουν ντροπή σε ένα ενεργητικό ακροατήριο που αντιδρά αρνητικά απέναντί τους (τα γελοιοποιεί ή τα χλευάζει), ενώ τα 8-χρονα ανέφεραν ότι και ένα θετικό ενεργητικό ακροατήριο που προσφέρει υποστήριξη μπορεί να προκαλέσει ντροπή. Συμπέραναν ότι στα 5-χρονα η ντροπή απορρέει από αρνητικές αντιδράσεις των άλλων (φανερή συμπεριφορά των άλλων προς τον εαυτό), αλλά στα 8-χρονα από υποτιθέμενες αξιολογήσεις του εαυτού. Σύμφωνα με αυτούς τους ερευνητές, η κατανόηση του συναισθήματος της

ντροπής στις μικρές ηλικίες είναι συνάρτηση των αντιδράσεων του ακροατηρίου, οι οποίες τα κάνουν να εστιάζουν την προσοχή τους στον εαυτό τους: δηλαδή οι άλλοι μας κάνουν να προσέξουμε τη συμπεριφορά μας και την επίπτωση της δημόσιας εικόνας μας το οποίο φαίνεται να παρακινεί τα κοινωνικά συναισθήματα. Η ντροπή είναι επομένως ο πόνος που προκαλείται από μια πραγματική αποδοκιμασία αρχικά και αργότερα από μια φανταστική αποδοκιμασία (με την έννοια της μη παρουσίας των άλλων αλλά που προέρχεται από το ίδιο το άτομο).

Από όσα προηγήθηκαν καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι για τα παιδιά ηλικίας 5-8 ετών η ντροπή προκαλείται από εξωτερικούς παράγοντες (ακροατήριο), ενώ στα μεγαλύτερα (άνω των 8 ετών) και από εσωτερικούς (τον εαυτό τους). Επομένως, η κατανόηση του συναισθήματος της ντροπής στις μικρές ηλικίες είναι συνάρτηση των αντιδράσεων του ακροατηρίου, οι οποίες τα κάνουν να εστιάζουν την προσοχή τους στον εαυτό τους, ενώ για τα μεγαλύτερα παιδιά αυτό δεν είναι απαραίτητο. Έτσι, τα παιδιά ηλικίας 5-8 ετών κατανοούν τη βαρύτητα του ρόλου του ενεργητικού ακροατηρίου έναντι του ρόλου του παθητικού ακροατηρίου στην πρόκληση της ντροπής, ενώ μετά την ηλικία των 8 ετών κατανοούν τη ντροπή ανεξάρτητα από τις αντιδράσεις του ακροατηρίου.

Παραβίαση ηθικών και κοινωνικών κανόνων: Οι Ferguson et al. (1991) επιχείρησαν να διερευνήσουν, αν τα παιδιά ηλικίας 10-12 ετών ντρέπονται εξίσου όταν παραβιάζουν κοινωνικούς ή ηθικούς κανόνες. Προκειμένου να ελέγξουν αυτό το ερώτημα, κατασκεύασαν 4 ιστορίες που αφορούσαν ηθικά παραπτώματα και 4 που αφορούσαν κοινωνικά περιστατικά¹⁷, και ρώτησαν τα παιδιά σε ποιες περιπτώσεις θα αισθανόταν ντροπή. Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι τα παιδιά ανέφεραν ότι θα ντρέπονταν εξίσου και στις δύο περιπτώσεις. Όταν ανέφεραν ότι αισθάνονταν ντροπή στην περίπτωση παραβίασης ηθικού κανόνα εστίαζαν στο ότι οι άλλοι γνώριζαν τη συμπεριφορά τους, ενώ στα κοινωνικά περιστατικά οι λόγοι ντροπής ήταν η εντύπωση που έδιναν στους άλλους (π.χ., απαντήσεις ότι έκαναν κακή εντύπωση, ότι τους είδαν, η γελοιοποίηση ή η παρουσία του ακροατηρίου), η απόκλιση από τον κοινωνικό κανόνα (π.χ., «επειδή δεν ήταν σωστό»), κοινωνικές συγκρίσεις (π.χ., «γιατί οι άλλοι πήραν καλύτερο βαθμό από εμένα») και αυτο-κριτική (π.χ., «επειδή

¹⁷ Στα ηθικά παραπτώματα περιλαμβάνονταν περιστατικά που αφορούσαν: υλική ζημιά, σωματική βλάβη, στήσιμο φίλου σε ένα σημαντικό ραντεβού και ψευδής κατηγορία άλλου για ένα σοβαρό παράπτωμα, ενώ στα κοινωνικά περιστατικά περιλαμβάνονταν περιστατικά που αφορούσαν: αδεξιότητα, αποβολή αερίων, παράξενη αλλαγή στην εξωτερική εμφάνιση, χαμηλή επίδοση σε σχολικό τεστ.

ενήργησα σαν βλάκας»). Και στις δύο περιπτώσεις (ηθικών και κοινωνικών κανόνων) τα αποτελέσματα έδειξαν ότι τα παιδιά ντρέπονται περισσότερο όταν οι άλλοι παρακολουθούν τις ενέργειές τους και πιθανόν να αντιδράσουν αρνητικά. Η παρουσία ενός αποδοκιμαστικού ακροατηρίου παίζει σημαντικό ρόλο στην πρόκληση της ντροπής και συμπεριλαμβάνει σκέψεις γελοιοποίησης, αναφορές στο ότι η γελοιοποίηση προκαλεί τη μεγαλύτερη ντροπή, έμφαση των παιδιών στην αποφυγή των άλλων και ότι η ντροπή είναι ορατή στους άλλους. Το συμπέρασμα των ερευνητών ήταν ότι τα παιδιά κατανοούν ως κύριες αιτίες της ντροπής την έκθεση του παιδιού και την απόκλιση από τον κανόνα. Συμπεραίνουμε λοιπόν, ότι η κύρια συνιστώσα στην κατανόηση της ντροπής εξακολουθεί να είναι ο ρόλος του ακροατηρίου.

Οι Levorato και Donati (1999) επιπλέον, έδειξαν ότι ακόμα και τα παιδιά προσχολικής ηλικίας (5-6 ετών) κατανοούν το ρόλο των κοινωνικών κανόνων στο συναίσθημα της ντροπής αφού αναφέρονταν ως μια από τις αιτίες της ντροπής την ακατάλληλη συμπεριφορά τους σε σχέση με τους κοινωνικούς κανόνες. Για παράδειγμα, «γιατί έκανα κάτι που δεν έπρεπε» ή «γιατί δεν είναι σωστό να συμπεριφερόμαστε έτσι». Η έρευνα που διεξήγαγαν σε παιδιά ηλικίας από 5 μέχρι 18 ετών προκειμένου να διερευνήσουν την ανάπτυξη της κατανόησης της μη ηθικής ντροπής (δηλαδή της ντροπής που δεν προκαλείται από σοβαρό παράπτωμα ηθικών κανόνων) ανέδειξε ότι τα παιδιά ηλικίας 5-6 ετών αναφέρουν ως αιτίες της ντροπής: 1) φανερή συμπεριφορά και συνέπειές (58,9%), 2) φόβο τιμωρίας που θα επέσυρε η συμπεριφορά του, αφού δε θα συμβάδιζε με τις επιθυμίες και τις προσδοκίες των ενηλίκων (5,8%), 3) φόβο έκθεσης σε ακροατήριο που θα τον επέκρινε, γελοιοποιούσε και έτσι θα μείωνε την εικόνα του (17,6%), 4) κοινωνικοί κανόνες, με τους οποίους έρχονταν σε σύγκρουση η συμπεριφορά του (11,9%) και 5) βλάβη της αυτοεικόνας, εξαιτίας αισθήματος ανασφάλειας και φόβου προσωπικής αποτυχίας (5,8 %).

Συνοψίζοντας, θα λέγαμε ότι τα παιδιά κατανοούν ότι τόσο ενέργειες που παραβιάζουν ηθικούς κανόνες όσο και ενέργειες που αποκλίνουν από κοινωνικούς κανόνες προκαλούν ντροπή αλλά και στις δύο αυτές περιπτώσεις ως κύρια αιτία συνεχίζει να αναφέρεται η έκθεση του ήρωα μπροστά στους άλλους όταν παραβιάζει ή αποκλίνει από τον κανόνα. Συμπεραίνουμε λοιπόν ότι η κύρια συνιστώσα στην κατανόηση της ντροπής εξακολουθεί να είναι ο ρόλος του ακροατηρίου.

Ο ρόλος της πρόθεσης (ή ελεγχόμενης και τυχαίας ενέργειας) στην κατανόηση του συναισθήματος της ντροπής: Ορισμένοι άλλοι ερευνητές εξέτασαν, εάν η ύπαρξη ή μη της πρόθεσης του υποκειμένου να διαπράξει την ενέργεια που στη συνέχεια θα του επιφέρει ντροπή επηρεάζει την κατανόηση της ντροπής από τα παιδιά. Πιο συγκεκριμένα, οι Ferguson et al. (1991), την έρευνα των οποίων εξετάσαμε παραπάνω, μελέτησαν το ρόλο της πρόθεσης στην κατανόηση της ντροπής. Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι τα 10-12-χρονα αλλά και τα 7-8-χρονα παιδιά κατανοούν τη ντροπή ως ένα συναίσθημα που προκαλείται ανεξάρτητα από την πρόθεση αφού ανέφεραν ότι είναι αποτέλεσμα τόσο μιας σχετικά μη ελεγχόμενης συμπεριφοράς (χωρίς πρόθεση) που παραβίασε κοινωνικούς κανόνες όσο και μιας ηθικά ακατάλληλης συμπεριφοράς ελεγχόμενης φύσης (εμπρόθετη). Συμπεράναν ότι τα παιδιά έδωσαν διαφορετικές απαντήσεις για το αίσθημα της ντροπής γιατί κατανοούν τη ντροπή περισσότερο ως αντίδραση στο ότι οι άλλοι γνωρίζουν την ενέργεια και πιθανόν θα αντιδράσουν αρνητικά παρά από το αν η ενέργεια αυτή είναι εμπρόθετη.

- Σύμφωνα με τον Weiner (1986, στους Ferguson et al., 1991), οι ενήλικες αναγνωρίζουν ως αιτίες της ντροπής τόσο εσωτερικές ελεγχόμενες από το άτομο ενέργειες (π.χ., χαμηλή προσπάθεια) όσο και εσωτερικές μη ελεγχόμενες από το άτομο ενέργειες (π.χ., χαμηλή ικανότητα). Ενώ, αναφορικά με τη διάκριση ντροπής και ενοχής ο Weiner (1986, στους Berti et al., 2000) υποστηρίζει ότι η ντροπή αποδίδεται περισσότερο σε περιπτώσεις που αφορούν εσωτερικές μη ελεγχόμενες αιτίες από το άτομο και η ενοχή περισσότερο σε περιπτώσεις που θεωρούνται ελεγχόμενες. Οι Stipek και De Cotis, (1988) θέλησαν να ελέγξουν αν τα παιδιά αναγνωρίζουν αυτή τη σχέση ντροπής-αιτιών και από ποια ηλικία γίνεται κατανοητή αυτή η συσχέτιση. Ζήτησαν από παιδιά ηλικίας 6-7, 9-10 και 12-13 ετών να βαθμολογήσουν την ένταση της ντροπής σε καταστάσεις σχολικής αποτυχίας που προκαλούνταν από τυχαία ενέργεια (ο αέρας πήρε την έκθεση του ήρωα και αυτός πήρε κακό βαθμό) από χαμηλή ικανότητα (ο ήρωας δεν τα καταφέρνει στην αριθμητική και πήρε κακό βαθμό) από χαμηλή προσπάθεια (ο ήρωας δεν διάβασε καλά το μάθημα και πήρε κακό βαθμό) και από την εμπλοκή κάποιου άλλου ατόμου (ο συμμαθητής του ήρωα τού έριξε κατά λάθος μολύβι πάνω στη ζωγραφιά του και ο ήρωας πήρε κακό βαθμό). Τα 6-χρονα και 9-χρονα βαθμολόγησαν τη ντροπή ως περισσότερο έντονη όταν η αποτυχία προκαλούνταν από τυχαία, ενέργεια, χαμηλή ικανότητα και προσπάθεια και λιγότερο έντονη όταν η αποτυχία αποδιδόταν στην ανάμιξη άλλου προσώπου. Τα 11-χρονα απέδωσαν λιγότερη ντροπή στην αποτυχία

που προκαλούνταν από τυχαία ενέργεια και την ανάμιξη κάποιου άλλου. Συμπέραναν, ότι ακόμα και τα 6-χρονα παιδιά κατανοούν ότι η ντροπή μπορεί να προκληθεί τόσο από τυχαίες, όσο και από ελεγχόμενες και μη ελεγχόμενες αιτίες αλλά ανάλογα με την αιτία διαφέρει η ένταση του συναισθήματος ενώ υπάρχουν και ηλικιακές διαφορές στην κατανόηση του ρόλου των ελεγχόμενων και μη αιτιών στη ντροπή. Η ηλικιακή αυτή διαφορά σύμφωνα με τους ίδιους μπορεί να ερμηνευθεί σχετικά με το τι τα παιδιά θεωρούν τυχαίο ή ελεγχόμενο αφού όπως έδειξε η δεύτερη μελέτη της ίδιας έρευνας η αποτυχία των μικρότερων παιδιών να συνδυάσουν τη ντροπή με τον ίδιο τρόπο που κάνουν τα μεγαλύτερα παιδιά οφείλεται στο ότι θεωρούν την τύχη ως ελεγχόμενη.

Θα λέγαμε, λοιπόν, ότι η ύπαρξη πρόθεσης στην κατανόηση του συναισθήματος της ντροπής παίζει ρόλο αναφορικά με την κατανόηση του ρόλου της στην ένταση αυτού του συναισθήματος και όχι στην πρόκλησή του και ότι ακόμα και τα παιδιά 6 ετών δείχνουν την ίδια κατανόηση με τα μεγαλύτερα.

2.2.3 Χρήση του όρου ντροπή από τα παιδιά

Μια άλλη ομάδα ερευνητών μελέτησε την ηλικία που τα παιδιά αρχίζουν να χρησιμοποιούν τον όρο ντροπή και άλλους όρους που υποδηλώνουν το ίδιο συναίσθημα. Οι Levorato και Donati (1999) ερεύνησαν πώς αναπτύσσεται η ικανότητα παιδιών ηλικίας 5-18 ετών να χρησιμοποιούν τον όρο «ντροπή» όταν αναφέρονται σ' αυτήν. Παρουσίασαν στους συμμετέχοντες έξι σύντομες ιστορίες, που αφορούσαν οικεία περιστατικά στα παιδιά που τυπικά προκαλούν ντροπή (π.χ., κάποιος σπάει άθελά του ένα αντικείμενο στο σπίτι ενός φίλου του, κάποιος δεν μπορεί να θυμηθεί το ποίημα του στη σχολική γιορτή και όλοι οι γονείς παρακολουθούν). Μετά από την παρουσίαση της κάθε ιστορίας τα παιδιά έπρεπε να πουν πώς αισθάνθηκε ο ήρωας και να δικαιολογήσουν τις απαντήσεις τους. Οι λέξεις που τα παιδιά χρησιμοποίησαν ομαδοποιήθηκαν στη συνέχεια στις εξής κατηγορίες: (1) «άσχημα», (2) «ντροπή», η οποία περιλάμβανε λέξεις όπως 'αμηχανία', 'ταπείνωση', 'γελοίος', 'ντροπαλότητα', 'φόβο μήπως κάνει κακή εντύπωση', (3) «φόβος», (4) «ενοχή», (5) «λύπη» με την έννοια του να ζητάει συγγνώμη και (6) «θυμό». Οι πιο συχνές λέξεις που αναφέρθηκαν ήταν «άσχημα», «ντροπή», «λύπη» και «φόβος» με διαφορετική συχνότητα από την κάθε ομάδα. Ο πιο συχνά αναφερόμενος όρος από τα 5-χρονα παιδιά ήταν «άσχημα» (58,5%) και ακολουθούσαν οι όροι «λύπη» (13,5%) και «ντροπή» (12,3%) ενώ από τα παιδιά 8-9

ετών ήταν «ντροπή» (46,4%), «φόβος» (36%) και «λύπη» (10,4%). Το συμπέρασμα που προέκυψε είναι ότι η ικανότητα χρήσης του κατάλληλου όρου της ντροπής δεν επιτυγχάνεται από τα παιδιά προσχολικής ηλικίας τα οποία όμως ήταν σε θέση να αναγνωρίσουν το αρνητικό περιεχόμενο της εσωτερικής κατάστασης που προκαλούνταν από τις καταστάσεις που απεικονίζονταν στις ιστορίες. Αντίθετα μια σημαντική ανάπτυξη στην λεκτική κατανόηση αυτού του όρου συμβαίνει μετά την ηλικία των 8 ετών.

Άλλες έρευνες έχουν δείξει ότι τα παιδιά ηλικίας 5-7 ετών δεν είναι εξοικειωμένα με τη χρήση του όρου «ντροπή» όπως και των όρων «φθόνος» και «ζήλια» (Cacciari & Levorato, 1992, στις Levorato & Donati, 1999), ενώ επιπλέον γνωρίζουν τους κατάλληλους όρους που αναφέρονται στη λύπη, το φόβο και το θυμό. Οι Ridgeway, Waters και Kuczaj (1985, στις Levorato & Donati, 1999) σε δείγμα παιδιών ηλικίας 5-6 ετών έδειξαν ότι αν και το 63 % αυτών των παιδιών κατανοούν την έννοια της ντροπής μόνο το 30 % αυτών παρήγαγε τη λέξη ντροπή.

- Η χρήση, επομένως, των όρων «λύπη» και «άσχημα» αντί του όρου «ντροπή», δε σημαίνει απαραίτητα ότι τα παιδιά δεν κατανοούν την έννοια της ντροπής. Οι Berti et al. (2000), όπως έχουμε ήδη αναφέρει έχουν δείξει ότι τα παιδιά προσχολικής ηλικίας διακρίνουν το συναίσθημα της λύπης από αυτό της ντροπής και κατανοούν ποια είναι τα χαρακτηριστικά αυτών των συναισθημάτων.

Συμπεραίνουμε ότι τα παιδιά ηλικίας 5-7 ετών κατανοούν τον όρο ντροπή και το συναίσθημα στο οποίο αναφέρεται αλλά δεν είναι εξοικειωμένα με τη χρήση του. Προτιμούν να χρησιμοποιούν άλλους όρους (άσχημα, λύπη) όταν αναφέρονται στη ντροπή, οι οποίοι περιγράφουν την αρνητική εσωτερική ένταση που προκαλεί η ντροπή.

Με βάση όσα προαναφέρθηκαν προκύπτουν κάποια ενδιαφέροντα ερωτήματα: από ποια ηλικία τα παιδιά αρχίζουν να κατανοούν τη ντροπή και ποιες μεταβλητές επηρεάζουν την κατανόησή της (το ακροατήριο, οι κανόνες, ή η πρόθεση του δρώντος προσώπου;); Ένα άλλο ενδιαφέρον θέμα είναι κατανοούν τα παιδιά ηλικίας 4-7 ετών τον όρο «ντροπή» και συνηθίζουν να χρησιμοποιούν αυτόν τον όρο ή κάποιον άλλο όταν αναφέρονται σ' αυτή.

2.3 Μελέτες που ερευνούν τις επιπτώσεις της ντροπής στην παιδική ηλικία

Σύμφωνα με τις θεωρίες της ντροπής καταστάσεις που δημιουργούν συνεχόμενες εμπειρίες ντροπής αναπτύσσουν στο παιδί την τάση προς την ντροπή και αυτή με την σειρά της επηρεάζει την προσαρμοστικότητα του παιδιού (Lewis, 2000). Μελέτες σε ενήλικους και εφήβους έδειξαν ότι υπάρχουν ισχυροί δεσμοί μεταξύ ντροπής και πιθανών συμπτωμάτων ψυχοπαθολογίας, όπως κατάθλιψη, θυμό, άγχος, διαταραχές όρεξης, ναρκισσισμός κ.λ.π. (Tangney, 1990. Tangney et al., 1992a).

Οι Ferguson et al. (1999) σε έρευνα που διενήργησαν σε παιδιά ηλικίας 5-12 ετών βρήκαν μεγάλη σχέση μεταξύ των αντιδράσεων και των αιτιολογήσεων που αφορούσαν τη ντροπή (αισθάνομαι άσχημα, κατηγορώ τον εαυτό μου) με τις αναφορές των γονέων για εσωτερικά και εξωτερικά προβλήματα. Επίσης, βρήκαν μεγάλη σχέση της ντροπής με την εχθρικότητα και τον θυμό που ίσως αποτελεί αμυντική αντίδραση στο αίσθημα της ντροπής προκειμένου το άτομο να προστατευθεί από περαιτέρω ψυχολογική επίθεση. Σε μια άλλη έρευνα των Ferguson, Stegge, Eyre, Vollmer και Ashbaker (2000) σε παιδιά ηλικίας 6-13 ετών, συμπεριλαμβανομένου και παιδιών που είχαν αναφερθεί ότι παρουσίαζαν εσωτερικευμένα και εξωτερικευμένα προβλήματα, βρέθηκε ότι η τάση προς τη ντροπή σχετίζονταν με εσωτερικευμένα συμπτώματα ψυχοπαθολογίας¹⁸ (π.χ., αναφορές τύπου: «τίποτα δεν είναι άστειό για μένα», «ανησυχώ για διάφορα πράγματα» κ.λ.π.).

Σύμφωνα με τον Lewis (2000) τραυματικά γεγονότα όπως η κακοποίηση και η σεξουαλική κακοποίηση οδηγούν σε ντροπή, μέσω γνωστικών αποδόσεων της κακοποίησης και αυτή με τη σειρά της σε φτωχή προσαρμοστικότητα. «Άτομα τα οποία έχουν τάση προς τη ντροπή είναι περισσότερο πιθανό να δείξουν φτωχή αυτοεκτίμηση, κατάθλιψη και ψυχική αποσύνδεση» (σ. 632). Εάν η αιτία της κακοποίησης αποδίδεται σε μια εσωτερική, γενική αιτία και όχι εξωτερική το συναίσθημα που προκαλούνταν ήταν η ντροπή. Επίσης, σε σχετική έρευνα σεξουαλικά κακοποιημένων παιδιών ηλικίας 8-15 ετών μελετήθηκε η σχέση μεταξύ σεξουαλικής κακοποίησης, ντροπής και προσαρμοστικότητας. Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι 6 μήνες μετά από την κακοποίηση η οξύτητα της κακοποίησης και η ντροπή σχετίζονταν και οι δυο με την κατάθλιψη. Ένα χρόνο μετά μόνο η ντροπή σχετίζονταν με την κατάθλιψη, δηλαδή παιδιά των οποίων η ντροπή μειώνονταν με

¹⁸ Με την έννοια ότι τα παιδιά που υποφέρουν από εσωτερικευμένα προβλήματα είναι πιο επιρρεπή σε αρνητικά συναισθήματα αυτο-αξιολόγησης (ντροπή και ενοχή).

το πέρασμα του χρόνου έδειξαν μείωση κατάθλιψης ενώ τα παιδιά των οποίων η ντροπή παρέμεινε η ίδια ή αυξάνονταν έδειξαν και αύξηση της κατάθλιψης.

Οι Allesandri και Lewis (1996) εξέτασαν τις αντιδράσεις ντροπής και περηφάνιας σε κακοποιημένα και μη κακοποιημένα παιδιά ηλικίας 4 έως 5 ετών σε σχέση με τις αποτυχίες και επιτυχίες τους σε μαθησιακές δραστηριότητες. Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι τα κακοποιημένα παιδιά έδειξαν περισσότερη ντροπή και λιγότερη περηφάνια σε σχέση με τα μη κακοποιημένα. Τα κακοποιημένα κορίτσια έδειξαν περισσότερη ντροπή και λιγότερη περηφάνια από τα μη κακοποιημένα κορίτσια. Επίσης, παρατηρήθηκαν διαφορές φύλου. Τα αγόρια έδειξαν καταστολή τόσο της ντροπής όσο και της περηφάνιας. Αυτές οι διαφορές φύλου δείχνουν ότι το τραύμα για τα κορίτσια μπορεί να οδηγήσει σε κατάθλιψη (λιγότερη περηφάνια, περισσότερη ντροπή) ενώ για τα αγόρια σε καταστολή του συναισθήματος γενικά και επιπλέον αύξηση της επιθετικότητας. Αυτό ίσως εξηγεί γιατί το τραύμα στα κορίτσια μπορεί να οδηγήσει σε κατάθλιψη ενώ τα αγόρια σε επιθετική συμπεριφορά.

- Αν και οι έρευνες που έχουν γίνει σε παιδιά αφορούν μόνο τις ευρύτερες κατηγορίες εσωτερικευμένων και εξωτερικευμένων προβλημάτων, αν τις συσχετίσουμε με την βιβλιογραφία που αναφέρεται σε ενήλικες τότε η ντροπή σχετίζεται με μεγάλη γκάμα ψυχοπαθολογιών. Ίσως, η ντροπή παίζει ρόλο στην κατάθλιψη, με το να επιδεινώνει την αρνητική αυτο-αξιολόγηση, ίσως να αποτελεί τη βάση της επιθετικότητας που προκαλείται από θυμό, ίσως να επιδεινώνει την κοινωνική ανησυχία με το να μεγαλώνει το φόβο της αρνητικής αξιολόγησης από τους άλλους (Mills, 2005).

2.4 Συμπεράσματα

Οι αναπτυξιακές θεωρίες της ντροπής διαφέρουν μεταξύ τους ανάλογα με το που επικεντρώνουν το ενδιαφέρον τους. Οι λειτουργιστικές θεωρίες εστιάζουν στην προσαρμοστική λειτουργία της ντροπής, οι θεωρίες αντικείμενο-σχεσιακής προσκόλλησης στην επίδραση του τρόπου ελέγχου της ντροπής στην ανάπτυξη της έννοιας του εαυτού και στην κοινωνική ανάπτυξη, ενώ οι θεωρίες γνωστικής-απόδοσης στις διαδικασίες αξιολόγησης των καταστάσεων μέσα από τις οποίες θα προκληθεί η ντροπή.

Σύμφωνα με τη θεωρία γνωστικής απόδοσης του Lewis (2000), η εμπειρία της ντροπής προϋποθέτει την ύπαρξη των γνωστικών ικανοτήτων: της αυτεπίγνωσης, της ικανότητα αξιολόγησης του εαυτού σύμφωνα με τους ΚΚΡΣ και της αρνητικής

γενικής απόδοσης στον εαυτό. Η βασική θέση του μοντέλου αυτού είναι ότι η αυτοσυνείδηση κάνει δυνατή την ντροπή, ενώ οι εμπειρίες κοινωνικοποίησης και η προδιάθεση του ατόμου επηρεάζουν το είδος της απόδοσης που θα κάνει στον εαυτό ('γενικής' ή 'ειδικής') και είναι υπεύθυνες για τις ατομικές διαφορές στην εμπειρία της ντροπής.

Οι έρευνες που μελετούν την κατανόηση του συναισθήματος της ντροπής αφενός εστιάζουν στην ηλικία που τα παιδιά αρχίζουν να κατανοούν αυτό το συναίσθημα. Διαφορές, ωστόσο, στη μεθοδολογία των ερευνών αλλά και ο τρόπος ερμηνείας των αποτελεσμάτων των ερευνών έχουν οδηγήσει σε αντικρουόμενα αποτελέσματα. Έτσι, άλλοι ερευνητές έδειξαν ότι τα παιδιά δεν κατανοούν τη ντροπή πριν από την ηλικία των 10 ή 12 ετών, άλλοι πριν από την ηλικία των 7 ετών ενώ άλλοι έδειξαν ότι ακόμη και στην ηλικία των 5 ετών επιτυγχάνεται η κατανόηση της ντροπής.

Από την άλλη πλευρά, οι έρευνες που εξετάζουν το συναίσθημα της ντροπής επικεντρώνονται και σε μια σειρά μεταβλητών που αφορούν την κατανόηση της ντροπής όπως 'ο ρόλος του ακροατηρίου' στη πρόκληση της ντροπής, 'ο ρόλος των ηθικών και κοινωνικών κανόνων' και 'ο ρόλος της πρόθεσης' του υποκειμένου να διαπράξει την ενέργεια που θα του προκαλέσει στη συνέχεια ντροπή αλλά και την εξοικείωση των παιδιών με τη χρήση του όρου «ντροπή». Τα αποτελέσματα αυτών των ερευνών έδειξαν ότι τα παιδιά ηλικίας 5-8 ετών κατανοούν τη ντροπή ως ένα συναίσθημα που προκαλείται από τις αντιδράσεις του ακροατηρίου (προφανείς ή φανταστικές), το οποίο τα κάνει να εσιτιάσουν την προσοχή στον εαυτό τους. Ωστόσο, ένα ενεργητικό ακροατήριο (που γελοιοποιεί ή/και επικρίνει) αναγνωρίζεται από τα παιδιά αυτής της ηλικίας ως πιο σημαντικό από ένα παθητικό (που απλώς παρατηρεί), ενώ η παραβίαση ή απόκλιση από ηθικούς και κοινωνικούς κανόνες και η φύση της ενέργειας (ελεγχόμενη ή μη) αναγνωρίζεται ότι προκαλεί εξίσου ντροπή. Αναφορικά με τη χρήση του όρου «ντροπή» οι έρευνες έχουν δείξει ότι τα παιδιά ηλικίας 5-7 ετών δεν είναι αρκετά εξοικειωμένα με τη χρήση του παρά το γεγονός ότι κατανοούν και αναγνωρίζουν τη ντροπή.

Τέλος, οι μελέτες που εξετάζουν τις επιπτώσεις της ντροπής στην παιδική ηλικία τονίζουν τη σπουδαιότητα αυτού του συναισθήματος, καθώς έχουν δείξει ότι καταστάσεις που δημιουργούν συνεχόμενες εμπειρίες ντροπής αναπτύσσουν στο παιδί την τάση προς την ντροπή και αυτή με την σειρά της επηρεάζει την προσαρμοστικότητα του παιδιού ενώ έχει διαπιστωθεί σύνδεση των εσωτερικευμένων και εξωτερικευμένων προβλημάτων του παιδιού με την τάση προς τη ντροπή.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: Η Θεωρία των παιδιών για το νου

3.1 Ορισμός της Θεωρίας του Νου

Η Θεωρία του Νου (ΘτΝ) αποτελεί μια σχετικά νέα περιοχή έρευνας που απασχολεί πολλούς αναπτυξιακούς ψυχολόγους. Αντικείμενο των ερευνητών που εργάζονται στην περιοχή αυτή είναι η κατανόηση που έχουν τα παιδιά για τον εαυτό τους και τους άλλους ανθρώπους ως ψυχολογικές οντότητες, δηλαδή ως οντότητες που σκέπτονται, γνωρίζουν, θέλουν και αισθάνονται (Astington & Barriault, 2001). Η ΘτΝ είναι ένα γνωστικό εργαλείο που έχουν στη διάθεσή τους παιδιά και ενήλικες για να εξηγούν και να προβλέπουν την ανθρώπινη συμπεριφορά, λαμβάνοντας υπόψη τις σκέψεις και τα συναισθήματα των άλλων. Ονομάζεται Θεωρία του Νου (και όχι, για παράδειγμα, θεωρία της συμπεριφοράς), διότι η συμπεριφορά του ατόμου εξαρτάται από το τι συμβαίνει στο νου του (τις σκέψεις, τις επιθυμίες, τα συναισθήματα, τις προθέσεις του κ.λπ.).

- Όταν θέλουμε να εξηγήσουμε σε κάποιον τι κάναμε ή τι πρόκειται να κάνουμε ή όταν προσπαθούμε να αιτιολογήσουμε μια συμπεριφορά, αναφερόμαστε συνήθως στο τι επιθυμούμε, ελπίζουμε, πιστεύουμε, στοχεύουμε κ.λπ., δηλαδή εξηγούμε πώς οι νοητικές μας καταστάσεις επιδρούν πάνω στη συμπεριφορά μας και την κατευθύνουν (Μισαηλίδη, 2003). Επιπλέον, προσπαθούμε να ερμηνεύσουμε τις πράξεις των άλλων (το τι οι άλλοι κάνουν ή γιατί το κάνουν) σκεπτόμενοι τις σκέψεις και τις επιθυμίες τους. Ο βασικός συλλογισμός της ΘτΝ είναι ότι οι άνθρωποι συμπεριφέρονται έτσι ώστε να ικανοποιήσουν τις επιθυμίες τους και η πεποίθησή τους είναι ότι με την συγκεκριμένη ενέργεια θα εκπληρωθεί η επιθυμία τους (Astington & Barriault, 2001. Μισαηλίδη, 2003). Ο όρος επιθυμία αφορά βουλησιακές νοητικές καταστάσεις όπως επιθυμία, ευχή, ελπίδα, πρόθεση, κ.λπ., ενώ ο όρος πεποίθηση, νοητικές καταστάσεις με γνωστικό περιεχόμενο όπως πεποίθηση, γνώση, προσδοκία κ.λπ. (Μισαηλίδη, 2003). Ανάλογα με το αν η δράση ενός ατόμου κατευθύνεται από την επιθυμία ή την πεποίθησή του, προκαλείται και διαφορετική αντίδραση. Για παράδειγμα, εάν μια επιθυμία μας εκπληρωθεί, τότε αισθανόμαστε χαρά, ενώ αν μείνει ανεκπλήρωτη, λύπη. Επίσης, εάν μια πεποίθηση μας αποδειχθεί αληθής, αισθανόμαστε βεβαιότητα, ενώ εάν αποδειχθεί ψευδής, αμηχανία ή απορία (Μισαηλίδη, 2003).

3.2 Ανάπτυξη της Θεωρίας του Νου

Η θεωρία των παιδιών για το νου δεν είναι στατική, αλλά αναδιοργανώνεται με την πρόοδο της ηλικίας - όταν, για παράδειγμα, έρχεται αντιμέτωπη με νέα δεδομένα που είναι αντίθετα προς αυτήν ή όταν κάνει αποτυχημένες προβλέψεις. Αντικαθίσταται, λοιπόν, από μία νέα θεωρία που έχει μεγαλύτερη εξηγητική και προβλεπτική δύναμη από ό,τι η προηγούμενη (Μισαηλίδη, 2003).

Ορισμένοι ερευνητές (εκπρόσωποι της θεωρητικής προσέγγισης που είναι γνωστή ως θεωρία για τη θεωρία του νου (Bartsch & Wellman, 1995. Gopnik, 1993. Gopnik & Meltzoff, 1997. Gopnik & Wellman 1994. Perner, 1991, 2000. Wellman, 1990. Wellman & Gelman, 1998, στην Μισαηλίδη, 2003) προτείνουν ότι η ανάπτυξη της ΘτΝ διέρχεται μέσα από τρία διαδοχικά στάδια-θεωρίες: 1) της επιθυμίας, 2) της επιθυμίας-πεποίθησης, 3) της πεποίθησης-επιθυμίας (Μισαηλίδη, 2003). Η πρώτη θεωρία (θεωρία της επιθυμίας) αναπτύσσεται στην ηλικία των δύο ετών περίπου και περιλαμβάνει μια προκαταρκτική κατανόηση απλών επιθυμιών, απλών συναισθημάτων και απλών αντιλήψεων. Αυτό σημαίνει ότι το παιδί κατανοεί πως οι άνθρωποι συνδέονται με τα πράγματα, με την έννοια ότι έχουν την εσωτερική εμπειρία του να θέλουν, να φοβούνται, να βλέπουν πράγματα κ.λ.π., αλλά δεν είναι σε θέση ακόμη να κατανοήσουν ότι οι άλλοι μπορούν να αναπαριστούν στο νου τους αυτά τα πράγματα σαν να υφίστανται με ένα συγκεκριμένο τρόπο. Αναλυτικότερα, από τους πρώτους μήνες ζωής, τα βρέφη έχουν την ικανότητα να διακρίνουν τους ανθρώπους από τα αντικείμενα και να αναγνωρίζουν τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της ανθρώπινης δράσης - κατακτήσεις που αποτελούν τις βάσεις πάνω στις οποίες οικοδομείται η ΘτΝ. Μεταξύ 9 και 14 μηνών, το βρέφος εκδηλώνει από κοινού εστίαση του βλέμματος και της προσοχής του με τον ενήλικα και ανιχνεύει τις συναισθηματικές εκφράσεις στα πρόσωπα των άλλων. Αυτές οι συμπεριφορές ('από κοινού εστίαση της προσοχής' και 'συναισθηματική αναφορά') συνδέονται με τη ΘτΝ, αλλά δεν είναι βέβαιο εάν αποτελούν τις πρώτες γνήσιες εκδηλώσεις της. Μεταξύ του 16ου και του 18ου μήνα της ηλικίας, τα νήπια αναπτύσσουν την ικανότητα να αποδίδουν στους άλλους νοητικές καταστάσεις, όπως: 1) να αποδίδουν επιθυμίες στους άλλους με βάση τις συναισθηματικές εκδηλώσεις τους, 2) να κατανοούν ότι οι άνθρωποι ενεργούν σύμφωνα με τις λεκτικά εκφρασμένες επιθυμίες τους, 3) να αναγνωρίζουν ότι οι άλλοι έχουν προθέσεις. Δεν κατανοούν όμως ακόμα ότι η επιθυμία και η πρόθεση είναι αναπαραστάσεις καταστάσεων του νου, αλλά και δεν μπορούν να τις διακρίνουν (Μισαηλίδη, 2003).

Η θεωρία της επιθυμίας αντικαθίσταται στην ηλικία των 3 ετών, από μια νέα θεωρία, τη θεωρία της επιθυμίας-πεποίθησης. Από αυτή την ηλικία, τα παιδιά αρχίζουν να μιλούν για πεποιθήσεις, σκέψεις και επιθυμίες και φαίνεται να κατανοούν ότι οι πεποιθήσεις είναι νοητικές αναπαραστάσεις που άλλοτε είναι αληθείς και άλλοτε ψευδείς και ότι οι πεποιθήσεις μπορεί να διαφέρουν από άτομο σε άτομο. Αρχίζουν επίσης να συνδέουν αιτιακά την επιθυμία με τη δράση και τα συναισθήματα.. Ειδικότερα, κατανοούν ότι: (1) οι επιθυμίες είναι εσωτερικές καταστάσεις που κατευθύνουν το άτομο σε δράση για την ικανοποίηση αυτών των επιθυμιών, (2) η εκπλήρωση ή η ματαιώση μιας επιθυμίας προκαλεί στο άτομο συναισθήματα ικανοποίησης και δυσαρέσκειας αντίστοιχα. Παρόλα αυτά, συνεχίζουν να εξηγούν τις δικές τους και τις πράξεις των άλλων στηριζόμενοι σε επιθυμίες περισσότερο παρά σε πεποιθήσεις (Μισαηλίδη, 2003).

Στην ηλικία των 4 ετών, τα παιδιά αναπτύσσουν μια ώριμη ΘτΝ, τη θεωρία της πεποίθησης-επιθυμίας που τα βοηθάει να κατανοήσουν ότι αυτά που νομίζουν, πιστεύουν και επιθυμούν, δηλαδή τα περιεχόμενα του νου τους, επηρεάζουν τον τρόπο που ενεργούν. Αποκτούν τη θεωρία των ενθλίκων για το νου, στην οποία οι πεποιθήσεις και οι επιθυμίες αναφέρονται σε αναπαραστάσεις της πραγματικότητας και όχι στην ίδια την πραγματικότητα (Flavell, 1999, 2000. Μισαηλίδη, 2003). Κατανοούν επίσης τον υποκειμενικό χαρακτήρα της επιθυμίας, ότι δηλαδή διαφορετικοί άνθρωποι επιθυμούν διαφορετικά πράγματα, ενώ επιτυγχάνουν ακόμη να διακρίνουν μεταξύ εμπρόθετων και τυχαίων ενεργειών, και να κατανοούν τις διαφορές στις συνθήκες ικανοποίησης επιθυμίας και πρόθεσης. Σημαντικό επίτευγμα αυτής της περιόδου είναι η ανάπτυξη της ικανότητας του 4-χρονου παιδιού να αποδίδει πεποιθήσεις στον εαυτό του και στους άλλους των οποίων το περιεχόμενο είναι ψευδές (Μισαηλίδη, 2003).

Σύμφωνα με τους εκπροσώπους της θεωρίας για τη θεωρία (Wellman, 1990, στην Μισαηλίδη, 2003), οι αλλαγές αυτές από τη μία θεωρία στην άλλη μέχρι την κατάκτηση μιας ώριμης ΘτΝ, είναι αποτέλεσμα της εμπειρίας. Αυτή τροφοδοτεί τα μικρά παιδιά με πληροφορίες που δε συμβαδίζουν με την υπάρχουσα θεωρία που έχουν για το νου και οι οποίες τα οδηγούν σε βελτίωση και ανανέωση της θεωρίας τους. Για παράδειγμα, η θεωρία της επιθυμίας διαδέχεται την θεωρία της πεποίθησης-επιθυμίας όταν το παιδί βλέπει επανειλημμένως ανθρώπους να συμπεριφέρονται με τρόπους που για την αιτιολόγηση της συμπεριφοράς τους απαιτείται τόσο η έννοια της πεποίθησης όσο και η έννοια της επιθυμίας (Flavell, 1999. Μισαηλίδη, 2003).

3.3 Νοητικές καταστάσεις α' και β' τάξης

Μέχρι την ηλικία των 4 ετών, τα παιδιά κατανοούν απλές νοητικές καταστάσεις (π.χ., ο Γιώργος νομίζει ότι Χ) ενώ μετά τα 5 χρόνια αναπτύσσουν μια πιο ώριμη ΘτΝ που λαμβάνει υπόψη νοητικές καταστάσεις β' τάξης (π.χ., ο Γιώργος νομίζει ότι η Μαρία νομίζει ότι Χ).

Συγκεκριμένα, η κατανόηση των ψευδών πεποιθήσεων εμφανίζεται μεταξύ 3 και 5 ετών και, όπως αναφέραμε στην προηγούμενη ενότητα, σημαίνει την αναγνώριση από τα παιδιά ότι οι άλλοι άνθρωποι έχουν πεποιθήσεις που πιθανόν να διαφέρουν από τις δικές τους και ότι αυτές οι πεποιθήσεις κατευθύνουν την ανθρώπινη συμπεριφορά. Οι πεποιθήσεις αυτές συνήθως αποκαλούνται πεποιθήσεις α' τάξης, διότι η ικανότητα απόδοσης τους απαιτεί κατανόηση της σχέσης μεταξύ της πεποίθησης κάποιου και της πραγματικότητας (Tager-Flusberg & Sullivan, 1994).

Η κατανόηση των παιδιών ότι οι άλλοι μπορεί να έχουν πεποιθήσεις για τον κόσμο που μπορεί να είναι ψευδείς μαρτυρείται από την επίτυχή τους επίδοση στα έργα ψευδούς πεποίθησης. Στο κλασικό έργο των Wimmer και Penner (1983) το παιδί πρέπει να προβλέψει πού θα κοιτάξει ένας ήρωας για ένα αντικείμενο που το παιδί είδε να μετακινείται σε άλλη θέση, αλλά ο ήρωας δεν είδε πού μετακινήθηκε. Σε ένα άλλο έργο που χρησιμοποιείται συχνά (Penner, Leekam, & Wimmer, 1987), το παιδί πρέπει να προβλέψει τι θα πει κάποιος ότι είναι μέσα σ' ένα κουτί από καραμέλες, ενώ το παιδί έχει δει ότι περιέχει ένα μολύβι και όχι καραμέλες, αλλά ο άλλος δεν έχει δει ακόμη τι έχει μέσα το κουτί. Επίτυχης επίδοση σ' αυτά τα έργα σημαίνει ότι το παιδί αναγνωρίζει ότι διαφορετικοί άνθρωποι πιθανόν να έχουν διαφορετικές πεποιθήσεις για την ίδια πραγματικότητα, και ότι αυτές οι πεποιθήσεις μπορεί να αλλάξουν.

Αν και οι αποδόσεις πεποιθήσεων α' τάξης (τι νομίζουν οι άνθρωποι για τα πραγματικά γεγονότα) παίζουν σημαντικό ρόλο στην εξήγηση της σχέσης της συμπεριφοράς με τα αντικείμενα και τους άλλους ανθρώπους δεν μπορούν να ερμηνεύσουν εξολοκλήρου τις κοινωνικές σχέσεις. Οι κοινωνικές σχέσεις βασίζονται σε μεγάλο βαθμό στην αλληλεπίδραση του νου¹⁹, το οποίο μπορεί να γίνει κατανοητό μόνο όταν κάποιος λάβει υπόψη του τι νομίζουν οι άνθρωποι για τις σκέψεις των άλλων (πεποίθηση β' τάξης) και ακόμα τι νομίζουν οι άνθρωποι ότι οι άλλοι νομίζουν για τις σκέψεις τους (πεποίθηση υψηλής τάξης). Ένα άλλο χαρακτηριστικό λοιπόν

¹⁹ Ο αγγλικός όρος είναι interaction of minds.

της ΘτΝ των παιδιών είναι η ικανότητα να κάνουν νοητικές αποδόσεις β' τάξης (π.χ., αυτός νομίζει ότι αυτή νομίζει ότι Χ) – αποδόσεις για τη γνώση κάποιου σχετικά με τη γνώση κάποιου άλλου (Perner & Wimmer, 1985). Η ικανότητα αυτή αναπτύσσεται αργότερα από ό,τι η ΘτΝ α' τάξης αλλά υπάρχουν διαφορετικές απόψεις αναφορικά με την ηλικία που αυτή αναπτύσσεται (Coull, Leekam & Bennett, 2006. Sullivan, Zaitchik & Tager-Flusberg, 1994).

Το πειραματικό έργο που συνήθως χρησιμοποιείται για την εκτίμηση της ικανότητας απόδοσης πεποιθήσεων β' τάξης είναι το έργο των Perner και Wimmer (1985). Στο πλαίσιο του έργου, τα παιδιά ακούν μια ιστορία όπου οι ήρωες Γιάννης και Μαρία βλέπουν μία καντίνα παγωτών στο πάρκο. Αργότερα, ο Γιάννης και η Μαρία πληροφορούνται ότι η καντίνα παγωτών μετακινήθηκε στο χώρο της εκκλησίας αλλά κανείς από τους δυο τους δεν ξέρει ότι ο άλλος έχει πληροφορηθεί αυτό το γεγονός. Τα παιδιά καλούνται να προβλέψουν πού νομίζει ο Γιάννης ότι νομίζει η Μαρία ότι είναι η καντίνα παγωτών (ή πού νομίζει ο Γιάννης ότι θα πάει η Μαρία για να αγοράσει παγωτό). Για να απαντήσουν σωστά θα πρέπει να λάβουν υπόψη τους την άγνοια της Μαρίας για το πού είναι η καντίνα. Τα παιδιά δεν περνούν αυτό το έργο πριν από την ηλικία των 6 με 7 ετών, πράγμα που υποδηλώνει ότι υπάρχει ένα κενό 2 ετών ανάμεσα στην ανάπτυξη της ικανότητας απόδοσης πεποιθήσεων α' και β' τάξης (Perner & Wimmer, 1985). Το διάστημα αυτό έχει ερμηνευθεί ως αποτέλεσμα εννοιολογικής αλλαγής, και ειδικότερα, της κατανόησης ότι οι νοητικές καταστάσεις είναι εμφωλεύσιμες (Tager-Flusberg & Sullivan, 1994).

Ωστόσο, μία πιο πρόσφατη μελέτη των Sullivan, Zaitchik και Tager-Flusberg (1994) έδειξε ότι ακόμη και στην ηλικία των 4 ετών, τα παιδιά είναι σε θέση να κατανοούν τις πεποιθήσεις β' τάξης. Οι Sullivan et al. (1994) απλοποίησαν το έργο των Perner και Wimmer (1985), μειώνοντας την αφήγηση, παρέχοντας ανατροφοδότηση με 4 ερωτήσεις μνήμης και συμπεριλαμβάνοντας λιγότερους χαρακτήρες, μέρη και επεισόδια. Βρήκαν ότι περισσότερα από τα μισά 4-χρονα παιδιά του δείγματος έδωσαν σωστή απάντηση και δικαιολόγηση στην ερώτηση πεποιθήσεως β' τάξης. Αυτά τα ευρήματα δείχνουν ότι η απόδοση πεποιθήσεων β' τάξης δεν είναι συνάρτηση κάποιας εννοιολογικής αλλαγής αλλά πιθανόν να απαιτεί περισσότερο εξελιγμένες ικανότητες επεξεργασίας πληροφοριών, συμπεριλαμβανομένης της γλωσσικής ικανότητας, της ικανότητας ανίχνευσης της αλληλουχίας των πληροφοριών της ιστορίας, της ικανότητας δικαιολόγησης

αλληλουχίας γεγονότων και της μνημονικής ικανότητας (Tager-Flusberg & Sullivan, 1994).

3.4 Θεωρία του νου και κατανόηση βασικών συναισθημάτων στην παιδική ηλικία

Ένα ερώτημα που απασχολεί έντονα, τις δύο τελευταίες δεκαετίες, τους ερευνητές που εργάζονται στο πεδίο της ΘτΝ είναι, ποια είναι η σχέση ανάμεσα στη ΘτΝ και στην ικανότητα κατανόησης συναισθημάτων. Η ικανότητα κατανόησης συναισθημάτων αφορά την απόδοση των κατάλληλων συναισθηματικών καταστάσεων σε κάποιον, λαμβάνοντας υπόψη την κατάσταση που το άτομο αυτό αντιμετωπίζει ή στην οποία βρίσκεται, αλλά κυρίως την επιθυμία του και την πεποίθηση του γι' αυτήν την κατάσταση. Επομένως, η κατανόηση των συναισθημάτων των άλλων βασίζεται στην κατανόηση των νοητικών τους καταστάσεων, συγκεκριμένα στην κατανόηση των επιθυμιών και των πεποιθήσεών τους (Harris, 1989).

Έχει υποστηριχτεί μάλιστα, ότι τα παιδιά προχωρούν από μια υποκειμενική κατανόηση των συναισθημάτων σε μια αποκαλούμενη 'νοησιαρχική κατανόηση' των συναισθημάτων κατά την οποία υπάρχει αυξανόμενη έμφαση στις νοητικές καταστάσεις ως αιτιωδών παραγόντων. (Harris, 1989. Rieffe, Meerum Terwogt, Koops, Stegge & Oomen, 2001. Wellman, Phillips & Rodriguez, 2000). Επιπλέον, έχει υποστηριχτεί ότι όταν ζητείται από τα παιδιά να προβλέψουν τα συναισθήματα των άλλων, η κατανόηση της σχέσης μεταξύ επιθυμίας και συναισθήματος προηγείται της σχέσης πεποίθησης-συναισθήματος (Harris, Johnson, Hutton, Andrews & Cooke, 1989, στον Harris, 1989. Wellman, 1990, στους Rieffe et al., 2001) αλλά δεν υπάρχει συμφωνία σχετικά με την ηλικία κατά την οποία γίνεται αυτή η μετάβαση (Harris et al., 1989. Wellman & Banerjee, 1991).

Συγκεκριμένα, η Dunn (1988 στον Harris, 1989) παρατήρησε ότι στον 3^ο χρόνο τα παιδιά κατανοούν τη σύνδεση μεταξύ των καταστάσεων και των συναισθημάτων καθώς προβλέπουν χαρά σε κάποιον που λαμβάνει κάτι που επιθυμεί και δυσάρεστο συναίσθημα όταν του αρνούνται κάτι που επιθυμεί. Στο ίδιο συμπέρασμα κατέληξαν και οι οι Stein και Levine (1987, στον Harris, 1989) όταν εξέτασαν εάν παιδιά ηλικίας 3 και 4 ετών λαμβάνουν υπόψη τις επιθυμίες ενός ήρωα όταν του αποδίδουν κάποιο συναίσθημα. Παρουσίασαν στα παιδιά ιστορίες στις οποίες οι επιθυμίες του ήρωα άλλοτε εκπληρώνονταν και άλλοτε όχι και σχεδόν όλα απάντησαν ότι η εκπλήρωση

της επιθυμίας προκαλούσε στον ήρωα χαρά, ενώ η ματαιώσή της λύπη ή θυμό. Η ικανότητα αυτή των παιδιών να λαμβάνουν υπόψη την επιθυμία του ήρωα της ιστορίας, σημαίνει ότι έχουν αναπτύξει την ικανότητα να 'διαβάζουν' το νου του ήρωα, να φαντάζονται τι αυτός/ή θέλει και κατ' επέκταση να κατανοούν ότι διαφορετικοί άνθρωποι μπορεί να αντιδράσουν με διαφορετικό συναίσθημα στην ίδια ακριβώς κατάσταση, ανάλογα με το αν αυτή η κατάσταση εκπληρώνει ή ματαιώνει τις επιθυμίες τους.

Επίσης, ο Wellman (1990, στους Rieffe et al., 2001) έδειξε ότι τα παιδιά μέχρι την ηλικία των 3 ετών μπορούν να προβλέψουν τη συμπεριφορά των άλλων βασιζόμενοι στην επιθυμία του άλλου ακόμα κι αν αυτή είναι διαφορετική από τη δική τους. Ρώτησε τους συμμετέχοντες της έρευνας του τι προτιμούν να κολυπήσουν ή να παίξουν με ένα σκύλο και μετά τους είπε ότι ο πρωταγωνιστής έχει διαφορετική επιθυμία από τη δική τους. Η πλειονότητα των 3-χρονων προέβλεψαν με ακρίβεια τη συμπεριφορά του πρωταγωνιστή βασιζόμενοι στις επιθυμίες του ήρωα.

Γύρω στην ηλικία των 5 ετών όμως επιτυγχάνεται μια σημαντική αλλαγή: τα παιδιά κατανοούν ότι οι άλλοι έχουν διαφορετικές επιθυμίες και πεποιθήσεις από αυτά και προβλέπουν τα συναισθήματα των άλλων βασιζόμενα σ' αυτές ακόμα κι αν αυτές οι επιθυμίες δεν ταιριάζουν με τις δικές τους ή βρίσκουν τις πεποιθήσεις των άλλων διαφορετικές από τις δικές τους (Harris et al., 1989). Οι Harris et al. (1989, στον Harris, 1989) υποστήριξαν ότι προκειμένου κάποιος να κάνει σωστές προβλέψεις για το συναίσθημα που προκαλείται σε μία κατάσταση, δεν αρκεί μόνο να λάβει υπόψη του τις επιθυμίες του άλλου αλλά και τις πεποιθήσεις του για τη συγκεκριμένη κατάσταση (αν είναι αληθείς ή ψευδείς). Θέλοντας λοιπόν, να διερευνήσουν αν τα παιδιά ηλικίας 4 έως 6 ετών κατανοούν τη σχέση αυτή ανάμεσα στην επιθυμία, την πεποίθηση και το συναίσθημα, τους αφηγήθηκαν μια ιστορία με την Έλλη, μία κούκλα-ελέφαντα, στην οποία άρεσε πολύ η κόκα κόλα και καθόλου το γάλα και τον Μίκυ μία κούκλα-ποντίκι, ο οποίος άδειασε το περιεχόμενο ενός κουτιού κόκα κόλας, το γέμισε με γάλα και στη συνέχεια το πρόσφερε στην Έλλη να το πει. Μετά την αφήγηση, οι ερευνητές ρώτησαν τα παιδιά αν η Έλλη θα αισθανθεί χαρά ή λύπη όταν διψασμένη όπως είναι της δώσει ο Μίκυ να πει το κουτί με την κόκα κόλα που όμως μέσα περιέχει γάλα. Για να απαντήσουν σωστά σ' αυτή την ερώτηση, τα παιδιά έπρεπε να λάβουν υπόψη τους όχι μόνο την επιθυμία της Έλλη - να πει κόκα κόλα - αλλά και τη λανθασμένη πεποίθησή της ότι μέσα το κουτί υπάρχει κόκα κόλα και όχι γάλα. Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι η πλειονότητα των 4-

χρονων παιδιών απάντησαν λανθασμένα ότι η Έλλη θα αισθανόταν λύπη πριν να ανοίξει το κουτί της κόκα-κόλας, ενώ τα 6-χρονα απάντησαν σωστά ότι η ηρωίδα θα αισθανόταν χαρά, πριν να ανοίξει το κουτί και λύπη αφού θα το άνοιγε. Τα ευρήματα των Harris et al. (1989) δείχνουν ότι μολονότι τα μικρά παιδιά φαίνεται να κατανοούν τις επιθυμίες ως αιτίες της χαράς ή της λύπης ενός ατόμου, πριν από την ηλικία των 6 ετών δεν κατανοούν τη σύνθετη σχέση ανάμεσα στην επιθυμία, στην πεποίθηση και στα δύο αυτά βασικά συναισθήματα. Επομένως, ένα σημαντικό βήμα στην κατανόηση των συναισθημάτων επιτυγχάνεται κοντά στην ηλικία των 5 ετών όταν κατανοούν ότι τα συναισθήματα βασίζονται στις επιθυμίες και τις πεποιθήσεις οι οποίες μπορεί να διαφέρουν από πρόσωπο σε πρόσωπο.

Ωστόσο, οι Wellman και Banerjee (1991) διερευνώντας την κατανόηση του νου και των συναισθημάτων παιδιών προσχολικής ηλικίας, συμπέραναν ότι παιδιά ακόμα και στην ηλικία των 3 ετών κατανοούν τις νοητικές καταστάσεις που σχετίζονται με συναισθήματα όπως η χαρά, η λύπη, η έκπληξη και η περιέργεια αν και συχνά παρανοούν τη χρήση μερικών σχετικών όρων, κυρίως της έκπληξης, όπως αυτοί χρησιμοποιούνται από τους ενήλικες. Στο συμπέρασμα αυτό οδηγήθηκαν από τη μελέτη του τρόπου με τον οποίο τα παιδιά δικαιολόγησαν τις απαντήσεις τους, για το συναίσθημα του ήρωα, και οι οποίες δικαιολογήσεις βασίζονταν στις επιθυμίες και τις πεποιθήσεις του ήρωα. Σε μεταγενέστερη έρευνα, οι Wellman et al. (2000) σε 2-χρονα και 3-χρονα παιδιά βρήκαν μελετώντας τις καθημερινές συζητήσεις των παιδιών ότι ακόμα και στην ηλικία των 2½ ετών, γνωρίζουν ότι μια νοητική κατάσταση μπορεί να οδηγήσει σε κάποια άλλη νοητική κατάσταση – για παράδειγμα, ότι οι επιθυμίες οδηγούν σε συναισθήματα. Βρήκαν επίσης, ότι παιδιά ηλικίας 2½ ετών δείχνουν να κατανοούν τον υποκειμενικό χαρακτήρα των συναισθημάτων, ότι δηλαδή δύο άνθρωποι μπορεί να εκδηλώσουν διαφορετικό συναίσθημα απέναντι στο ίδιο αντικείμενο ή γεγονός, ανάλογα με την αντίληψη που έχουν γι' αυτό το γεγονός (π.χ., τα γενέθλια δεν είναι πάντα ευχάριστα) και ότι τα συναισθήματα διαφοροποιούνται και από τις εκφράσεις του προσώπου (π.χ., κάποιος μπορεί να είναι λυπημένος χωρίς να κλαίει).

Από τα παραπάνω συμπεραίνουμε ότι η κατανόηση βασικών συναισθημάτων (π.χ., χαρά και λύπη) συσχετίζεται με την ικανότητα των παιδιών να κατανοούν τις νοητικές καταστάσεις των άλλων (επιθυμίες και πεποιθήσεις) που οδηγούν σε αυτά τα συναισθήματα, δηλαδή με τη ΘτΝ και ειδικότερα με την ικανότητα απόδοσης πεποιθήσεων α' τάξης. Ωστόσο, ελάχιστες έρευνες μέχρι σήμερα έχουν μελετήσει τη

σχέση ΘτΝ και κοινωνικών συναισθημάτων και ακόμα λιγότερες τη σχέση ΘτΝ και ντροπής. Στο κεφάλαιο που ακολουθεί θα προσπαθήσουμε να παρουσιάσουμε αυτές τις έρευνες που αν και ελάχιστες δείχνουν αφενός ότι υπάρχει σχέση μεταξύ ΘτΝ και συναισθήματος ντροπής και αφετέρου ότι η ικανότητα απόδοσης πεποιθήσεων α' τάξης δεν είναι αρκετή για την κατανόηση της ντροπής αλλά χρειάζεται κάτι περισσότερο, δηλαδή η ικανότητα απόδοσης πεποιθήσεων β' τάξης.

3.5 Συμπεράσματα

Η κατανόηση του άλλου και γενικά όλες οι κοινωνικές μας σχέσεις βασίζονται στη ΘτΝ. Η θεωρία των παιδιών για το νου αποτελεί το θεμέλιο της ικανότητας τους να εξηγούν και να προβλέπουν την ανθρώπινη συμπεριφορά λαμβάνοντας υπόψη τις σκέψεις και τα συναισθήματα του άλλου, ενώ αποτελεί ένα κοινωνικό εργαλείο αφού μέσα από αυτή τα παιδιά δείχνουν ευαισθησία στις σκέψεις και τις συναισθηματικές καταστάσεις των άλλων.

Η θεωρία των παιδιών για το νου αναπτύσσεται με τη πρόοδο της ηλικίας. Στην ηλικία των 4 ετών τα παιδιά κατανοούν απλές νοητικές καταστάσεις (επιθυμίες και πεποιθήσεις) και μπορούν να αποδώσουν πεποιθήσεις στον εαυτό τους και στους άλλους των οποίων το περιεχόμενο είναι ψευδές. Οι πεποιθήσεις αυτές αποκαλούνται πεποιθήσεις α' τάξης και η ικανότητα απόδοσης τους απαιτεί κατανόηση της σχέσης μεταξύ της πεποίθησης κάποιου και της πραγματικότητας. Στην ηλικία των 6 ετών προκειμένου να ερμηνεύσουν τις κοινωνικές σχέσεις έχουν αναπτύξει μια πιο ώριμη ΘτΝ που είναι η ικανότητα να αποδίδουν πεποιθήσεις β' τάξης (πεποιθήσεις για τη γνώση κάποιου σχετικά με τη γνώση κάποιου άλλου).

Η κατανόηση των συναισθημάτων των άλλων εξαρτάται από την κατανόηση των νοητικών καταστάσεων, κυρίως των επιθυμιών και των πεποιθήσεων. Τα παιδιά μπορούν να φανταστούν τι θέλει κάποιος άλλος και να υποθέσουν τι θα αισθανθεί ο άλλος ακόμα κι αν αυτό το συναίσθημα δεν ανταποκρίνεται σε αυτό που τα ίδια θέλουν ή νιώθουν. Οι προβλέψεις που κάνουν τα παιδιά για τα συναισθήματα αλλάζουν με την ηλικία. Τα 4-χρονα παιδιά λαμβάνουν υπόψη τις επιθυμίες του άλλου προκειμένου να του αποδώσουν το κατάλληλο συναίσθημα, ενώ τα 6-χρονα, βασίζονται τόσο στις επιθυμίες όσο και στις πεποιθήσεις του άλλου. Αυτό δείχνει ότι τα μεγαλύτερα παιδιά βλέπουν τον κόσμο από την άποψη του άλλου και επιβεβαιώνει ότι η κατανόηση των παιδιών για τη συναισθηματική κατάσταση κάποιου είναι μέρος

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: Θεωρία του νου και κατανόηση της ντροπής

Στο προηγούμενο Κεφάλαιο παρουσιάστηκαν έρευνες που εξετάζουν τη σχέση ανάμεσα στη ΘτΝ και στην ικανότητα κατανόησης βασικών συναισθημάτων. Σύμφωνα με τα ευρήματα των ερευνών αυτών η κατανόηση των συναισθημάτων των άλλων βασίζεται στην κατανόηση των νοητικών τους καταστάσεων, συγκεκριμένα στην κατανόηση των επιθυμιών και των πεποιθήσεών τους. Προκειμένου λοιπόν, κάποιος να κατανοήσει τα βασικά συναισθήματα πρέπει να είναι ικανός να αποδίδει στους άλλους νοητικές καταστάσεις α' τάξης.

Ποια όμως είναι η σχέση ανάμεσα στη ΘτΝ και στην ανάπτυξη της ικανότητας των παιδιών να κατανοούν τη ντροπή; Σύμφωνα με τον Harris (1989) η κατανόηση της ντροπής συνδέεται με την ικανότητα απόδοσης πεποιθήσεων β' τάξης. Πιο συγκεκριμένα, υποστηρίζει ότι η κατανόηση της ντροπής εξαρτάται από την κατανόηση ότι το συναίσθημα αυτό προκαλείται ως αντίδραση στα συναισθήματα που προκαλεί η πράξη κάποιου σε ένα πραγματικό ακροατήριο - δηλαδή η ντροπή είναι ο πόνος που προκαλείται από μια πραγματική αποδοκίμασία. Κάποιος, λοιπόν, που ως παρατηρητής προσπαθεί να κατανοήσει τη ντροπή ενός άλλου πρέπει να διαθέτει ΘτΝ β' τάξης η οποία λειτουργεί ως εξής: το ακροατήριο είναι θυμωμένο που το παιδί/ήρωας παραβίασε έναν κανόνα και το παιδί/ήρωας νιώθει λύπη που το ακροατήριο το αποδοκιμάζει. Το παιδί παρατηρητής που πρέπει να κατανοήσει τη συναισθηματική αντίδραση του ήρωα, πρέπει να λάβει υπόψη ότι ο ήρωας είναι λυπημένος επειδή το ακροατήριο είναι θυμωμένο επειδή ο ήρωας παραβίασε κάποιον κανόνα. Το παιδί παρατηρητής πρέπει να κατανοήσει ότι ο ήρωας είναι λυπημένος όχι τόσο για το παράπτωμα, αλλά μάλλον για τις συναισθηματικές αντιδράσεις του ακροατηρίου. Όπως η κατανόηση του ψέματος απαιτεί απόδοση ψευδούς πεποίθησης β' τάξης -που σημαίνει ότι ο παρατηρητής κατανοεί πως η νοητική κατάσταση του ψεύτη-ήρωα (ή η επιθυμία του)- κατευθύνεται από τη νοητική κατάσταση του συμπρωταγωνιστή του (τις πεποιθήσεις του), έτσι και η κατανόηση της ντροπής απαιτεί ότι ένας παρατηρητής κατανοεί πως η νοητική κατάσταση του ήρωα (το συναίσθημα του) κατευθύνεται από τη νοητική κατάσταση του ακροατηρίου (την έκφραση της αποδοκίμασής του).

Στο παρόν Κεφάλαιο, λοιπόν, θα παρουσιάσουμε αφενός τα ευρήματα ερευνών που αναδεικνύουν τη σχέση ντροπής και ΘτΝ β' τάξης και αφετέρου την άποψη του

Gilbert (2003) που υποστηρίζει ότι η 'εξωτερική ντροπή' και όχι η 'εσωτερική' συνδέεται με τη ΘτΝ.

4.1 Ερευνητικά ευρήματα που τεκμηριώνουν τη σχέση μεταξύ ντροπής και ΘτΝ στην παιδική ηλικία

Λιγοστές είναι οι έρευνες που μελέτησαν τη σχέση μεταξύ ΘτΝ και ντροπής. Μία από αυτές είχε ως δείγμα τυπικώς αναπτυσσόμενα παιδιά ηλικίας 4-7 ετών (Bennett & Mathews, 2000), ενώ δύο άλλες αυτιστικά παιδιά και ομάδες ελέγχου με τυπικώς αναπτυσσόμενα παιδιά ηλικίας 17-18 ετών και 8-15 ετών αντίστοιχα (Hillier & Allinson, 2002. Heerey et al., 2003). Στη συνέχεια παρουσιάζονται αναλυτικά η μεθοδολογία και τα ευρήματα αυτών των ερευνών.

Οι Bennett και Mathews (2000) ήταν οι πρώτοι ερευνητές που μελέτησαν τη σχέση ανάμεσα στη ΘτΝ και στην ικανότητα κατανόησης κοινωνικών συναισθημάτων. Υπέθεσαν ότι αφού η ικανότητα κατανόησης κοινωνικών συναισθημάτων (ντροπή, ενοχή, αμηχανία κ.ά.), αναπτύσσεται ουσιαστικά ανάμεσα στις ηλικίες των 5 και 8 ετών (Bennett, 1989), είναι πιθανό αυτή η ανάπτυξη να αντανakλά βελτιώσεις στη θεωρία των παιδιών για το νου, και, ειδικότερα, στην ικανότητα απόδοσης πεποιθήσεων β' τάξης (δηλαδή πεποιθήσεων τύπου: ο Χ νομίζει ότι ο Ψ νομίζει ότι Α), η οποία κατακτάται την ίδια χρονική περίοδο (Perner & Wimmer, 1985. Sullivan et al., 1994). Αυτή η υπόθεσή τους βασίστηκε στο γεγονός ότι τα κοινωνικά συναισθήματα προϋποθέτουν την κατανόηση των σκέψεων κάποιου για τις νοητικές καταστάσεις των άλλων, εφόσον απορρέουν από τη συνειδητοποίηση ότι οι άλλοι ή ο γενικευμένος άλλος (ο εαυτός) βλέπουν τον εαυτό ως ανάρμοστο όταν αυτός παραβιάζει κοινωνικούς κανόνες. Επιπλέον, υπέθεσαν ότι η ικανότητα κατανόησης των κοινωνικών συναισθημάτων σχετίζονταν περισσότερο με τις παραβιάσεις κοινωνικών παρά με τις παραβιάσεις ηθικών κανόνων. Για να ελέγξουν τις υποθέσεις τους, οι Bennett και Matthews (2000) παρουσίασαν σε 30 παιδιά ηλικίας 4-7 ετών το έργο απόδοσης πεποιθήσεως β' τάξης των Sullivan et al. (1994) (το έργο αυτό περιγράφεται στη σ. 81) και ένα έργο κατανόησης κοινωνικών συναισθημάτων, το οποίο περιλάμβανε τέσσερις ιστορίες στις οποίες τα παιδιά έπρεπε να φανταστούν ότι παραβίαζαν συγκεκριμένους κανόνες και να απαντήσουν στη συνέχεια να πουν πώς θα αισθανόταν ως αποτέλεσμα αυτής της συμπεριφοράς τους. Δύο από τις ιστορίες του έργου αφορούσαν την παραβίαση κοινωνικών κανόνων (να φοράς πυτζάμες στο σούπερ μάρκετ, να μπαίνεις κατά λάθος στις

σχολικές τουαλέτες του άλλου φύλου) και οι άλλες δύο την παραβίαση ηθικών κανόνων (να κλέβεις το παιχνίδι κάποιου άλλου, να σπας εσκεμμένα το παιχνίδι κάποιου άλλου).

Τα αποτελέσματα της έρευνας των Bennett και Matthews (2000) έδειξαν ότι τα παιδιά απέδιδαν συχνότερα κοινωνικά συναισθήματα (ντροπή, αμηχανία, ενοχή) στον εαυτό τους στις ιστορίες όπου φαντάζονταν ότι παραβίαζαν κοινωνικούς κανόνες, και σπάνια στις ιστορίες όπου φαντάζονταν ότι παραβίαζαν ηθικούς. Επίσης, τα αποτελέσματα έδειξαν ότι τα παιδιά που είχαν πετύχει στο έργο πεποίθησης β' τάξης έκαναν σημαντικά περισσότερες αποδόσεις κοινωνικών συναισθημάτων (στις κοινωνικές ιστορίες)²⁰ σε σχέση με αυτά που είχαν αποτύχει στο έργο πεποίθησης β' τάξης. Το συμπέρασμα στο οποίο οι Bennett και Matthews (2000) κατέληξαν ήταν ότι η ικανότητα των παιδιών να αποδίδουν πεποιθήσεις β' τάξης στους άλλους είναι σημαντική για την ικανότητα κατανόησης κοινωνικών συναισθημάτων.

Οι Hillier και Allinson (2002)²¹ επίσης υποστήριξαν ότι η ΘτΝ είναι σημαντική στην κατανόηση της αμηχανίας, η οποία βιώνεται όταν κάποιος αντιλαμβάνεται τι μπορεί να σκέφτονται οι άλλοι γι' αυτόν. Υπέθεσαν, λοιπόν, ότι η διαταραχή στην ανάπτυξη της ΘτΝ που υπάρχει στον αυτισμό θα έχει επιπτώσεις στην ανάπτυξη της ικανότητας κατανόησης της αμηχανίας. Στην έρευνα που πραγματοποίησαν για να επαληθεύσουν την υπόθεσή τους συμμετείχαν 10 παιδιά με υψηλής λειτουργικότητας αυτισμό (χρονολογική ηλικία: 17,5 ετών, νοητική λεκτική ηλικία: 10,6 ετών), 10 παιδιά με μαθησιακές δυσκολίες (χρονολογική ηλικία: 17,3 ετών, νοητική λεκτική ηλικία: 8,9 ετών) και 10 τυπικώς αναπτυσσόμενα παιδιά της ίδιας νοητικής λεκτικής ηλικίας και 10 τυπικώς αναπτυσσόμενα παιδιά της ίδιας χρονολογικής ηλικίας. Οι

²⁰ Το αποτέλεσμα της έρευνας των Bennett και Matthews (2000) που συνδέει την κατανόηση των κοινωνικών συναισθημάτων και της ΘτΝ β' τάξης βρέθηκε ότι ισχύει στις περιπτώσεις παραβίασης των κοινωνικών κανόνων και όχι των ηθικών. Θα πρέπει, ωστόσο, να ληφθεί υπόψη ότι από τα 30 παιδιά του δείγματος 2 μόνο απέδωσαν στον εαυτό τους κοινωνικά συναισθήματα στις περιπτώσεις παραβίασης ηθικών κανόνων και επομένως δεν ήταν εφικτό να εξεταστεί η σύνδεση ΘτΝ β' τάξης και κατανόησης κοινωνικών συναισθημάτων στις περιπτώσεις παραβίασης ηθικών κανόνων σε τόσο μικρό δείγμα. Έτσι, είναι πιθανό ότι εάν το δείγμα της έρευνας ήταν μεγαλύτερο ή εάν κάθε ένα από τα κοινωνικά συναισθήματα εξετάζονταν χωριστά και όχι όλα μαζί ως σύνολο, όπως έκαναν οι Bennett και Matthews (2000), τα αποτελέσματα θα ήταν διαφορετικά. Επιπλέον, όπως αναφέρουν και οι ίδιοι οι ερευνητές η αυτό-απόδοση κοινωνικών συναισθημάτων στις περιπτώσεις παραβίασης των κοινωνικών κανόνων και όχι των ηθικών ίσως να ισχύει μόνο στα μικρά και όχι στα μεγαλύτερα παιδιά. Και τούτο γιατί, καθώς τα παιδιά μεγαλώνουν αναπτύσσεται η δημόσια αυτό-συνειδησή τους και αποδίδουν πιο συχνά στους άλλους (στο ακροατήριο) νοητικές καταστάσεις για το πώς πιθανόν βλέπουν τις πράξεις τους και ως αποτέλεσμα αποδίδουν κοινωνικά συναισθήματα και στις παραβιάσεις ηθικών και στις παραβιάσεις κοινωνικών κανόνων, όπως έχει αποδειχτεί ότι ισχύει και στους ενήλικες.

²¹ Αν και η έρευνα αυτή αφορά το συναίσθημα της αμηχανίας θεωρήσαμε σκόπιμο να την παρουσιάσουμε εδώ, διότι συνήθως η αμηχανία περιγράφεται στη βιβλιογραφία ως μικρότερης έντασης τύπος ντροπής.

συμμετέχοντες εξετάστηκαν σε τρία πειραματικά έργα: το έργο των Baron-Cohen, Leslie και Frith (1985) «Η Σάλλυ και η Άννα», που εξετάζει την ικανότητα απόδοσης πεποιθήσεων α' τάξης, το έργο των Perner και Wimmer (1985) «Καντίνα με παγωτά», που εξετάζει την ικανότητα απόδοσης πεποιθήσεων β' τάξης, καθώς επίσης και ένα έργο κατανόησης της αμηχανίας. Το τελευταίο έργο περιλάμβανε 4 ιστορίες που περιέγραφαν καταστάσεις οι οποίες προκαλούσαν αμηχανία στον ήρωα και 4 ιστορίες που περιέγραφαν άλλες καταστάσεις που δεν προκαλούσαν αμηχανία στον ήρωα²². Μετά την ανάγνωση κάθε ιστορίας, οι συμμετέχοντες έπρεπε να προβλέψουν το βαθμό αμηχανίας (καθόλου, αρκετά ή πολύ αμήχανος) που ένιωσε ο ήρωας και να δικαιολογήσουν τις απαντήσεις τους.

Τα αποτελέσματα των Hillier και Allinson (2002) έδειξαν ότι μολονότι τα αυτιστικά παιδιά έδειξαν να κατανοούν την αμηχανία του ήρωα στις ιστορίες αμηχανίας, αυτή δεν ήταν τόσο αναπτυγμένη αφού απέδωσαν αμηχανία στον ήρωα και στις ιστορίες που δεν προκαλούσαν αμηχανία. Επιπλέον, τα παιδιά με αυτισμό δυσκολεύτηκαν σημαντικά περισσότερο να δώσουν την κατάλληλη δικαιολόγηση στις ιστορίες όπου ο ήρωας σκέφτεται ότι κάνει ή λέει κάτι που προκαλεί ή δεν προκαλεί αμηχανία, δηλαδή όταν έπρεπε να φανταστούν την κατάσταση που θα προκαλέσει το συναίσθημα του ήρωα (όπως επίσης και στην αντίστοιχη εκδοχή των ιστοριών που δεν προκαλούν αμηχανία) σε σχέση με τα τυπικώς αναπτυσσόμενα παιδιά. Αυτό δείχνει ότι ενώ τα παιδιά με αυτισμό έχουν κάποια ιδέα για το ποια κατάσταση μπορεί να προκαλέσει αμηχανία, φαίνεται ότι δεν κατανοούν τι ρόλο παίζουν οι νοητικές καταστάσεις του ήρωα στην πρόκληση της αμηχανίας. Αυτό το εύρημα δηλώνει ότι ενώ ήταν ικανά να αποδώσουν κάποιο βαθμό αμηχανίας στον ήρωα, έχουν δυσκολία να την δικαιολογήσουν πιθανόν επειδή δεν κατανοούν πλήρως αυτό το συναίσθημα.

Η δυσκολία αυτή των αυτιστικών συμμετεχόντων θα μπορούσε ενδεχομένως να ερμηνευτεί από τη σημαντική σχέση που βρέθηκε μεταξύ ΘτΝ και της ικανότητας δικαιολόγησης της αμηχανίας του ήρωα αφού τα ευρήματα έδειξαν ότι οι δύο

²² *Ιστορίες αμηχανίας*: στις δύο ο πρωταγωνιστής έλεγε ή έκανε κάτι που προκαλούσε αμηχανία, π.χ., έχυνε το χυμό του πάνω σε ένα κορίτσι και όλοι τον έβλεπαν και στις άλλες δύο σκεφτόταν ότι έλεγε ή έκανε κάτι που προκαλούσε αμηχανία, π.χ., σκεφτόταν ότι καθώς έπαιζε ποδόσφαιρο έχανε τη μπάλα και όλοι γελούσαν μαζί του. *Ιστορίες που δεν περιείχαν αμηχανία*: στις δύο ο πρωταγωνιστής έλεγε ή έκανε κάτι που δεν προκαλούσε αμηχανία, π.χ., ο ήρωας έλεγε στη γιαγιά του τι ωραίο τσάι του έφτιαξε και η γιαγιά του ένιωθε ικανοποίηση γι' αυτό, και στις άλλες δύο σκεφτόταν ότι έλεγε ή έκανε κάτι που δεν προκαλούσε αμηχανία, π.χ., ο ήρωας σκεφτόταν ότι η δασκάλα έφερε στο σχολείο ένα κέικ και το μοίρασε σε όλα τα παιδιά μετά τον ρώτησε αν του αρέσει και ο ήρωας της έλεγε ότι είναι πολύ ωραίο.

ικανότητες συσχετίζονται. Συγκεκριμένα, προκειμένου να εξετάσουν τη σχέση ανάμεσα στη ΘτΝ και την ικανότητα δικαιολόγησης της αμηχανίας του ήρωα, οι Hillier και Allinson (2002) χώρισαν τους συμμετέχοντες σε τρεις ομάδες: σ' αυτούς που δεν πέτυχαν στα έργα ΘτΝ α' τάξης, σ' αυτούς που πέτυχαν στο έργο ΘτΝ α' τάξης μόνον και σ' αυτούς που πέτυχαν στο έργο ΘτΝ β' τάξης μόνον. Η τελευταία ομάδα τα πήγε σημαντικά καλύτερα στη δικαιολόγηση του συναισθήματος (αμηχανίας) του ήρωα σε σχέση με τις δύο άλλες ομάδες, γεγονός που επαληθεύει την υπόθεσή τους ότι παιδιά με ανεπτυγμένες δεξιότητες ΘτΝ κατανοούν και δικαιολογούν σωστά τα κοινωνικά συναισθήματα. Οι ερευνήτριες κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι αν και τα παιδιά με αυτισμό έχουν κάποια ιδέα για το τι προκαλεί αμηχανία στους άλλους, φαίνεται ότι δε γνωρίζουν τι ρόλο παίζουν οι νοητικές καταστάσεις του ατόμου στην εκδήλωση αυτού του συναισθήματος.

Τη σύνδεση ΘτΝ και της ικανότητας κατανόησης της ντροπής υποστηρίζει και η έρευνα των Heerey et al. (2003), στην οποία συμμετείχαν παιδιά με υψηλής λειτουργικότητας αυτισμό και τυπικώς αναπτυσσόμενα παιδιά ηλικίας 8 έως 15 ετών. Σύμφωνα μ' αυτούς τους ερευνητές τα κοινωνικά συναισθήματα της ντροπής και της αμηχανίας σχετίζονται με δύο όψεις της ΘτΝ: (α) την ικανότητα του ατόμου να κατανοεί ότι η συμπεριφορά του έχει κοινωνικές συνέπειες στα μάτια των άλλων και (β) την κατανόηση της παραβίασης των κοινωνικών κανόνων. Αναλυτικότερα, υποστήριξαν ότι η ΘτΝ αναφέρεται στην ικανότητα του ατόμου να κατανοεί τις νοητικές καταστάσεις των άλλων και αυτή η ικανότητα ποικίλλει από τη σχετικά απλή κατανόηση ότι οι άλλοι μπορεί να έχουν διαφορετικές επιθυμίες απ' αυτόν, μέχρι την πιο σύνθετη ικανότητα του να κατασκευάζει κάποιος θεωρίες για τις πεποιθήσεις, τις σκέψεις και τις προθέσεις των άλλων. Επίσης, υποστήριξαν ότι η ΘτΝ περιλαμβάνει και μια εκτίμηση των κοινωνικών κανόνων και συνειδητοποίηση των αξιολογήσεων των άλλων. Οι Heerey et al. (2003) υπέθεσαν, λοιπόν, ότι τυχόν ελλείμματα στη ΘτΝ θα συσχετίζονται με δυσκολίες στην αναγνώριση των κοινωνικών συναισθημάτων της ντροπής και της αμηχανίας.

Για να μελετήσουν αυτή την υπόθεση, οι Heerey et al. (2003) παρουσίασαν στους συμμετέχοντες φωτογραφίες προσώπων που εκδήλωναν βασικά (θυμό, περιφρόνηση, αηδία, φόβο, χαρά, λύπη, έκπληξη) και κοινωνικά συναισθήματα (ντροπή και αμηχανία) και τους ζήτησαν να ονομάσουν το κάθε ένα σε μια προσπάθεια να ελέγξουν εάν ήταν σε θέση να αναγνωρίζουν τις συναισθηματικές εκδηλώσεις στα πρόσωπα των άλλων. Για τη μέτρηση της ΘτΝ, χρησιμοποίησαν 12 μικρές ιστορίες οι

οποίες περιέγραφαν συνηθισμένα γεγονότα (π.χ., τυχαίο σπάσιμο αντικειμένου, επίσκεψη σε φίλο) και ζητούσαν από τους συμμετέχοντες να μεταφράσουν το νόημα της μεταφορικής πρότασης²³ (να απαντήσουν δηλαδή, εάν η μεταφορική πρόταση ήταν αληθής και να την δικαιολογήσουν) (για περιγραφή του έργου βλ. Harpe, 1994).

Τα αποτελέσματα των Heerey et al. (2003) έδειξαν ότι τα παιδιά με αυτισμό δεν τα πήγαν καλά στην αναγνώριση των κοινωνικών συναισθημάτων σε σχέση με τα παιδιά στην ομάδα ελέγχου, μολονότι δε διέφεραν στην αναγνώριση των βασικών συναισθημάτων. Βρέθηκε επίσης ότι οι επιδόσεις των δύο ομάδων στο έργο ΘτΝ β' τάξης δε συσχετιζόνταν με την ικανότητα αναγνώρισης βασικών συναισθημάτων, αλλά ότι υπήρχε σημαντική σχέση ανάμεσα στην αναγνώριση των κοινωνικών συναισθημάτων και στη ΘτΝ. Προκειμένου να εξετάσουν αν η ΘτΝ ευθύνονταν για τις διαφορές που παρατηρήθηκαν μεταξύ των ομάδων στην αναγνώριση των κοινωνικών συναισθημάτων πραγματοποίησαν επιπλέον αναλύσεις οι οποίες έδειξαν ότι όταν δεν υπήρχαν διαφορές στην ικανότητα ΘτΝ, οι διαφορές μεταξύ των ομάδων στην αναγνώριση των κοινωνικών συναισθημάτων εξαφανίζονταν, το οποίο σημαίνει ότι η ΘτΝ αποτελεί σημαντικό παράγοντα στην αναγνώριση των κοινωνικών συναισθημάτων. Επιπλέον, τα αποτελέσματα έδειξαν ότι η ικανότητα ΘτΝ β' τάξης ευθύνονταν για τα ελλείμματα των αυτιστικών παιδιών στην αναγνώριση της ντροπής και της αμηχανίας και όχι η γενική γνωστική ικανότητα των παιδιών καθώς δεν βρέθηκε σημαντική συσχέτιση μεταξύ της αναγνώρισης των κοινωνικών συναισθημάτων και του δείκτη νοημοσύνης, της ηλικίας, της λεκτικής νοητικής ηλικίας ή της αναγνώρισης των βασικών συναισθημάτων.

Συμπερασματικά, από τις παραπάνω έρευνες γίνεται φανερό ότι η ΘτΝ είναι σημαντική στην κατανόηση των κοινωνικών συναισθημάτων και ειδικότερα της ντροπής. Η ΘτΝ καθιστά τα παιδιά ικανά να κατανοήσουν ότι κάποιος μπορεί να αισθανθεί ντροπή, όταν αυτός σκεφτεί τι μπορεί να σκέφτονται οι άλλοι για τη συμπεριφορά του. Ειδικότερα, φαίνεται ότι η ικανότητα κατανόησης της ντροπής συνδέεται με την ικανότητα των παιδιών να αποδίδουν πεποιθήσεις β' τάξης σε κάποιον, δηλαδή την ικανότητα κατανόησης των σκέψεων κάποιου για τις νοητικές καταστάσεις των άλλων, οι οποίες απορρέουν από τη συνειδητοποίηση ότι οι άλλοι βλέπουν τη συμπεριφορά κάποιου ως ανάρμοστη όταν αυτός παραβιάζει κοινωνικούς κανόνες. Αυτή η σύνδεση ενισχύεται και από τα αποτελέσματα των ερευνών στα

²³ Το έργο αυτό είναι έργο ΘτΝ β' τάξης (Harpe, 1994).

αυτιστικά παιδιά, οι οποίες έδειξαν ότι η διαταραχή στη ΘτΝ είναι ενδεχομένως υπεύθυνη για τα ελλείμματα των αυτιστικών παιδιών στην αναγνώριση της ντροπής και της αμηχανίας. Ειδικότερα, οι δυσκολίες στην κατανόηση της ντροπής και της αμηχανίας δεν συνδέονταν με την ικανότητα απόδοσης πεποίθησης α' τάξης (αφού οι συμμετέχοντες έδειξαν ευκολία στην κατανόηση της ψευδούς πεποίθησης α' τάξης, ενώ αυτοί που ήταν ικανοί να κάνουν αποδόσεις α' τάξης πεποίθησης δεν έδωσαν κατάλληλες δικαιολογήσεις των συναισθημάτων) αλλά με την ικανότητα απόδοσης πεποίθησης β' τάξης. Αυτή η σχέση της κατανόησης της ντροπής και της ικανότητα των παιδιών να κάνουν αποδόσεις πεποίθησης β' τάξης βρέθηκε ότι ισχύει και για τα τυπικώς αναπτυσσόμενα παιδιά.

4.2 'Εσωτερική' και 'εξωτερική ντροπή': Η σχέση της με τη ΘτΝ

Μολονότι τα ευρήματα των παραπάνω ερευνών δείχνουν ότι η κατανόηση της ντροπής (αλλά και των υπολοίπων κοινωνικών συναισθημάτων) συσχετίζονται με τη ΘτΝ και συγκεκριμένα με την ικανότητα απόδοσης πεποιθήσεων β' τάξης, ο Gilbert, (2003, 2004) υποστηρίζει ότι η ΘτΝ είναι σημαντική για την κατανόηση της 'εξωτερικής ντροπής' αλλά όχι για την κατανόηση της 'εσωτερικής ντροπής'.

Πιο συγκεκριμένα, σύμφωνα με το Gilbert (2003), η ΘτΝ συνδέεται με την 'εξωτερική ντροπή' διότι η τελευταία σχετίζεται με το τι είναι στο νου των άλλων για τον εαυτό. Η 'εξωτερική ντροπή' έχει την αφετηρία της στον κόσμο («στους άλλους», Gilbert, 2003, σ. 1213 ή έχει σχέση «με το τι είναι στο νου των άλλων για τον εαυτό» Gilbert, 2004, σ. 133) –οι αντιδράσεις μας προκαλούνται από τις εκφράσεις προσώπου και άλλες μορφές μη λεκτικής επικοινωνίας και (συμβολικές) επιθέσεις των άλλων– και αυτό πιθανόν να οδηγεί σε σκέψεις με το τι οι άλλοι σκέφτονται για τον εαυτό μας. Αφού η εξωτερική ντροπή δημιουργεί πεποιθήσεις σχετικά με το τι οι άλλοι νομίζουν για εμάς, επομένως η ΘτΝ είναι το κλειδί για την κατανόηση αυτού του τύπου ντροπής. Αντίθετα, η εσωτερική ντροπή έχει την αφετηρία της στο ίδιο το άτομο («στον εαυτό», Gilbert, 2003, σ. 1219 ή έχει σχέση «με το τι είναι στο νου μας για τον εαυτό» Gilbert, 2004, σ. 133) - σχετίζεται περισσότερο με το τι είναι στο νου του ίδιου του ατόμου για τον εαυτό του - τις δικές του αυτό-αξιολογήσεις/αποδόσεις. Είναι, επομένως, το τι πιστεύουμε εμείς οι ίδιοι για τον εαυτό μας αυτό που μας προκαλεί εσωτερική ντροπή ή όπως χαρακτηριστικά αναφέρει και η Cooley (στον Gilbert, 2004) η εσωτερική ντροπή είναι μια αίσθηση για τον εαυτό που αφορά σκέψεις για τον εαυτό. Πρόκειται για εσωτερίκευση της

ντροπής η οποία λειτουργεί ως εξής: οι συνεχόμενες εμπειρίες αποτυχιών κάποιου του δημιουργούν ιστορικό αποτυχιών και ντροπής για τον εαυτό του. Το άτομο αυτό μπορεί να έχει ΘτΝ, που του επιτρέπει να σκεφτεί ότι ο εαυτός του είναι ένα αντικείμενο που δημιουργεί άσχημα συναισθήματα στους άλλους, αλλά μέσα από αυτές τις εμπειρίες μαθαίνει τι νιώθουν και νομίζουν οι άλλοι γι' αυτόν. Καθώς μαθαίνει τι οι άλλοι αισθάνονται/νομίζουν γι' αυτόν και πώς του συμπεριφέρονται θα δημιουργήσει αναμνήσεις αισθημάτων του εαυτού του για τον εαυτό του. Πρόκειται για τη δημιουργία σταθερών αυτό-αξιολογήσεων και αυτό-εκτιμήσεων του εαυτού.

Τη σύνδεση ΘτΝ και 'εξωτερικής ντροπής' την υποστηρίζει και ο Leary (2004) σύμφωνα με τον οποίο, οι άνθρωποι βιώνουν ντροπή όχι εξαιτίας του πώς αξιολογούν οι ίδιοι τον εαυτό τους ('εσωτερική ντροπή') αλλά μάλλον εξαιτίας του πώς νομίζουν ότι αξιολογούνται ή πιθανόν θα αξιολογηθούν από τους άλλους ('εξωτερική ντροπή'). Θεωρεί λοιπόν ότι οι άνθρωποι βιώνουν κυρίως 'εξωτερική' και λιγότερο 'εσωτερική ντροπή'. Ειδικότερα, κατά τον Leary (2004), η ντροπή απαιτεί «την αντανάκλαση»²⁴ του πώς κάποιος γίνεται αντιληπτός και αξιολογείται από τους άλλους, είτε από ανθρώπους με τους οποίους σχετίζεται προσωπικά ή από ανθρώπους τις αξιολογήσεις των οποίων μόνο φαντάζεται. Το κύριο χαρακτηριστικό της ντροπής δεν είναι οι σταθερές αναπαραστάσεις και αυτό-εκτιμήσεις αλλά οι αντανακλούμενες αναπαραστάσεις και εκτιμήσεις²⁵ - πώς δηλαδή οι άνθρωποι νομίζουν ότι γίνονται αντιληπτοί και αξιολογούνται από τους άλλους. Κάποιος αισθάνεται ντροπή, λοιπόν, όταν πιστεύει ότι οι άλλοι πιθανόν πιστεύουν γι' αυτόν ότι είναι 'κακός' - εκτιμήσεις που υπομονεύουν την αποδοχή του από τους άλλους. Επομένως, η ντροπή συνδέεται σημαντικά με το τι το άτομο πιστεύει ότι οι άλλοι πιστεύουν γι' αυτόν²⁶ παρά με το τι πιστεύει ο ίδιος για τον εαυτό του, το οποίο δείχνει ότι οι σταθερές αυτό-αντιπροσωπεύσεις παίζουν μικρό ρόλο. Έτσι, οι άλλοι μπορούν να μας κάνουν να ντραπούμε ακόμα κι αν ξέρουμε ότι οι πεποιθήσεις τους για μας είναι ανακριβείς

²⁴ Ο αγγλικός όρος είναι self-representation.

²⁵ Σταθερές (ο αγγλικός όρος είναι stable) αναπαραστάσεις και αυτο-εκτιμήσεις: ο όρος αυτός σημαίνει ότι το άτομο έχει δημιουργήσει μια συγκεκριμένη εικόνα για τον εαυτό του και τον αξιολογεί με συγκεκριμένο τρόπο κάθε φορά ανεξάρτητα από τις αντιδράσεις των άλλων. Η εικόνα αυτή συνήθως είναι αποτέλεσμα εσωτερίκευσης της εικόνας που έχουν οι άλλοι γι' αυτόν (του πώς τον βλέπουν οι άλλοι) καθώς και αποτέλεσμα εσωτερίκευσης των αξιών των άλλων τις οποίες μετά τις χρησιμοποιεί για να κρίνει τον εαυτό του ιδιαίτερα. Αντανακλούμενες (ο αγγλικός όρος είναι reflected) αναπαραστάσεις και εκτιμήσεις: ο όρος αυτός σημαίνει ότι το άτομο αποδίδει στους άλλους πεποιθήσεις και αξιολογήσεις γι' αυτόν (δηλαδή πώς νομίζει ότι γίνεται αντιληπτός και αξιολογείται από τους άλλους), τις οποίες βασίζει στις αντιδράσεις των άλλων ή στα μηνύματα που λαμβάνει από αυτούς.

²⁶ Που προϋποθέτει ΘτΝ β' τάξης.

(π.χ., εάν κάποιος έχει κατηγορηθεί άδικα για ένα έγκλημα και ξέρει ότι δεν μπορεί να αποδείξει την αθωότητά του, αισθάνεται θυμό γι' αυτούς που τον κατηγορήσαν αλλά τι συμβαίνει με τους άλλους που δεν ξέρουν ότι εμπλέκεται πραγματικά; Αισθάνεται ότι η φήμη του αμαυρώθηκε και δεν μπορεί να εισέλθει στην κοινωνία με το κεφάλι ψηλά). Αυτό δε σημαίνει βέβαια ότι οι άνθρωποι δε βιώνουν ντροπή απλά από σκέψεις που κάνουν για τους εαυτούς τους. Μπορεί να ντραπούν από σκέψεις προσωπικές για τη συμπεριφορά τους και τις πιθανές αντιδράσεις των άλλων σε αυτές. Δηλαδή, εσωτερικεύουν τις αξίες των άλλων, και μετά τις χρησιμοποιούν για να κρίνουν τους εαυτούς τους ιδιαίτερος. Πάλι όμως η αναγκαία και επαρκής συνθήκη αφορά τις πραγματικές ή φανταστικές εκτιμήσεις των άλλων, ακόμα κι αν αυτές έχουν εσωτερικευθεί στο νου κάποιου και δεν προέρχονται από την άμεση διαπροσωπική επαφή. Ξανά ο αναγκαίος παράγοντας φαίνεται να είναι πως το άτομο πιστεύει ότι οι άλλοι θα αποδώσουν τις αιτίες της συμπεριφοράς τους και όχι οι αποδόσεις του ίδιου.

- Από τα παραπάνω οδηγούμαστε στο συμπέρασμα, ότι η μόνον η 'εξωτερική ντροπή' θα πρέπει να συσχετίζεται με τη ΘτΝ, και ειδικότερα με τη ΘτΝ β' τάξης, αφού αυτή μόνον είναι απόρροια των πεποιθήσεων που έχει το άτομο για το τι είναι στο νου των άλλων για τον εαυτό και αυτή μόνον οδηγεί σε σκέψεις του τι οι άλλοι μπορεί σκέφτονται για τον εαυτό. Αφού λοιπόν η 'εξωτερική ντροπή' δημιουργεί πεποιθήσεις σχετικά με το τι οι άλλοι νομίζουν για εμάς, επομένως για την κατανόησή της απαιτούνται ικανότητες ΘτΝ β' τάξης. Επιπλέον, η ντροπή συνδέεται περισσότερο με το *τι οι άλλοι νομίζουν για μας* παρά με το *τι εμείς νομίζουμε για τους εαυτούς μας*. Αυτό υποδηλώνει ότι οι άνθρωποι βιώνουν ντροπή όχι εξαιτίας του πώς αξιολογούν οι ίδιοι τον εαυτό τους ('εσωτερική ντροπή') αλλά μάλλον εξαιτίας του πώς νομίζουν ότι αξιολογούνται ή πιθανόν θα αξιολογηθούν από τους άλλους ('εξωτερική ντροπή'). Επομένως, για να κατανοήσει κάποιος τη ντροπή - η οποία κυρίως προέρχεται από την αντανάκλαση των σκέψεων των άλλων παρά από τις σκέψεις του ατόμου για τον εαυτό του - πρέπει να είναι σε θέση αποδίδει πεποιθήσεις β' τάξης στους άλλους, ώστε να μπορεί να κατανοήσει πως η νοητική κατάσταση του πρωταγωνιστή (το συναίσθημα του) κατευθύνεται από τη νοητική κατάσταση του ακροατηρίου (την έκφραση της αποδοκμασίας του).

4.3 Στόχοι και υποθέσεις της έρευνας

Οι στόχοι της παρούσας έρευνας ήταν οι ακόλουθοι: Πρώτον, η έρευνα εξέτασε την ανάπτυξη της ικανότητας κατανόησης της ντροπής ανάμεσα στις ηλικίες των 4- και 6-ετών. Όπως αναφέρθηκε στην ενότητα 2.2.1., ελάχιστες έρευνες μέχρι σήμερα έχουν μελετήσει την κατανόηση αυτού του κοινωνικού συναισθήματος σε παιδιά προσχολικής ηλικίας και τα ευρήματά τους είναι αντικρουόμενα. Κάποιες από τις μελέτες έδειξαν ότι τα παιδιά δεν αρχίζουν να κατανοούν τη ντροπή πριν από την ηλικία των 10 ή 12 ετών (Ferguson et al., 1991), άλλες αναφέρουν ότι η ντροπή αρχίζει να γίνεται κατανοητή στην ηλικία των 7 ετών περίπου (Harris, 1989), ενώ σε μια πρόσφατη έρευνα οι Berti et al. (2000) έδειξαν ότι ήδη από την ηλικία των 5 ετών τα παιδιά κατανοούν το συναίσθημα της ντροπής. Στην παρούσα έρευνα, τα παιδιά άκουσαν 12 ιστορίες που περιέγραφαν περιστατικά που συνήθως προκαλούν ντροπή. Μετά από την παρουσίαση της κάθε ιστορίας, τα παιδιά έπρεπε να πουν «πώς αισθάνεται ο ήρωας;». Μας ενδιέφερε να διερευνήσουμε, εάν τα παιδιά του δείγματος κατανοούν το συναίσθημα του ήρωα και σύμφωνα με τα ευρήματα των Berti et al. (2000) αναμέναμε ότι θα αρχίζουν να αποδίδουν ντροπή από την ηλικία των 5 ετών περίπου.

Σχετικά μας ενδιέφερε επίσης να μελετήσουμε, εάν τα μικρά παιδιά χρησιμοποιούν τον όρο «ντροπή», ή, εάν, αντίθετα, χρησιμοποιούν άλλους σχετικούς όρους, όπως «λυπημένος» ή «αισθάνεται άσχημα» για να περιγράψουν αυτό το συναίσθημα. Οι Levorato και Donati (1999) αναφέρουν ότι τα παιδιά αρχίζουν να χρησιμοποιούν τον όρο «ντροπή» μετά από την ηλικία των 8 ετών, ενώ οι Ridgeway et al. (1985, στις Levorato & Donati, 1999) βρήκαν ότι μολονότι τα παιδιά ηλικίας 5-6 ετών κατανοούν την έννοια της ντροπής δε χρησιμοποιούν τον όρο «ντροπή» για να την περιγράψουν, αλλά, αντί αυτού, χρησιμοποιούν άλλους όρους, όπως «λύπη», «άσχημα» κ.λ.π. (Berti et al., 2000). Με βάση τα ευρήματα αυτών των ερευνών, υποθέσαμε ότι τα μικρά παιδιά θα περιγράψουν τη συναισθηματική κατάσταση του ήρωα χρησιμοποιώντας συχνότερα όρους με αρνητικά φορτισμένο περιεχόμενο (π.χ., «αισθάνεται άσχημα», «αισθάνεται λυπημένος», «αισθάνεται στενοχωρημένος») και λιγότερο συχνά τον όρο «ντροπή».

Σε μια προσπάθεια να διερευνήσουμε σε βάθος την κατανόηση της ντροπής ανάμεσα στις ηλικίες των 4- και 6-ετών, ζητήσαμε από τα παιδιά να δικαιολογήσουν τις απαντήσεις τους («γιατί ο ήρωας αισθάνεται έτσι;»). Με βάση τα ευρήματα των Levorato και Donati (1999), αναμένονταν ότι όσα παιδιά κατανοούν τη ντροπή του

ήρωα, θα δικαιολογούσαν την απάντησή τους κάνοντας αναφορές: «στην έκθεση του ήρωα στο ακροατήριο», «στην παραβίαση των (κοινωνικών ή ηθικών) κανόνων από τον ήρωα», «στη βλάβη της αυτοεικόνας του», «στην απειλή της ιδιωτικότητας του», «στη μετανόηση του ήρωα για την πράξη του» και «στο φόβο εξαίρεσης του από την ομάδα», ενώ, αντίθετα, τα παιδιά που δεν κατανοούν τη ντροπή, θα έκαναν αναφορές: «στην συμπεριφορά του ήρωα και τις συνέπειές της» και «στο φόβο τιμωρίας του ήρωα από τους ενήλικες».

Εκτός από τα παραπάνω, μας ενδιέφερε να μελετήσουμε εάν τα παιδιά του δείγματος κατανοούν τη διαφορά ανάμεσα στην 'εξωτερική' και στην 'εσωτερική' ντροπή. Όπως αναφέρθηκε στην ενότητα 1.3, πολλοί ερευνητές (Gilbert, 2003. Lewis, 2000. Poulson, 2000. Smith et al., 2002) κάνουν τη διάκριση μεταξύ των δύο τύπων ντροπής (βλ. ενότητα 1.3). Η πρώτη ('εξωτερική ντροπή'), που προκαλείται από εξωτερικές πηγές υποστηρίζεται ότι αναπτύσσεται στη βρεφική ηλικία (H. B. Lewis, 1971, στον Gilbert, 2003. Lewis, 2000. Poulson, 2000) ενώ η δεύτερη ('εσωτερική ντροπή'), που αφορά σκέψεις για τον εαυτό, υποστηρίζεται ότι αναπτύσσεται σε μεγαλύτερη ηλικία (Kaufman, 1989, στην Mills, 2005. Gilbert, 2004. Gilbert, 2003. Lewis, 2000). Ο Gilbert (2003) υποστηρίζει ότι η 'εξωτερική ντροπή' σχετίζεται με το φόβο απόρριψης/ αποκλεισμού και ο άλλος με τον φόβο παραβίασης/εισβολής, ενώ σύμφωνα με τα ευρήματα των Smith et al. (2002), η 'εξωτερική ντροπή' απορρέει από τη δημόσια έκθεση των ελαττωμάτων ή παραβάσεων του ατόμου. Από την άλλη, ο Gilbert (2003) προτείνει ότι η εσωτερική ντροπή σχετίζεται με τις εσωτερικές δυνάμεις του εαυτού και με το πώς ο εαυτός κρίνει και αισθάνεται για τον ίδιο, ενώ σύμφωνα με τα ευρήματα των Smith, et. al (2002) είναι απόρροια της προσωπικής αρνητικής εκτίμησης που κάνει το άτομο για τον εαυτό του και πιθανόν χαρακτηρίζεται από συναισθηματικές εκτιμήσεις αυτό-περιφρόνησης και ανημπόριας. Με βάση τα ευρήματα αυτά, αναμένονταν ότι η 'εξωτερική ντροπή' θα γίνεται κατανοητή νωρίτερα από ό,τι η 'εσωτερική' και επιπλέον ότι τα παιδιά που κατανοούν την 'εξωτερική ντροπή' θα δικαιολογούσαν τις απαντήσεις τους κάνοντας αναφορές στην έκθεση του ήρωα στο ακροατήριο, στο φόβο αποκλεισμού του από την ομάδα και στο φόβο παραβίασης της ιδιωτικότητάς του, ενώ τα παιδιά που κατανοούν την 'εσωτερική ντροπή' θα δικαιολογούσαν τις απαντήσεις τους κάνοντας αναφορές στην βλάβη της αυτοεικόνας του ήρωα.

Δεύτερον, η έρευνα μελέτησε την επίδραση μιας σειράς μεταβλητών, που έχει αναδείξει η σχετική έρευνα, στην κατανόηση της ντροπής από τα μικρά παιδιά.

Συγκεκριμένα, εξετάστηκε εάν οι αντιδράσεις του ακροατηρίου (παθητικό έναντι ενεργητικού ακροατηρίου), ο τύπος του κανόνα που παραβιάστηκε (ηθικός έναντι κοινωνικού κανόνα), και η πρόθεση του ήρωα (εμπρόθετη έναντι μη προμελετημένης ενέργειας) επιδρούν στις απαντήσεις των παιδιών. Η έρευνα του Bennett (1989) στην οποία ανατρέξαμε στο Κεφάλαιο 2 έδειξε ότι, τα παιδιά ηλικίας 5-8 ετών αναφέρουν ότι ένα ενεργητικό ακροατήριο προκαλεί περισσότερη ντροπή από ό,τι ένα παθητικό. Δηλαδή, όταν το ακροατήριο γελοιοποιεί ή επικρίνει τον ήρωα, τα παιδιά αυτής της ηλικίας του αποδίδουν συχνότερα ντροπή από ό,τι στις περιπτώσεις που το ακροατήριο απλώς τον παρακολουθεί ή τον βλέπει. Με βάση αυτά τα ευρήματα, αναμένονταν ότι η κατανόηση της ντροπής θα είναι συνάρτηση των αντιδράσεων του ακροατηρίου. Σχετικά με την επίδραση του τύπου κανόνα που παραβιάστηκε, οι Bennett και Mathews (2000) βρήκαν ότι τα παιδιά ηλικίας 4-7 ετών αποδίδουν ντροπή περισσότερο στους δράστες κοινωνικών παραβάσεων παρά στους δράστες ηθικών παραβάσεων. Αναμένονταν λοιπόν ότι παραβίαση των κοινωνικών κανόνων θα επηρέαζε περισσότερο την κατανόηση της ντροπής από ό,τι η παραβίαση των ηθικών κανόνων. Αναφορικά με την επίδραση της πρόθεσης στην κατανόηση της ντροπής, τα ευρήματα των σχετικών ερευνών είναι αντικρουόμενα. Οι Ferguson et al. (1991) βρήκαν ότι η εμπρόθετη όσο και η μη προμελετημένη ενέργεια επηρεάζουν εξίσου την απόδοση ντροπής από παιδιά ηλικίας 10 ετών και οι Stipek και De Cotis (1988) αναφέρουν ότι τα 6-χρονα παιδιά κατανοούν ότι η ντροπή μπορεί να προκληθεί τόσο από τυχαίες όσο και από προμελετημένες ενέργειες αλλά ανάλογα με την αιτία διαφέρει η ένταση του συναισθήματος. Αντίθετα, σε μια έρευνα για τη διάκριση ντροπής και ενοχής, ο Weiner (1986, στους Berti et al., 2000) βρήκε ότι η ντροπή αποδίδεται περισσότερο σε περιπτώσεις που αφορούν εσωτερικές μη ελεγχόμενες από το άτομο αιτίες και η ενοχή περισσότερο σε περιπτώσεις που θεωρούνται ελεγχόμενες. Εξαιτίας αυτών των αντικρουόμενων ευρημάτων δε διατυπώθηκε υπόθεση για την επίδραση που θα είχε η πρόθεση στις απαντήσεις των παιδιών.

Τρίτον, ένας άλλος στόχος της έρευνας ήταν να διερευνηθεί, εάν τα μικρά παιδιά κατανοούν τη φαινομενολογική διάσταση της ντροπής - εάν δηλαδή κατανοούν ότι οι άλλοι μπορούν να αντιληφθούν τη ντροπή που αισθάνεται ένα άτομο, διότι το συναίσθημά του εκφράζεται στο πρόσωπο-σώμα ή/και στη συμπεριφορά του. Η έρευνα των Berti et al. (2000, βλ. Κεφ. 2) έδειξε ότι τα 5-χρονα όμοια με τα παιδιά μεγαλύτερων ηλικιών (7-χρονα και 9-χρονα) αναφέρουν (με διαφορετική όμως

συχνότητα) ως φαινομενολογικά χαρακτηριστικά της ντροπής το μπλοκάρισμα της σκέψης, την ανικανότητα σκέψης, την επιθυμία να βρισκόταν κάπου αλλού, τις υποτιμητικές σκέψεις για τον εαυτό και το φόβο των συνεπειών που θα προκαλέσει η πράξη του, την παρόρμηση να το σκάσουν ή να κρυφτούν, την επιθυμία να κλάψουν, την απόσυρση, την απραξία και την αναζήτηση ασφάλειας. Επίσης, από την έρευνα των Ferguson et al. (1991) γνωρίζουμε ότι στην ηλικία των 7 ετών κατανοούν ότι όταν κάποιος αισθάνεται ντροπή αυτό είναι ορατό στους άλλους και κατανοούν ως φαινομενολογικά χαρακτηριστικά της ντροπής το κοκκίνισμα, την αποφυγή του βλέμματος, τη συρρίκνωση του σώματος, την επιθυμία δραπέτευσης και την επιθυμία να μείνει μόνος. Για να εξετάσουμε εάν τα παιδιά κατανοούν τη φαινομενολογική διάσταση της ντροπής, στην παρούσα έρευνα ζητήθηκε από τα παιδιά να απαντήσουν στο ερώτημα: «Ξέρουν οι άλλοι τι αισθάνεται ο ήρωας» και να δικαιολογήσουν τις απαντήσεις τους. Στηριζόμενοι στα ευρήματα των παραπάνω ερευνών (Berti et al., 2000, Ferguson, et al., 1991) αναμένονταν ότι τα φαινομενολογικά χαρακτηριστικά της ντροπής θα γίνονται κατανοητά από την ηλικία των 5 ετών.

Τέλος, η έρευνα εξέτασε τη σχέση ανάμεσα στην ανάπτυξη της ικανότητας κατανόησης της ντροπής και στην ανάπτυξη δεξιοτήτων ΘτΝ. Σύμφωνα με τους Harris et al. (1989, στον Harris, 1989), η κατανόηση των βασικών συναισθημάτων (π.χ., χαρά και λύπη) επιτυγχάνεται όταν τα παιδιά έχουν αναπτύξει την ικανότητα να κατανοούν τις νοητικές καταστάσεις (επιθυμίες και πεποιθήσεις) α' τάξης. Αντίθετα, σύμφωνα με τον Harris (1989) και τα ευρήματα των Bennett και Mathews (2000), Hillier και Allinson (2002) η κατανόηση των κοινωνικών συναισθημάτων, συνδέεται με την ικανότητα απόδοσης νοητικών καταστάσεων (συγκεκριμένα ψευδών πεποιθήσεων) β' τάξης. Στην παρούσα έρευνα, εκτός από το έργο κατανόησης της ντροπής, χρησιμοποιήθηκαν και δύο έργα ΘτΝ (α' και β' τάξης αντίστοιχα). Με βάση τις παραπάνω απόψεις και ευρήματα, αναμένονταν ότι οι επιδόσεις των παιδιών στο έργο κατανόησης της ντροπής θα συσχετίζονται με τις επιδόσεις τους στο έργο ΘτΝ β' τάξης αλλά όχι με τις επιδόσεις τους στο έργο ΘτΝ α' τάξης. Σχετικά διερευνήθηκε επίσης, εάν η ΘτΝ β' τάξης συσχετίζεται με την κατανόηση της 'εσωτερικής' και 'εξωτερικής' ντροπής. Σύμφωνα με τους Gilbert (2003, 2004) και Leary (2004), μόνον η 'εξωτερική ντροπή' και όχι η 'εσωτερική' συσχετίζεται με τη ΘτΝ, αφού η πρώτη σχετίζεται με το τι είναι στο νου των άλλων για τον εαυτό, ενώ η δεύτερη αφορά σκέψεις για τον εαυτό (οι οποίες είναι αποτέλεσμα εσωτερίκευσης του τρόπου με τον οποίο αντιμετωπίζουν οι άλλοι τον

εαυτό του). Με βάση αυτές τις απόψεις, υποθέσαμε ότι μόνον η 'εξωτερική ντροπή' θα συσχετίζεται με τη ΘτΝ β' τάξης. Τέλος, εξετάστηκε η σχέση ανάμεσα στη ΘτΝ και στην ικανότητα των παιδιών να κατανοούν τα φαινομενολογικά χαρακτηριστικά της ντροπής. Οι Heerey et al. (2003) έδειξαν ότι τα παιδιά που διέθεταν ΘτΝ β' τάξης αναγνώριζαν τη ντροπή σε φωτογραφίες προσώπων που εξέφραζαν αυτό το συναίσθημα. Η ΘτΝ (β' τάξης) που διέθεταν, τους έδινε τη δυνατότητα να αναγνωρίζουν τα φαινομενολογικά χαρακτηριστικά της ντροπής και να κάνουν αποδόσεις ντροπής σ' αυτόν που τα εκδηλώνει. Με βάση αυτά τα ευρήματα, υποθέσαμε ότι μόνον τα παιδιά που διέθεταν ικανότητες ΘτΝ β' τάξης θα αναγνώριζαν τα φαινομενολογικά χαρακτηριστικά της ντροπής.

4.4 Σχέδιο της έρευνας και Πειραματικά έργα

Προκαταρκτική έρευνα: Πριν από τη διεξαγωγή της κύριας έρευνας πραγματοποιήθηκε προκαταρκτική έρευνα στόχος της οποίας ήταν η συλλογή περιστατικών, που προκαλούν ντροπή. Στην έρευνα αυτή συμμετείχαν 52 παιδιά ηλικίας 9-12 ετών. Τους ζητήθηκε να περιγράψουν ένα περιστατικό που τους συνέβη στο παρελθόν, το οποίο τους προκάλεσε ντροπή. Πριν από την περιγραφή του περιστατικού τα παιδιά έπρεπε να πουν τι σημαίνει ο όρος «ντροπή». Αυτή η ερώτηση αποσκοπούσε στο να διασφαλίσει ότι τα περιστατικά που περιέγραψαν τα παιδιά αφορούσαν την υπό διερεύνηση έννοια («ντροπή») και όχι κάποια άλλη σχετική έννοια (π.χ., «ενοχή», «λύπη»). Τα περιστατικά ντροπής, που περιέγραψαν τα παιδιά που έδωσαν σωστούς ορισμούς, χρησιμοποιήθηκαν για την κατασκευή των ιστοριών της κύριας έρευνας. Τα περιστατικά ντροπής που περιέγραψαν τα υπόλοιπα παιδιά, που δεν όρισαν σωστά την έννοια «ντροπή», δε λήφθηκαν υπόψη.

Κύρια έρευνα: Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, στην κύρια έρευνα χρησιμοποιήθηκαν τρία πειραματικά έργα. Το πρώτο μελετούσε την ικανότητα κατανόησης της ντροπής και τα άλλα δύο την ικανότητα των παιδιών να αποδίδουν ψευδείς πεποιθήσεις πρώτης και δεύτερης τάξης. Το έργο κατανόησης της ντροπής περιελάμβανε 12 ιστορίες οι οποίες αφηγούνταν τα: ηθικά και κοινωνικά παραπτώματα ενός ήρωα (τύπος του κανόνα που παραβιάστηκε (ηθικός έναντι κοινωνικού κανόνα) (βλ. Πίνακα 1). Τα θέματα των 'ηθικών ιστοριών' ήταν: (1) πρόκληση υλικής ζημιάς (2) πρόκληση σωματικής βλάβης σε συνομήλικο και (3) μη προσφορά βοήθειας, ενώ τα θέματα των κοινωνικών ιστοριών ήταν: (1) ατύχημα (2) παραβίαση ιδιωτικής ζωής και (3) χαμηλή επίδοση. Για καθένα από τα θέματα αυτά

υπήρχαν δύο ιστορίες-σενάρια που διέφεραν μεταξύ τους ως προς τις μεταβλητές: *αντιδράσεις του ακροατηρίου* (παθητικό έναντι ενεργητικού ακροατηρίου) και *πρόθεση του ήρωα* (εμπρόθετη έναντι μη προμελετημένης ενέργειας). Για παράδειγμα, στο θέμα 'πρόκληση υλικής ζημιάς' στην πρώτη ιστορία ο ήρωας έκανε κάτι «κακό» χωρίς τη θέλησή του και το ακροατήριο τον επέκρινε γι' αυτή του την πράξη και στην δεύτερη ιστορία ο ήρωας έκανε κάτι «κακό» σκόπιμα και το ακροατήριο απλώς τον παρακολουθούσε χωρίς να αντιδράσει. Στο θέμα 'πρόκληση βλάβης σε συνομήλικο' στην πρώτη ιστορία ο ήρωας έκανε κάτι «κακό» χωρίς τη θέλησή του και το ακροατήριο απλώς τον παρακολουθούσε χωρίς να αντιδράσει και στην δεύτερη ιστορία ο ήρωας έκανε κάτι «κακό» σκόπιμα και το ακροατήριο τον επέκρινε γι' αυτή του την πράξη.

Πίνακας 1: Μεταβλητές που ελέγχθηκαν στο έργο κατανόησης της ντροπής

ΗΘΙΚΑ ΠΑΡΑΠΤΩΜΑΤΑ	ΠΡΟΚΛΗΣΗ ΥΛΙΚΗΣ ΖΗΜΙΑΣ		ΠΡΟΚΛΗΣΗ ΒΛΑΒΗΣ ΣΕ ΣΥΝΟΜΗΛΙΚΟ		ΜΗ ΠΡΟΣΦΟΡΑ ΒΟΗΘΕΙΑΣ	
	Ιστορία 1 ^η	Ιστορία 2 ^η	Ιστορία 3 ^η	Ιστορία 4 ^η	Ιστορία 5 ^η	Ιστορία 6 ^η
	Χωρίς Πρόθεση	Με Πρόθεση	Χωρίς Πρόθεση	Με Πρόθεση	Χωρίς Πρόθεση	Με Πρόθεση
	Ενεργητικό Ακροατήριο	Παθητικό Ακροατήριο	Παθητικό Ακροατήριο	Ενεργητικό Ακροατήριο	Ενεργητικό Ακροατήριο	Παθητικό Ακροατήριο
ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΠΑΡΑΠΤΩΜΑΤΑ	ΑΤΥΧΗΜΑ		ΠΑΡΑΒΙΑΣΗ ΙΔΙΩΤΙΚΗΣ ΖΩΗΣ		ΧΑΜΗΛΗ ΕΠΙΔΟΣΗ	
	Ιστορία 7 ^η	Ιστορία 8 ^η	Ιστορία 9 ^η	Ιστορία 10 ^η	Ιστορία 11 ^η	Ιστορία 12 ^η
	Χωρίς Πρόθεση	Με Πρόθεση	Χωρίς Πρόθεση	Με Πρόθεση	Χωρίς Πρόθεση	Με Πρόθεση
	Παθητικό Ακροατήριο	Ενεργητικό Ακροατήριο	Ενεργητικό Ακροατήριο	Παθητικό Ακροατήριο	Παθητικό Ακροατήριο	Ενεργητικό Ακροατήριο

Τα δύο έργα ΘτΝ ήταν: (1) το έργο 'η απροσδόκητη μετακίνηση' των Baron-Cohen et al. (1985), που εξετάζει την ικανότητα απόδοσης ψευδών πεποιθήσεων πρώτης τάξης και (2) το έργο 'δώρο γενεθλίων' των Perner και Wimmer, 1985 και Sullivan et al. (1994), που εξετάζει την ικανότητα απόδοσης ψευδών πεποιθήσεων β' τάξης.

4.5 Προκαταρκτική Έρευνα

Μέθοδος

Συμμετέχοντες

Στην προκαταρκτική έρευνα πήραν μέρος 52 παιδιά ηλικίας 9-12 ετών: 15 παιδιά με Μ.Ο. ηλικίας 9 χρόνια και 6 μήνες, Εύρος ηλικίας: 9 χρόνια και 2 μήνες έως 10 χρόνια και 1 μήνα, Φύλο: 7 αγόρια και 8 κορίτσια, 17 παιδιά με Μ.Ο. ηλικίας 10 χρόνια και 5 μήνες, Εύρος ηλικίας: 10 χρόνια και 2 μήνες έως 11 χρόνια, Φύλο: 7 αγόρια και 10 κορίτσια και 20 παιδιά με Μ.Ο. ηλικίας 11 χρόνια και 6 μήνες, Εύρος ηλικίας: 11 χρόνια και 2 μήνες έως 12 χρόνια και 1 μήνα, Φύλο: 10 αγόρια και 10 κορίτσια. Οι συμμετέχοντες φοιτούσαν στις Δ', Ε' και ΣΤ' τάξεις του Δημοτικού σχολείου αντίστοιχα σε δύο (2) σχολεία της πόλης των Ιωαννίνων.

Διαδικασία

Αρχικά ζητήθηκε από τα παιδιά να πουν: «Τι σημαίνει η λέξη ντροπή;» και στη συνέχεια να περιγράψουν ένα περιστατικό που συνέβη στο παρελθόν στα ίδια και τους προκάλεσε ντροπή («Γράψε μου ένα περιστατικό που σου συνέβη και το οποίο σε έκανε να αισθανθείς ντροπή»)²⁷.

Η έρευνα πραγματοποιήθηκε στα πλαίσια μιας διδακτικής ώρας στην τάξη των παιδιών. Οι ερωτήσεις δόθηκαν στα παιδιά γραπτώς. Η ερευνήτρια διάβασε τις ερωτήσεις στα παιδιά χωρίς να δίνει άλλη διευκρίνιση και τους ζητούσε στη συνέχεια να τις απαντήσουν με ειλικρίνεια, καθώς οι απαντήσεις τους δε θα γνωστοποιούνταν σε κανέναν. Ο χρόνος συμπλήρωσης του ερωτηματολογίου από τα παιδιά ήταν 20 λεπτά περίπου.

Κωδικοποίηση περιστατικών

Οι απαντήσεις των παιδιών στην ερώτηση: «Τι σημαίνει η λέξη ντροπή;» βαθμολογήθηκαν με 0 βαθμούς όταν δεν δόθηκε απάντηση που να δείχνει ότι το παιδί κατανοεί τη ντροπή ή δεν δόθηκε καμία απάντηση, και με 1 όταν το παιδί έδινε απάντηση που έδειχνε ότι κατανοεί το συναίσθημα της ντροπή. Σύμφωνα με τις ταξινομήσεις που περιγράφονται σε έρευνα των Berti et al. (2000) και Hillier και Allinson (2002) ως καταχώρηση της ντροπής λήφθηκαν υπόψη οι δηλώσεις των παιδιών που αφορούσαν τα γεγονότα που προκαλούν ντροπή (π.χ., όταν κάποιος σου

²⁷ Οι ερωτήσεις αυτές βασίστηκαν στα ερωτηματολόγια των Levorato και Donati (1999) και Ferguson et al. (1991).

κατεβάζει το παντελόνι), που αφορούσαν την εσωτερική συναισθηματική κατάσταση της ντροπής (π.χ., όταν κάποιος αισθάνεται άσχημα ή αβολα) που αφορούσαν την φαινομενολογική κατάσταση της ντροπής (π.χ., όταν κάποιος κοκκινίζει) ή συνδυασμός αυτών.

Τα περιστατικά που περιέγραψαν τα παιδιά που κατανοούσαν τον όρο «ντροπή» ταξινομήθηκαν σε δύο κατηγορίες: «κοινωνικά περιστατικά» (εάν αφορούσαν κοινωνικά γεγονότα, π.χ., «έπεσα κάτω και οι άλλοι γελούσαν μαζί μου») και «ηθικά περιστατικά» (εάν αφορούσαν ηθικά παραπτώματα, π.χ., «είπα ψέματα στη μαμά μου»).

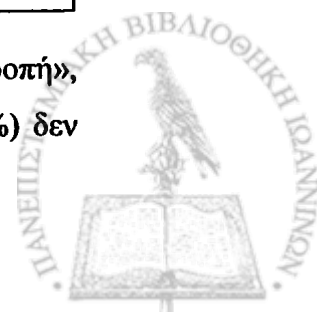
Αποτελέσματα

Τα 45 (86,5%) από τα 52 παιδιά που συμμετείχαν στην προκαταρκτική έρευνα απάντησαν σωστά στην ερώτηση «Τι σημαίνει ντροπή». Οι απαντήσεις των παιδιών παρουσιάζονται στον Πίνακα 2.

Πίνακας 2. Συχνότητες (και ποσοστά) σωστών απαντήσεων στην ερώτηση «Τι σημαίνει η λέξη ντροπή;»

Απαντήσεις	Συχνότητες/ Ποσοστά	Παραδείγματα
Δηλώσεις που αφορούν Γεγονότα	15 (28,8)	Όταν κάποιος θέλει να κρατήσει κάτι μυστικό και το μαθαίνει κάποιος άλλος και χαμογελά κοροϊδευτικά (κορίτσι 9,6 ετών)
Δηλώσεις που σχετίζονται με την Ψυχολογία	17 (32,7)	Όταν νιώθεις άσχημα για κάτι που έκανες (κορίτσι 10,2 ετών)
Δηλώσεις που σχετίζονται με την Φαινομενολογία	1 (1,9)	Όταν κάποιος κοκκινίζει και δεν ξέρει τι να κάνει εκείνη την ώρα (κορίτσι 10,7 ετών)
Συνδυασμός δηλώσεων γεγονότων/ ψυχολογίας	4 (7,7)	Όταν σου παραβιάζουν την προσωπικότητά σου και όταν νιώθεις άσχημα για κάτι που είσαι υπεύθυνος και την πλήρωσε κάποιος άλλος (αγόρι 11,5 ετών)
Συνδυασμός δηλώσεων φαινομενολογίας/ ψυχολογίας	4 (7,7)	Να μην μπορείς να κοιτάξεις κάποιον στα μάτια και να νιώθεις τύψεις (κορίτσι 9,7 ετών)
Συνδυασμός δηλώσεων γεγονότων/ φαινομενολογίας	4 (7,7)	Όταν σε κοροϊδεύουν και σε ρεζιλεύουν και εσύ σκύβεις το κεφάλι (κορίτσι 10,4 ετών)
ΔΞ/ΔΑ	7 (13,5)	
Σύνολο	52 (100)	

Τα 37 (82,2%) από τα 45 παιδιά που όρισαν σωστά τον όρο «ντροπή», περιέγραψαν κοινωνικά περιστατικά, τα 7 (15,6%) ηθικά και 1 παιδί (2,2%) δεν

αναφέρθηκε σε κανένα περιστατικό. Αυτό δείχνει ότι η ντροπή στην παιδική ηλικία μπορεί να είναι αποτέλεσμα τόσο κοινωνικών όσο και ηθικών περιστατικών, όπως αναφέρουν και οι Ferguson et al. (1991), Lewis (2000) και Smith et al. (2002). Στον πίνακα που ακολουθεί παρουσιάζονται τα περιστατικά που προέκυψαν από τις αναφορές των παιδιών:

Πίνακας 3. Κοινωνικά και ηθικά περιστατικά που περιγράφηκαν από παιδιά ηλικίας 9-12 ετών ταξινομημένα σύμφωνα με το θέμα

Περιστατικά	Θέμα	Παραδείγματα
Κοινωνικά	Ατύχημα	«Έτρεχα και έπεσα και έριξα κι έναν κύριο κάτω» (κορίτσι 9,7 ετών).
	Εξωτερική εμφάνιση	«Είμαι λίγο χοντρός» (αγόρι 10,11 ετών)
	Χαμηλή επίδοση/αποτυχία	«Στους αγώνες τρεξίματος βγήκα τελευταίος» (αγόρι 9,5 ετών)
	Ιδιωτικότητα	«Ένα παιδί μου κατέβασε το παντελόνι μου» (αγόρι 11,5 ετών)
	Καταστάσεις αμηχανίας	«Όταν είπα το ποιήμά μου μπροστά σε τόσο πολύ κόσμο πάνω από τη σκηνή» (αγόρι 10,1 ετών)
Ηθικά	Ψέματα	«Είπα ψέματα στη μαμά μου» (κορίτσι 11,11 ετών).
	Πρόκληση υλικής βλάβης	«Πέταξα την μπάλα και έσπασα το τζάμι στο σπίτι της φίλης μου» (κορίτσι 9,4 ετών)
	Απομόνωση φίλου	«Εγώ και οι φίλες μου δεν παίζαμε το κορίτσι που ήταν λίγο δυσκίνητο και ψεύδιζε και αυτό είχε μείνει μόνο του» (κορίτσι 10,9 ετών).

Από τα παραπάνω επιλέχθηκαν 3 κοινωνικά περιστατικά (με θέματα: ατύχημα, ιδιωτικότητα και χαμηλή επίδοση) και 1 ηθικό περιστατικό (με θέμα: πρόκληση υλικής βλάβης). Επιπλέον, επιλέχθηκαν 2 ηθικά περιστατικά τα οποία περιγράφονται στη βιβλιογραφία (με θέματα: επίθεση σε-συνομιληκό (Berti et al., 2000. Ferguson et al., 1991. Levorato & Donati, 1999. Tangney, et al., 1992b), και μη προσφορά βοήθειας (Ferguson et al., 1996)).

4.6 Κύρια Έρευνα

Μέθοδος

Συμμετέχοντες

Στην κύρια έρευνα έλαβαν μέρος 53 παιδιά (ΜΟ = 5 χρόνια και 4 μήνες, Εύρος ηλικίας: 4 χρόνια έως 6 χρόνια και 9 μήνες). Το δείγμα χωρίστηκε σε τρεις ηλικιακές ομάδες: προνήπια 4-5 ετών (N=18, Μ.Ο. ηλικίας: 4 χρόνια και 5 μήνες, Εύρος ηλικίας: 4 χρόνια έως 4 χρόνια και 10 μήνες, Φύλο: 9 αγόρια και 9 κορίτσια), νήπια 5-6 ετών (N=18, Μ.Ο. ηλικίας: 5 χρόνια και 4 μήνες, Εύρος ηλικίας: 5 χρόνια έως 5 χρόνια και 10 μήνες, Φύλο: 8 αγόρια και 10 κορίτσια), παιδιά της Α' τάξης Δημοτικού 6-7 ετών (N=17, Μ.Ο. ηλικίας: 6 χρόνια και 6 μήνες, Εύρος ηλικίας: 6

χρόνια έως 6 χρόνια και 9 μήνες, Φύλο: 11 αγόρια και 6 κορίτσια). Οι συμμετέχοντες φοιτούσαν στο νηπιαγωγείο και στην Α' τάξη Δημοτικού, σε τέσσερα (4) δημόσια σχολεία της πόλης των Ιωαννίνων.

Πειραματικά έργα

1. Έργο κατανόησης ντροπής

Με το έργο αυτό ελέγχθηκε η ικανότητα των παιδιών να κατανοούν το συναίσθημα της ντροπής. Τα υλικά του έργου ήταν 12 ιστορίες που αφορούσαν τα 'ηθικά' (6) και 'κοινωνικά' (6) παραπτώματα ενός ήρωα. Τα θέματα των 12 ιστοριών περιγράφονται συνοπτικά στον Πίνακα 4.

Πίνακας 4. Ιστορίες που χρησιμοποιήθηκαν στο έργο κατανόησης της ντροπής, ταξινομημένες σύμφωνα με τον τύπο παραπτώματος (κοινωνικά – ηθικά) και το θέμα

Κοινωνικές ιστορίες	Ηθικές ιστορίες
Ατύχημα: <ol style="list-style-type: none"> 1. Τυχαίο πέσιμο του ήρωα από τη σκάλα και το ακροατήριο τον παρακολουθεί. 2. Εσκεμμένη ενέργεια του ήρωα να ρίξει τα πράγματα από το ράφι και επίπληξη του ήρωα από το ακροατήριο. 	Πρόκληση υλικής ζημιάς: <ol style="list-style-type: none"> 1. Τυχαίο σπάσιμο λουλουδιού από τον ήρωα και επίπληξη του ήρωα από το ακροατήριο. 2. Εσκεμμένο σπάσιμο τζαμιού από τον ήρωα και το ακροατήριο τον παρακολουθεί.
Ιδιωτικότητα: <ol style="list-style-type: none"> 3. Ο ήρωας φοράει τρύπια μπλούζα χωρίς να το θέλει και γελοιοποίηση του ήρωα από το ακροατήριο. 4. Ο ήρωας κατεβάζει εσκεμμένα το παντελόνι του και το ακροατήριο τον παρακολουθεί. 	Επίθεση σε συνομήλικο: <ol style="list-style-type: none"> 3. Τυχαία πρόκληση σωματικής βλάβης σε συνομήλικο από τον ήρωα και το ακροατήριο τον παρακολουθεί. 4. Εσκεμμένη πρόκληση σωματικής βλάβης σε συνομήλικο και επίπληξη του ήρωα από το ακροατήριο.
Χαμηλή επίδοση: <ol style="list-style-type: none"> 5. Ο ήρωας ξεχνάει το τραγούδι που έμαθε και το ακροατήριο τον παρακολουθεί. 6. Ο ήρωας αρνείται εσκεμμένα να πει το ποίημά του και επίπληξη του ήρωα από το ακροατήριο. 	Μη προσφορά βοήθειας: <ol style="list-style-type: none"> 5. Τυχαία άρνηση βοήθειας από τον ήρωα σε κάποιον άλλο και επίπληξη του ήρωα από το ακροατήριο. 6. Εσκεμμένη άρνηση βοήθειας από τον ήρωα σε κάποιον άλλο και το ακροατήριο τον παρακολουθεί.

Κάθε ιστορία συνοδεύονταν από τέσσερις ασπρόμαυρες εικόνες (διάσταση κάθε εικόνας; 13x10 cm). Οι εικόνες απεικόνιζαν τα βασικά γεγονότα της ιστορίας: στην πρώτη παρουσιάζονταν ο ήρωας και ο χώρος, στη δεύτερη και στην τρίτη απεικονίζονταν η εξέλιξη του γεγονότος (ενέργειας) και, τέλος, στην τέταρτη το αποτέλεσμα της ενέργειας. Για παράδειγμα, η πρώτη ιστορία αφηγούνταν ότι ένα αγόρι έπαιζε με την μπάλα στην αυλή του σπιτιού του (Εικόνα 1). Κάποια στιγμή, το αγόρι πέταξε την μπάλα με μεγάλη δύναμη (Εικόνα 2) και η μπάλα έπεσε πάνω σε ένα λουλούδι και το έσπασε (Εικόνα 3). Μια κυρία που περνούσε εκείνη τη στιγμή

τον επέπληξε (Εικόνα 4). Στο πρόσωπο του ήρωα δεν σκιαγραφούνταν κανένα συναίσθημα που πιθανόν θα κατεύθυνε τις απαντήσεις του παιδιού. Δύο από τις ιστορίες που παρουσιάστηκαν στα παιδιά (με τις εικονογραφήσεις τους) παρουσιάζονται στις Εικόνες 1 και 2 αντίστοιχα (βλ. Παραρτήματα 2 και 3).

Μετά την παρουσίαση της κάθε ιστορίας, τα παιδιά έπρεπε να απαντήσουν σε 6 ερωτήσεις: δύο ερωτήσεις κατανόησης της ιστορίας, μία ερώτηση για το συναίσθημα, μία ερώτηση δικαιολόγησης του συναισθήματος και δύο ερωτήσεις για τα φαινομενολογικά χαρακτηριστικά του συναισθήματος του ήρωα:

1. «Τι έκανε ο ήρωας;» (ερώτηση κατανόησης της ιστορίας).
2. «Τι έκανε το ακροατήριο;» (ερώτηση κατανόησης της ιστορίας).
3. «Πως νιώθει τώρα ο ήρωας;» (ερώτηση κατανόησης του συναισθήματος)
4. «Γιατί αισθάνεται έτσι;» (ερώτηση δικαιολόγησης του συναισθήματος)
5. «Ξέρουν οι άλλοι ότι ο ήρωας αισθάνεται έτσι;» (ερώτηση κατανόησης της φαινομενολογικής διάστασης της ντροπής).
6. «Πώς το ξέρουν αυτό οι άλλοι;» (ερώτηση δικαιολόγησης της φαινομενολογικής διάστασης της ντροπής).

Οι δύο πρώτες ερωτήσεις ήλεγχαν αν το παιδί είχε κατανοήσει την ιστορία. Η τρίτη ερώτηση εξέταζε, αν το παιδί κατανοούσε το συναίσθημα του ήρωα ('ντροπή'), ενώ η τέταρτη ήλεγχε αν το παιδί δικαιολογούσε κατάλληλα τη ντροπή. Τέλος, η πέμπτη ερώτηση ήλεγχε εάν το παιδί κατανοεί τη φαινομενολογική διάσταση της ντροπής και η έκτη ερώτηση αν δικαιολογεί κατάλληλα τη φαινομενολογία της ντροπής.

Κωδικοποίηση

Οι απαντήσεις στην πρώτη ερώτηση κατανόησης της ιστορίας (ερώτηση 1) κωδικοποιήθηκαν ως σωστές και έπαιρναν 1 βαθμό, εάν το παιδί κατανοούσε την πράξη του ήρωα (ανέφερε τι ακριβώς έκανε ο ήρωας). Όλες οι άλλες απαντήσεις κωδικοποιήθηκαν ως λανθασμένες και βαθμολογήθηκαν με 0 βαθμούς. Αντίστοιχα, στη δεύτερη ερώτηση κατανόησης της ιστορίας (ερώτηση 2) οι απαντήσεις κωδικοποιήθηκαν ως σωστές και έπαιρναν 1 βαθμό, εάν το παιδί κατανοούσε την αντίδραση του ακροατηρίου (ανέφερε με ακρίβεια τι έκανε το ακροατήριο: απλώς παρακολουθεί, γελοιοποιεί ή επικρίνει;). Όλες οι άλλες απαντήσεις κωδικοποιήθηκαν ως λανθασμένες και βαθμολογήθηκαν με 0 βαθμούς.

Οι απαντήσεις στην ερώτηση για το συναίσθημα του ήρωα (ερώτηση 3) κωδικοποιήθηκαν σε σωστές και έπαιρναν 1 βαθμό όταν αναφέρονταν στο

συναίσθημα της ντροπής που προκαλούνταν στον ήρωα ή σε κάποιο άλλο σχετικό με τη ντροπή συναίσθημα («άσχημα», «λύπη») και σε λανθασμένες όταν αναφέρονταν σε άλλα συναισθήματα. και βαθμολογήθηκαν με 0.

Ειδικότερα, ως σωστές κωδικοποιήθηκαν οι παρακάτω απαντήσεις:

1. *Ντροπή*. Στη κατηγορία αυτή κωδικοποιήθηκαν οι απαντήσεις που αναφέρονται στο συναίσθημα της ντροπής: «αισθάνεται ντροπή», «αισθάνεται ντροπιασμένος», «η καρδιά του χτυπάει και είναι ντροπιασμένος», «αισθάνεται αναστατωμένος γιατί ντρεπόταν», «αισθάνεται ότι είναι κακός», «αισθάνεται ότι έκανε κάτι κακό», «αισθάνεται αγάριστο παιδί», «αισθάνεται με κατεβασμένο κεφάλι», «αισθάνεται να πάει να κλάψει».
2. *Άσχημα*. Στη κατηγορία αυτή κωδικοποιήθηκαν οι απαντήσεις: «αισθάνεται άσχημα», «αισθάνεται όχι καλά», «αισθάνεται χάλια». Αφορούν το αρνητικό συναίσθημα που κατακλύζει αυτόν που αισθάνεται ντροπή (Berti et al., 2000. Levorato & Donati, 1999).
3. *Λύπη*. Στη κατηγορία αυτή κωδικοποιήθηκαν οι απαντήσεις: «αισθάνεται νευριασμένος και στενοχωρημένος», «στενοχωρημένος», «λυπημένος», «μουτρωμένος», «κλαμένος». Οι απαντήσεις αυτές αναφέρονται στο αρνητικό συναίσθημα που προκαλεί η ντροπή στα παιδιά. Σύμφωνα με τη βιβλιογραφία τα μικρά παιδιά πιο συχνά αναφέρουν λεκτικά αυτό το συναίσθημα παρά το συναίσθημα ντροπή αν και υπονοούν το συναίσθημα της ντροπής και το διακρίνουν από τη λύπη (Berti et al., 2000. Levorato & Donati, 1999).

Ως λανθασμένες θεωρήθηκαν οι παρακάτω απαντήσεις, οι οποίες δεν δείχνουν ότι το παιδί κατανοούσε το συναίσθημα της ντροπής:

1. *Χαρά*. Στη κατηγορία αυτή κωδικοποιήθηκαν οι απαντήσεις: «αισθάνεται χαρά» και «αισθάνεται χαρούμενος».
2. *Καλά*. Στη κατηγορία αυτή κωδικοποιήθηκε η απάντηση: «αισθάνεται καλά».
3. *Θυμός*. Στη κατηγορία αυτή κωδικοποιήθηκαν οι απαντήσεις: «αισθάνεται θυμωμένος», «αισθάνεται νευριασμένος», «αισθάνεται άγριος» και «αισθάνεται αγριεμένος».

Οι απαντήσεις στην ερώτηση δικαιολόγησης του συναισθήματος («Γιατί ο ήρωας αισθάνεται έτσι;») ταξινομήθηκαν, με βάση την κατηγοριοποίηση που χρησιμοποίησαν οι Levorato και Donati (1999) στις ακόλουθες κατηγορίες:

1. *Συμπεριφορά και οι συνέπειές της*: Στην κατηγορία αυτή συμπεριλήφθηκαν όλες οι αναφορές στη συμπεριφορά του ήρωα ή/και στις συνέπειες αυτής της

συμπεριφοράς. Για παράδειγμα, «Γιατί ξέχασε το τραγούδι», «Γιατί έσπασε το λουλούδι». Στα παιδιά της προσχολικής ηλικίας η εκδηλούμενη (φανερή) συμπεριφορά αρκεί από μόνη της για να προκαλέσει ντροπή χωρίς να γίνει καμιά αναφορά σε γνωστική και συναισθηματική επεξεργασία του ήρωα ή των στόχων του, των επιθυμιών και των προθέσεών του (Levorato & Donati, 1999).

2. *Φόβος τιμωρίας από τους ενήλικες.* Στην κατηγορία αυτή συμπεριλήφθηκαν όλες οι αναφορές που δείχνουν φόβο επίπληξης του ήρωα από τους ενήλικες που προέρχεται από την ασυμφωνία μεταξύ της συμπεριφορά του ήρωα και των επιθυμιών και προσδοκιών των ενηλίκων.
3. *Έκθεση σε ακροατήριο που θα επικρίνει.* Στην κατηγορία αυτή συμπεριλήφθηκαν όλες οι αναφορές ότι το ακροατήριο γελοιοποιεί ή επικρίνει την ανάρμοστη συμπεριφορά του ήρωα και έτσι μειώνεται η εικόνα του. Για παράδειγμα, «Γιατί οι άλλοι τον κοροϊδεύουν», «Γιατί οι άλλοι των μαλώνουν», «Γιατί οι άλλοι τον κοιτάνε», «Γιατί ήρθαν και τον είδαν», «Γιατί γελάνε μαζί του».
4. *Φόβος απόρριψης από την ομάδα.* Στην κατηγορία αυτή συμπεριλήφθηκαν όλες οι αναφορές φόβου ότι οι άλλοι θα αποκλείσουν τον ήρωα από την ομάδα.
5. *Φόβος απειλής της ιδιωτικότητας.* Στην κατηγορία αυτή συμπεριλήφθηκαν όλες οι αναφορές που δείχνουν φόβο αποκάλυψης ενός μέρους του σώματος ή συναισθημάτων ή μυστικού που ο ήρωας επιθυμεί να μείνει κρυφό στους άλλους. Για παράδειγμα, «Γιατί είδανε την τρύπια μπλούζα», «Γιατί είδανε το βρακάκι του».
6. *Κοινωνικοί κανόνες.* Στην κατηγορία αυτή συμπεριλήφθηκαν όλες οι αναφορές στην ακατάλληλη συμπεριφορά του ήρωα που παραβιάζει κοινωνικούς κανόνες – καλούς τρόπους, ετικέτες. Για παράδειγμα, «Γιατί δεν έπρεπε να το κάνει», «Γιατί δεν ήταν καλό αυτό που έκανε».
7. *Αυτοεικόνα.* Στην κατηγορία αυτή συμπεριλήφθηκαν όλες οι αναφορές σε αίσθημα ανασφάλειας και σε φόβο προσωπικής αποτυχίας. Για παράδειγμα, «Γιατί είναι κακό παιδί», «Γιατί δεν πρόσεχε».
8. *Μετανόηση.* Στην κατηγορία αυτή συμπεριλήφθηκαν όλες οι αναφορές σε αίσθημα μετανόησης και επιθυμία επανόρθωσης. Οι αναφορές αυτές δείχνουν ενδιαφέρον για το αρνητικό συναίσθημα του άλλου που προκλήθηκε από τη

συμπεριφορά του ήρωα, ακόμα και αν ο ήρωας δεν είχε την πρόθεση να προβεί σε αυτή τη συμπεριφορά. Η κατηγορία αυτή εστιάζει στη μετανόηση για τη συμπεριφορά που αναστάτωσε κάποιον άλλο και κατ' επέκταση στην εσωτερική κατάσταση του άλλου. Για παράδειγμα, «Γιατί η γιαγιά έχασε τα γυαλιά και αυτός γελούσε», «Γιατί το άλλο παιδάκι έκλαιγε».

9. *Άλλη Απάντηση*: Στην κατηγορία αυτή συμπεριλήφθηκαν όλες οι αναφορές όπως *παράλογες απαντήσεις ή αναφορά στα γεγονότα της ιστορίας*. Για παράδειγμα, «Γιατί δεν έκανε κανένα κακό» ή «Γιατί η γιαγιά έχασε τα γυαλιά της» ή «Επειδή ο αδερφός του έχασε τους βόλους του» και απαντήσεις «Δεν Ξέρω».

Ως σωστές δικαιολογήσεις της ντροπής δεχθήκαμε τις απαντήσεις στις κατηγορίες: «Έκθεση σε ακροατήριο που θα επικρίνει», «Φόβος απόρριψης από την ομάδα», «Φόβος απειλής της ιδιωτικότητας», «Κοινωνικοί κανόνες», «Αυτοεικόνα» και «Μετανόηση» και ως λάθος τις κατηγορίες: «Φόβος τιμωρίας από τους ενήλικες», «Συμπεριφορά και οι συνέπειές της» και «Άλλη Απάντηση» (Lavorato & Donati, 1999).

Επιπλέον, οι δικαιολογήσεις των παιδιών ταξινομήθηκαν σε δύο νέες κατηγορίες: 'εσωτερική' και 'εξωτερική ντροπή'. Όπως περιγράψαμε στις ενότητες 1.3 και 4.2, η 'εξωτερική ντροπή' προκαλείται από ανθρώπους στο περιβάλλον και η 'εσωτερική' από εσωτερικές δυνάμεις μέσα στο άτομο. Δεχθήκαμε λοιπόν ως 'εξωτερική ντροπή' τις αναφορές στην «έκθεση», στο «φόβο απόρριψης από την ομάδα» και στον «φόβο απειλής της ιδιωτικότητας» και ως 'εσωτερική ντροπή' τις αναφορές στην «αυτοεικόνα» (Gilbert, 2003. Smith et al., 2002). Οι κατηγορίες αυτές ήταν οι ακόλουθες:

1. *Εξωτερική ντροπή*. Αναφορά μόνο σε εξωτερικούς παράγοντες που προκαλούν στον ήρωα ντροπή χωρίς καμιά αναφορά σε εσωτερικούς παράγοντες.

Έκθεση σε ακροατήριο (βλ. σ. 77)

Φόβος απειλής της ιδιωτικότητας (βλ. σ. 77)

2. *Εσωτερική ντροπή*. Αναφορά σε εσωτερικούς παράγοντες που προκαλούν ντροπή (π.χ. σκέψη ότι έκανε κάτι που δεν έπρεπε, ή ότι είναι κακό παιδί).

Αυτοεικόνα (βλ. σ. 77)

Άλλη Απάντηση.

Συμπεριφορά και συνέπειές της.

Κοινωνικοί κανόνες.

Μετανόηση.

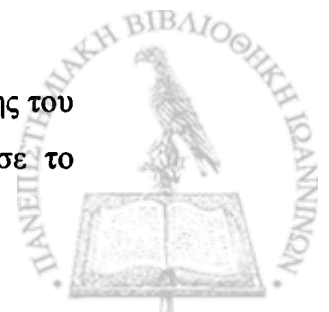
Παράλογες απαντήσεις ή αναφορά στα γεγονότα της ιστορίας.

Οι απαντήσεις για τα φαινομενολογικά χαρακτηριστικά της ντροπής κωδικοποιήθηκαν ως εξής: όσα παιδιά απάντησαν «ναι» στην ερώτηση κατανόησης της φαινομενολογικής διάστασης του συναισθήματος («Ξέρει το ακροατήριο ότι ο ήρωας αισθάνεται έτσι;») πήραν 1 βαθμό και όσα απάντησαν «όχι» 0 βαθμούς. Οι σωστές δικαιολογήσεις (σωστές απαντήσεις στην ερώτηση: «Πώς το ξέρει το ακροατήριο;») έλαβαν 1 βαθμό και οι λανθασμένες 0 βαθμούς. Ως σωστές δεχθήκαμε τις δικαιολογήσεις που περιλάμβαναν αναφορές στη φαινομενολογία της ντροπής, συγκεκριμένα: αναφορές σε εκφράσεις προσώπου, κοκκίνισμα, στάσεις σώματος, προσπάθειες να κρύψει το πρόσωπο, αλλαγή κατεύθυνσης βλέμματος, παρόρμηση να το σκάσουν ή να κρυφτούν, επιθυμία να κλάψουν, απόσυρση, απραξία, αναζήτηση ασφάλειας συρρίκνωση του σώματος σαν μια προσπάθεια του ατόμου να εξαφανιστεί από τα μάτια του εαυτού ή του άλλου (Berti et al., 2000. Ferguson et al., 1991. Lewis, 2000).

1. *Έκφραση.* Στη κατηγορία αυτή ταξινομήθηκαν οι εξής απαντήσεις: «από τα μάτια του», «έχει ύφος ντροπής», «κλαίει λίγο», «έχει κατεβασμένα μούτρα», «είχε τα χείλη προς τα κάτω», «τα μάτια του κοιτούσαν κάτω», «είχε το κεφάλι κάτω», «είχε το στόμα του προς τα κάτω», «από το πρόσωπο», «από το ύφος του που ήταν λυπημένο», «είναι με κατεβασμένο κεφάλι», «είναι με τα χέρια κάτω και τους ώμους πεσμένους», «έχει κατεβασμένα τα χέρια του», «γιατί πήγε στο κρεβάτι του και έκλαιγε» «γιατί πήγαινε να κλάψει».

Ως λανθασμένες θεωρήθηκαν οι παρακάτω απαντήσεις οι οποίες δεν δείχνουν ότι το παιδί κατανοούσε τη φαινομενολογική διάσταση της ντροπής:

1. *Συναίσθημα.* Αναφορά στο συναίσθημα που εκδηλώνει ο ήρωας. Το παιδί πιστεύει ότι οι άλλοι κατανοούν το συναίσθημα του ήρωα, επειδή ο ήρωας εκδήλωσε αυτό το συναίσθημα. Για παράδειγμα «γιατί στενοχωρήθηκε», «γιατί φαίνεται η λύπη του», «γιατί είναι λυπημένος».
2. *Τον είδαν / τον κοιτούσαν.* Δικαιολόγηση της πεποίθησης των άλλων επειδή είδαν τον ήρωα. Για παράδειγμα «ήρθαν και τον είδαν» ή «ήταν εκεί και τον κοιτούσαν».
3. *Ιδέα / Πρόθεση.* Αναφορά στην κατανόηση από τους άλλους της πρόθεσης του ήρωα να κάνει την πράξη, το αποτέλεσμα της οποίας του προκάλεσε το

συναίσθημα. Για παράδειγμα «γιατί ήθελε να το κάνει», ή «γιατί είχε αυτή την ιδέα».

4. *Το κατάλαβαν.* Για παράδειγμα «το άκουσε με το αυτί της», «άκουσαν το μπαμ».
5. *Αντίδραση ακροατηρίου.* Δικαιολόγηση της πεποίθησης των άλλων στηριζόμενοι στην αντίδρασή τους, για παράδειγμα «γιατί τον μαλώσανε», «γιατί τον κοροϊδεύουνε».
6. *Το άκουσαν.*
7. *Πράξη.* Αναφορά στη πράξη του ήρωα. Για παράδειγμα «γιατί δεν είπε το ποίημα», «γιατί έσπασε τα λουλούδια».
8. *Τους το εξήγησε ο ίδιος ή Τους το είπε ο φίλος.*
9. *Δεν ξέρω.*

2. Έργο κατανόησης ψευδούς πεποίθησης πρώτης τάξης

Χρησιμοποιήθηκε το έργο 'η απροσδόκητη μετακίνηση' των Baron-Cohen et al., (1985), που ελέγχει την κατανόηση ψευδών πεποιθήσεων πρώτης τάξης από τα παιδιά. Τα υλικά του έργου είναι δύο κούκλες, ένα καλάθι, ένα κουτί και μία μπάλα. Οι συμμετέχοντες παρακολούθησαν μια σκηνή στην οποία η πρώτη κούκλα (Μαίρη) τοποθετεί μια μπάλα σε ένα καλάθι, σκεπάζει το καλάθι και αποχωρεί από τη σκηνή. Κατά τη διάρκεια της απουσίας της, η δεύτερη κούκλα (Άννα) μετακινεί τη μπάλα από το καλάθι μέσα στο κουτί. Στη συνέχεια η κούκλα Μαίρη επιστρέφει να πάρει τη μπάλα. Στο τέλος της ιστορίας η ερευνήτρια ζήτησε από τα παιδιά να απαντήσουν στις ακόλουθες ερωτήσεις:

1. «Πού θα ψάξει η Μαίρη για τη μπάλα;» (ερώτηση ψευδούς πεποίθησης)
2. «Πού είναι η μπάλα πραγματικά;» (ερώτηση ελέγχου της πραγματικότητας)
3. «Πού ήταν η μπάλα στην αρχή;» (ερώτηση μνήμης)

Η ερώτηση ψευδούς πεποίθησης (ερώτηση 1) εξέταζε την ικανότητα απόδοσης πεποιθήσεων α' τάξης. Η ερώτηση ελέγχου της πραγματικότητας (ερώτηση 2) ήλεγχε την ικανότητα κατανόησης της πραγματικότητας και η ερώτηση μνήμης (ερώτηση 3) ήλεγχε αν το παιδί είχε απαντήσει σωστά ή λάθος στις ερωτήσεις 1 και 2 επειδή θυμόταν ή δεν θυμόταν τα γεγονότα.

Κωδικοποίηση

Τα παιδιά που απάντησαν σωστά στις ερωτήσεις ελέγχου της πραγματικότητας και μνήμης και στην ερώτηση ψευδούς πεποίθησης πήραν 1 βαθμό, ενώ όσα απάντησαν λάθος σε μία, δύο ή και στις τρεις ερωτήσεις πήραν 0 βαθμούς.

3. Έργο κατανόησης ψευδούς πεποίθησης δεύτερης τάξης

Χρησιμοποιήθηκε επίσης το πειραματικό έργο 'το δώρο των γενεθλίων' των Sullivan et al., 1994), που ελέγχει την ικανότητα των παιδιών να κατανοούν ψευδείς πεποιθήσεις δεύτερης τάξης. Τα υλικά του έργου ήταν μία εικονογραφημένη ιστορία η οποία αποτελούνταν από 4 εικόνες. Αυτή η ιστορία αφηγείται ότι ένας πατέρας παραπληροφορεί εσκεμμένα τη κόρη του (Μαίρη) σχετικά με το δώρο που θα λάβει στο πάρτι γενεθλίων της. Η Μαίρη ζητάει από τον μπαμπά της να της κάνει δώρο ένα ποδήλατο, αλλά αυτός δεν της αποκαλύπτει ότι της πήρε ποδήλατο. Αντ' αυτού της λέει ότι της πήρε κούκλα (Εικόνα 1). Ο πατέρας της έχει αγοράσει ένα ποδήλατο, το οποίο όμως το έκρυψε για να μην το δει η κόρη του και να της το δώσει το βράδυ που θα κάνει το πάρτι. (Εικόνα 2). Τα παιδιά στο σημείο αυτό καλούνται να απαντήσουν στις εξής ερωτήσεις:

1. «Τι νομίζει η Μαίρη ότι της πήρε ο μπαμπάς της;» (ερώτηση πεποίθησης α' τάξης).
2. «Τι αγόρασε στα αλήθεια ο πατέρας για τα γενέθλιά της;» (ερώτηση ελέγχου της πραγματικότητας).

Η ιστορία συνεχίζεται με τη Μαίρη που βρήκε τυχαία το κρυμμένο ποδήλατο χωρίς να την έχει δει ο μπαμπάς της (Εικόνα 3) και τα παιδιά ρωτούνται:

3. «Ξέρει ο πατέρας ότι η Μαίρη είδε το κρυμμένο ποδήλατο;»²⁸ (ερώτηση γλωσσικού ελέγχου)

Αργότερα, η γιαγιά του κοριτσιού ρωτάει τον πατέρα αν η Μαίρη γνωρίζει τι δώρο θα πάρει στα γενέθλιά της (Εικόνα 4) και ζητείται από τα παιδιά να δώσουν τις απαντήσεις του μπαμπά στις ερωτήσεις της γιαγιάς :

4. «Ξέρει η Μαίρη τι της πήρες για τα γενέθλιά της;» (ερώτηση άγνοιας β' τάξης)
5. «Τι νομίζει η Μαίρη ότι της πήρες για τα γενέθλιά της;» (ερώτηση πεποίθησης β' τάξης)

²⁸ Μετά από κάθε απάντηση του παιδιού στις τρεις αυτές ερωτήσεις δίνονταν ανατροφοδότηση σε περίπτωση σωστής απάντησης ή γίνονταν διόρθωση της λανθασμένης απάντησής του.

6. «Γιατί το είπε αυτό ο πατέρας;» (ερώτηση τεκμηρίωσης).

Η ερώτηση πεποίθησης α' τάξης (ερώτηση 1) εξέταζε την ικανότητα απόδοσης πεποιθήσεων α' τάξης. Η ερώτηση ελέγχου της πραγματικότητας (ερώτηση 2) ήλεγχε την ικανότητα κατανόησης της πραγματικότητας. Η ερώτηση γλωσσικού ελέγχου (ερώτηση 3) ήλεγχε αν το παιδί ακολουθούσε την ιστορία και κατανοούσε τα βασικά γεγονότα. Η ερώτηση άγνοιας β' τάξης (ερώτηση 4) ήλεγχε την ικανότητα κατανόησης άγνοιας β' τάξης. Η ερώτηση πεποίθησης β' τάξης (ερώτηση 5) και η ερώτηση τεκμηρίωσης (ερώτηση 6) εξέταζαν την ικανότητα απόδοσης πεποιθήσεων β' τάξης.

Κωδικοποίηση

Τα παιδιά που απάντησαν σωστά στις ερωτήσεις ελέγχου (πεποίθησης α' τάξης, πραγματικότητας, γλωσσικές) και στις ερωτήσεις πεποίθησης β' τάξης (άγνοιας β' και πεποίθησης β') και έδωσαν κατάλληλες δικαιολογήσεις στην ερώτηση πεποίθησης β' τάξης βαθμολογήθηκαν με 1 και πέρασαν το τεστ πεποίθησης β' τάξης. Όσα απάντησαν λάθος στις ερωτήσεις ελέγχου (πεποίθησης α' τάξης, πραγματικότητας, γλωσσικές) ή/και στις ερωτήσεις πεποίθησης β' τάξης (άγνοιας β' και πεποίθησης β') ή/και δεν έδωσαν κατάλληλες δικαιολογήσεις στην ερώτηση πεποίθησης β' τάξης πήραν 0 βαθμούς και δεν πέρασαν το τεστ πεποίθησης β' τάξης.

Διαδικασία

Τα παιδιά εξετάστηκαν ατομικά σε έναν ήσυχο χώρο στο σχολείο τους. Η παρουσίαση των έργων ήταν σταθερή και έγινε σε τρεις συναντήσεις: Στην πρώτη δόθηκε το έργο κατανόησης της ντροπής, στη δεύτερη το έργο ψευδούς πεποίθησης πρώτης τάξης και, τέλος, στην τρίτη το έργο ψευδούς πεποίθησης δεύτερης τάξης. Πριν από την παρουσίαση κάθε πειραματικού έργου, η ερευνήτρια εξηγούσε στο παιδί ότι θα του διάβαζε μία ή κάποιες ιστορίες (ανάλογα με τον αριθμό ιστοριών στο έργο) που αφορούσαν περιστατικά που συμβαίνουν σε παιδιά της ηλικίας του. Επίσης, του έλεγε ότι θα πρέπει να ακούσει με προσοχή την ιστορία γιατί στο τέλος επρόκειτο να του κάνει κάποιες ερωτήσεις για το τι συνέβαινε στην ιστορία. Κατά την παρουσίαση του έργου κατανόησης της ντροπής, τα μισά παιδιά άκουσαν πρώτες τις ιστορίες που αφορούσαν ηθικά παραπτώματα και στη συνέχεια τις ιστορίες που αφορούσαν κοινωνικά παραπτώματα. Τα υπόλοιπα παιδιά άκουσαν πρώτες τις ιστορίες που αφορούσαν κοινωνικά παραπτώματα και μετά τις ιστορίες που

αφορούσαν ηθικά παραπτώματα. Η διάρκεια παρουσίασης του έργου ήταν 15 - 20 λεπτά περίπου. Η διάρκεια παρουσίασης του έργου ψευδούς πεποίθησης α' τάξης ήταν 5-10 λεπτά περίπου, ενώ η διάρκεια παρουσίασης του έργου ψευδούς πεποίθησης β' τάξης ήταν 10 λεπτά περίπου.

Κεφάλαιο 5: Αποτελέσματα

Η ανάλυση των αποτελεσμάτων εξελίχθηκε σε 5 στάδια: (1) Στο πρώτο, αναλύθηκαν οι απαντήσεις των παιδιών στην ερώτηση «Πώς αισθάνεται ο ήρωας». Ειδικότερα, εξετάστηκε εάν τα παιδιά των τριών ομάδων ήταν σε θέση να προβλέψουν τη ντροπή του ήρωα, καθώς επίσης οι όροι που χρησιμοποιούσαν για να την περιγράψουν. Επιπλέον, αναλύθηκαν οι απαντήσεις των παιδιών στην ερώτηση «Γιατί αισθάνεται έτσι ο ήρωας;». Στην ανάλυση αυτή λήφθηκαν υπόψη μόνον οι δικαιολογήσεις των παιδιών που είχαν απαντήσει σωστά στο ερώτημα «Πώς αισθάνεται ο ήρωας», δηλαδή των παιδιών που έδωσαν τις απαντήσεις: «ντροπή», «λύπη» ή «άσχημα». Με βάση τις δικαιολογήσεις των παιδιών, μελετήθηκε επίσης, εάν τα παιδιά των τριών ομάδων κάνουν τη διάκριση ανάμεσα στην 'εξωτερική' και στην 'εσωτερική ντροπή'. (2) Στο δεύτερο στάδιο της ανάλυσης διερευνήθηκε η επίδραση των μεταβλητών: «Τύπος Παραπτώματος» (τύπος του κανόνα που παραβιάστηκε), «Αντιδράσεις Ακροατηρίου», «Πρόθεση του ήρωα» στις απαντήσεις των παιδιών των τριών ομάδων. (3) Στο τρίτο στάδιο, αναλύθηκαν οι απαντήσεις των παιδιών στην ερώτηση: «Ξέρουν οι άλλοι πως αισθάνεται ο ήρωας;», προκειμένου να βρεθεί εάν τα παιδιά των τριών ομάδων κατανοούν τη φαινομενολογική διάσταση της ντροπής. Και εδώ ελήφθησαν υπόψη οι απαντήσεις των παιδιών που είχαν δικαιολογήσει σωστά το συναίσθημα του ήρωα μόνον. (4) Στο τέταρτο στάδιο της ανάλυσης, αναλύθηκαν αρχικά οι επιδόσεις των τριών ομάδων στα έργα απόδοσης ψευδούς πεποίθησης α' και β' τάξης και στη συνέχεια συσχετίστηκαν οι επιδόσεις τους στα έργα αυτά με τις δικαιολογήσεις εξωτερικής και εσωτερικής ντροπής που έδωσαν, προκειμένου να διαπιστωθεί εάν υπάρχει σχέση ανάμεσα στη ΘτΝ και στην 'εξωτερική' και 'εσωτερική ντροπή'. Επιπλέον, συσχετίστηκαν οι επιδόσεις των 6-χρονων παιδιών στην ερώτηση κατανόησης της φαινομενολογικής διάστασης της ντροπής με τις επιδόσεις τους στο έργο ΘτΝ β' τάξης, καθώς η ομάδα αυτή ήταν η μόνη που έδωσε σωστές απαντήσεις για τη φαινομενολογία της ντροπής.

5.1 Κατανόηση του συναισθήματος της ντροπής

5.1.1 Απαντήσεις στην ερώτηση «Πώς αισθάνεται ο ήρωας;»

Οι μέσοι όροι (ΜΟ) και οι τυπικές αποκλίσεις (ΤΑ) των σωστών απαντήσεων στην ερώτηση «πως αισθάνεται ο ήρωας;» παρουσιάζονται στον Πίνακα 5 που ακολουθεί, ταξινομημένες κατά ηλικιακή ομάδα.

Πίνακας 5. Μέσοι όροι (ΜΟ) και τυπικές αποκλίσεις (ΤΑ) σωστών απαντήσεων (0-12) στην ερώτηση «πώς αισθάνεται ο ήρωας της ιστορίας;», ταξινομημένες κατά ηλικιακή ομάδα

Ομάδες	Σωστές απαντήσεις	
	ΜΟ	ΤΑ
4-χρονα	10,94	1,92
5-χρονα	11,78	0,73
6-χρονα	11,00	2,62
N	11,25	1,91

Τα δεδομένα του Πίνακα 5 αναλύθηκαν με μια Ανάλυση Διακύμανσης (One-way ANOVA), η οποία έδειξε ότι η επίδραση της ηλικίας στις απαντήσεις των παιδιών για το συναίσθημα του ήρωα δεν ήταν σημαντική, $F(2, 50) = 1,06$, $p = n.s.$ Με άλλα λόγια, δεν υπήρχαν στατιστικώς σημαντικές διαφορές ανάμεσα στις τρεις ηλικιακές ομάδες ως προς την κατανόηση του συναισθήματος της ντροπής. Φαίνεται, επομένως, ότι ακόμα και στην ηλικία των 4 ετών τα παιδιά κατανοούν τη ντροπή του ήρωα, αφού δεν παρατηρήθηκαν σημαντικές διαφορές ανάμεσα στις τρεις ηλικιακές ομάδες.

Επιπλέον, η ανάλυση εξέτασε τη συχνότητα με την οποία τα παιδιά των τριών ηλικιακών ομάδων χρησιμοποιούσαν τους όρους: «ντροπή», «λύπη» ή «άσχημα» για να περιγράψουν το συναίσθημα του ήρωα (βλ. Πίνακα 6). Όλες οι ομάδες χρησιμοποίησαν συχνότερα τους όρους «λύπη» ή «άσχημα» από ό,τι τον όρο «ντροπή». Τα 4-χρονα και τα 5-χρονα παιδιά χρησιμοποίησαν τον όρο «άσχημα» με συχνότητα 46,8% και 45,4% αντίστοιχα, ακολουθούσε ο όρος «λύπη» με συχνότητα 30,5% και 38% αντίστοιχα και, τέλος, ο όρος «ντροπή» με συχνότητα 13,9% και 14,8% αντίστοιχα. Το 8,3% των 6-χρονων παιδιών χρησιμοποίησε τον όρο «ντροπή», το 42,2% τον όρο «λύπη» και το 41,2% τον όρο «άσχημα».

Πίνακας 6. Απόλυτες συχνότητες (και ποσοστά) των συναισθηματικών όρων που χρησιμοποίησαν τα παιδιά, ταξινομημένες κατά ηλικιακή ομάδα

	Ντροπή		Λύπη		Άσχημα		Άλλη Απάντηση		N	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
4-χρονα	30	(13,9)	66	(30,5)	101	(46,8)	19	(8,8)	216	(100)
5-χρονα	32	(14,8)	82	(38)	98	(45,4)	4	(1,8)	216	(100)
6-χρονα	17	(8,3)	86	(42,2)	84	(41,2)	17	(8,3)	204	(100)
N	79	(12,4)	234	(36,8)	283	(44,5)	40	(6,3)	636	(100)

Από την ανάλυση αυτή, επομένως, προκύπτει ότι λιγιστά παιδιά και από τις τρεις ηλικιακές ομάδες χρησιμοποίησαν τον όρο «ντροπή» για να περιγράψουν το συναίσθημα του ήρωα της ιστορίας (το 12,4% του συνόλου των παιδιών), και, αντιθέτως, χρησιμοποιούσαν κυρίως συγγενικούς με τον όρο «ντροπή» όρους, όπως «λύπη» και «άσχημα» (36,8% και 44,5% αντίστοιχα). Επιπλέον, δεν υπήρχαν διαφορές ανάμεσα στις τρεις ηλικιακές ομάδες ως προς τη συχνότητα με την οποία χρησιμοποιούσαν τον όρο «ντροπή». Αυτά τα ευρήματα είναι σύμφωνα με προηγούμενες έρευνες (Bosacki & Moore, 2004. Cacciari & Levorato, 1992. Ridgeway et al., 1985, στις Levorato & Donati, 1999. Russell & Paris, 1994), που έδειξαν ότι τα παιδιά προσχολικής ηλικίας δεν είναι εξοικειωμένα με τη χρήση του όρου «ντροπή», αν και (όπως φαίνεται και από τις δικαιολογήσεις που έδωσαν, βλ. ενότητα 2.2.3) κατανοούν αυτό το συναίσθημα.

5.1.2 Απαντήσεις στην ερώτηση «Γιατί αισθάνεται έτσι ο ήρωας;»

Η ανάλυση ακολούθως εξέτασε τις απαντήσεις των παιδιών στην ερώτηση: «Γιατί αισθάνεται έτσι (ο ήρωας);». Θα πρέπει να υπενθυμίσουμε σ' αυτό το σημείο ότι σ' αυτή την ανάλυση συμπεριλήφθηκαν οι δικαιολογήσεις εκείνων των παιδιών που είχαν απαντήσει σωστά στο ερώτημα 3 («Πώς αισθάνεται ο ήρωας;»), δηλαδή των παιδιών που έδωσαν τις απαντήσεις: «ντροπή» ή «λύπη» ή «άσχημα». Οι μέσοι όροι (ΜΟ) και οι τυπικές αποκλίσεις (ΤΑ) των σωστών δικαιολογήσεων που έδωσαν τα παιδιά των τριών ηλικιακών ομάδων παρουσιάζονται στον Πίνακα 7 που ακολουθεί.

Πίνακας 7. Μέσοι όροι (ΜΟ) και τυπικές αποκλίσεις (ΤΑ) σωστών απαντήσεων (0-12) στην ερώτηση «Γιατί αισθάνεται έτσι (ο ήρωας);» ταξινομημένες κατά ηλικιακή ομάδα

Ομάδες	Σωστές απαντήσεις	
	ΜΟ	ΤΑ
4-χρονα	4,72	2,88
5-χρονα	3,11	2,56
6-χρονα	4,88	2,75
N	4,23	2,80

Τα δεδομένα του Πίνακα 7 αναλύθηκαν με μια Ανάλυση Διακύμανσης (One-Way ANOVA), που έδειξε ότι δεν υπήρχαν σημαντικές διαφορές μεταξύ των τριών ηλικιακών ομάδων, $F(2, 50) = 2,27$, $p = n.s$. Με άλλα λόγια, τα παιδιά και των τριών ηλικιακών ομάδων δικαιολόγησαν εξίσου σωστά τις απαντήσεις τους για το

συναίσθημα του ήρωα. Αυτό το εύρημα επιβεβαιώνει τα παραπάνω, ότι δηλαδή ήδη από την ηλικία των 4 ετών τα παιδιά κατανοούν την έννοια της ντροπής και ότι δεν υπάρχουν σημαντικές αλλαγές στην κατανόηση αυτού του συναισθήματος ανάμεσα στις ηλικίες των 4 έως 6 ετών.

Επιπλέον, η ανάλυση εξέτασε τη συχνότητα με την οποία τα παιδιά δικαιολόγησαν τις απαντήσεις τους κάνοντας αναφορά σε μία από τις κατηγορίες που προτείνουν οι Levorato και Donati (1999) (βλ. Μέθοδο). Στον Πίνακα 8 παρουσιάζονται οι συχνότητες και τα ποσοστά των δικαιολογήσεων ταξινομημένα στις κατηγορίες που περιγράφηκαν στη Μέθοδο.

Πίνακας 8. Απόλυτες συχνότητες (και ποσοστά) δικαιολογήσεων της ντροπής του ήρωα ταξινομημένες κατά κατηγορία και ηλικιακή ομάδα

Κατηγορίες Δικαιολογήσεων	Ομάδες							
	4-χρονα		5-χρονα		6-χρονα		N	
	n	%	n	%	n	%	n	%
Συμπεριφορά	117	(54,1)	148	(68,5)	109	(53,4)	374	(58,8)
Έκθεση	78	(36,1)	45	(20,8)	80	(39,2)	203	(32)
Φόβος Τιμωρίας	0	(0)	0	(0)	0	(0)	0	(0)
Φόβος Απόρριψης	0	(0)	0	(0)	0	(0)	0	(0)
Ιδιωτικότητα	8	(3,7)	6	(2,8)	5	(2,5)	19	(3)
Κοινωνικοί Κανόνες	1	(0,5)	1	(0,5)	0	(0)	2	(0,3)
Αυτοεικόνα	2	(0,9)	3	(1,4)	1	(0,5)	6	(0,9)
Μετανόηση	1	(0,5)	1	(0,5)	0	(0)	2	(0,3)
Άλλη Απάντηση	9	(4,2)	12	(5,5)	9	(4,4)	30	(4,7)
N	216	(100)	216	(100)	204	(100)	636	(100)

Από την επισκόπηση του Πίνακα φαίνεται ότι η πλειονότητα των παιδιών έδωσαν απαντήσεις που εντάσσονται στις κατηγορίες: «Συμπεριφορά και οι συνέπειές της» (58,8%) και «Έκθεση σε ακροατήριο που θα επικρίνει» (32%), ενώ κανένα παιδί δεν έδωσε απαντήσεις στις κατηγορίες: «Φόβος απόρριψης από την ομάδα» και «Φόβος τιμωρίας από τους ενήλικες». Το εύρημα αυτό επιβεβαιώνει την υπόθεσή μας ότι τα παιδιά ηλικίας 4-6 ετών κατανοούν τη ντροπή, αφού δικαιολόγησαν τις απαντήσεις τους κάνοντας αναφορές στην «έκθεση του ήρωα μπροστά σε ακροατήριο», στην «παραβίαση των κανόνων από τον ήρωα», στην «βλάβη της αυτοεικόνας του ήρωα», στην «απειλή της ιδιωτικότητάς του» και στη «μετανόηση του ήρωα για την πράξη του», όπως είχε προβλεφθεί.³

Ακολούθως, η ανάλυση εξέτασε τις αναφορές των παιδιών στην 'εξωτερική ντροπή' ή/και στην 'εσωτερική ντροπή' του ήρωα. Υπενθυμίζουμε ότι για να

πραγματοποιηθεί αυτή η ανάλυση, οι δικαιολογήσεις των παιδιών επανακωδικοποιήθηκαν: όσες περιείχαν αναφορές στην «έκθεση σε ακροατήριο που θα επικρίνει» και στο «φόβο απειλής της ιδιωτικότητας» ταξινομήθηκαν στην κατηγορία 'εξωτερική ντροπή', ενώ όσες έκαναν αναφορά στην «αυτοεικόνα» ταξινομήθηκαν στην κατηγορία 'εσωτερική ντροπή'²⁹. Στον Πίνακα 9 παρουσιάζονται οι μέσοι όροι (και οι τυπικές αποκλίσεις) των δικαιολογήσεων 'εσωτερικής' και 'εξωτερικής ντροπής' που έδωσαν τα παιδιά των τριών ομάδων.

Πίνακας 9. Μέσοι όροι (ΜΟ) (και τυπικές αποκλίσεις (ΤΑ)) δικαιολογήσεων εξωτερικής (0-12) και εσωτερικής ντροπής (0-12), ταξινομημένες κατά ηλικιακή ομάδα

Ομάδες	Εξωτερική	Εσωτερική
	ΜΟ (ΤΑ)	ΜΟ (ΤΑ)
4-χρονα	4,78 (2,75)	0,11 (0,47)
5-χρονα	2,83 (2,74)	0,17 (0,38)
6-χρονα	5,00 (2,62)	0,06 (0,24)
N	4,19 (2,83)	0,11 (0,37)

Όπως φαίνεται από τον Πίνακα 9, τα παιδιά έκαναν σημαντικά συχνότερα αναφορές στην εξωτερική (ΜΟ = 4,19) από ό,τι στην εσωτερική ντροπή (ΜΟ = 0,11) και επιπλέον υπήρχαν διαφορές στη συχνότητα αναφορών ανάμεσα στις τρεις ηλικιακές ομάδες. Για να διερευνηθεί εάν αυτές οι διαφορές μεταξύ των τριών ηλικιακών ομάδων στις δικαιολογήσεις 'εσωτερικής' και 'εξωτερικής ντροπής' ήταν στατιστικώς σημαντικές, πραγματοποιήθηκε μια 3 X 2 πολυμεταβλητή ανάλυση διακύμανσης (MANOVA) (ηλικιακή ομάδα: 4-χρονα, 5-χρονα, 6-χρονα X Τύπος δικαιολόγησης: εξωτερική, εσωτερική ντροπή) με επαναλαμβανόμενες μετρήσεις στο δεύτερο παράγοντα. Η ανάλυση έδειξε ότι υπήρχε σημαντική διαφορά ανάμεσα στις δικαιολογήσεις εσωτερικής και εξωτερικής ντροπής που έδωσε το σύνολο του δείγματος, $F(1, 50) = 115,76$, $p < .00$. Πιο συγκεκριμένα, ενώ αρκετά παιδιά (Μ = 4,19) δικαιολόγησαν τις απαντήσεις τους κάνοντας αναφορά στην 'εξωτερική ντροπή', ελάχιστα παιδιά έδωσαν δικαιολογήσεις που περιλάμβαναν αναφορές στην 'εσωτερική ντροπή' (Μ = ,11) (βλ. Πίνακα 9). Αυτό επιβεβαιώνει την άποψη του Gilbert (2003) ότι η 'εσωτερική ντροπή' αναπτύσσεται σε μεγαλύτερες ηλικίες. Επιπλέον, η ανάλυση έδειξε ότι υπήρχαν σημαντικές διαφορές μεταξύ των τριών

²⁹ Τα ευρήματα αυτά χρησιμοποιήθηκαν όπως θα δούμε και παρακάτω στις αναλύσεις για τη διερεύνηση της σχέσης ντροπής και ΘτΝ.

ηλικιακών ομάδων, $F(2, 50) = 3,57$, $p < ,50$ ως προς τις δικαιολογήσεις 'εσωτερικής' και 'εξωτερικής ντροπής' που έδωσαν. Όπως φαίνεται από τον Πίνακα 9, η διαφορά αυτή προκύπτει κυρίως από τις χαμηλές επιδόσεις των 5-χρονων ($M = 2,83$) στις δικαιολογήσεις 'εξωτερικής ντροπής'. Δηλαδή, τα 5-χρονα έδωσαν σημαντικά λιγότερες δικαιολογήσεις 'εξωτερικής ντροπής' σε σχέση με τα 4-χρονα και τα 6-χρονα παιδιά. Μια σειρά αναλύσεων με το κριτήριο t επιβεβαιώνει αυτό το εύρημα δείχνοντας ότι τα 4-χρονα ($M = 4,78$) έδωσαν τον ίδιο περίπου αριθμό δικαιολογήσεων 'εξωτερικής ντροπής' με τα 6-χρονα παιδιά ($M = 5,00$), ($t(33) = -0,24$, $p = ,80$), ενώ τα 5-χρονα έδωσαν κατά μέσο όρο ($M = 2,83$) λιγότερες σωστές δικαιολογήσεις σε σχέση με τις δύο άλλες ηλικιακές ομάδες (4-χρονα: $t(34) = 2,11$, $p = ,04$) και 6-χρονα: $t(33) = -2,38$, $p = ,02$)).

Συμπεραίνουμε, επομένως, ότι τα παιδιά ηλικίας 4-6 ετών κατανοούν την 'εξωτερική ντροπή'. Αντίθετα, τα παιδιά αυτής της ηλικίας δε φαίνεται να κατανοούν την 'εσωτερική ντροπή' και η κατανόησή της δε φαίνεται να βελτιώνεται με την πρόοδο της ηλικίας.

5.2 Επίδραση των μεταβλητών: «Τύπος Παραπτώματος», «Αντιδράσεις Ακροατηρίου», και «Πρόθεση» στις επιδόσεις των παιδιών

Στη συνέχεια, πραγματοποιήθηκε μια σειρά Πολυμεταβλητών Αναλύσεων Διακύμανσης (MANOVAs) για να ελεγχθεί η επίδραση των μεταβλητών: (1) τύπος παραπτώματος (κοινωνικό/ηθικό παράπτωμα), (2) αντιδράσεις ακροατηρίου (ενεργητικό/παθητικό ακροατήριο) και (3) πρόθεση του ήρωα (εμπρόθετη έναντι μη προμελετημένης ενέργειας) στις απαντήσεις των παιδιών. Οι μέσοι όροι (ΜΟ) και οι τυπικές αποκλίσεις (ΤΑ) των σωστών απαντήσεων³⁰, ταξινομημένες κατά μεταβλητή και ηλικιακή ομάδα, παρουσιάζονται στον Πίνακα 10.

Η 3 X 2 πολυμεταβλητή Ανάλυση Διακύμανσης (ηλικιακή ομάδα: 4-χρονα, 5-χρονα, 6-χρονα X Τύπος παραπτώματος: ηθικό, κοινωνικό παράπτωμα) (MANOVA) με επαναλαμβανόμενες μετρήσεις στο δεύτερο παράγοντα, έδειξε ότι η επίδραση του παράγοντα 'Τύπος παραπτώματος' στις απαντήσεις των παιδιών ήταν σημαντική, $F(1, 50) = 15,47$, $p > ,00$. Πιο συγκεκριμένα, τα παιδιά έδιναν συχνότερα σωστές απαντήσεις στις ιστορίες που περιέγραφαν κοινωνικά παραπτώματα (ΜΟ = 2,49) από

³⁰ Ως σωστές λήφθηκαν μόνο οι σωστές απαντήσεις στο ερώτημα «Πώς αισθάνεται ο ήρωας;» (δηλαδή, οι απαντήσεις των παιδιών που είχαν δώσει τις απαντήσεις: «ντροπή» ή «λύπη» ή «άσχημα») και οι οποίες είχαν δικαιολογηθεί σωστά.

ό,τι στις ηθικές ($MO = 1,74$). Σημαντική επίσης, βρέθηκε και η επίδραση του παράγοντα ηλικία, $F(2, 50) = 3,18$, $p > ,00$. Αυτό το εύρημα επαληθεύει την υπόθεσή μας ότι η παραβίαση των κοινωνικών κανόνων θα επηρεάζει περισσότερο την κατανόηση της ντροπής σ' αυτή την ηλικιακή ομάδα από ό,τι η παραβίαση των ηθικών κανόνων και είναι σύμφωνο με τα ευρήματα των Bennett και Mathews (2000) που βρήκαν ότι τα παιδιά ηλικίας 4-7 ετών αποδίδουν ντροπή περισσότερο στους δράστες κοινωνικών παραβάσεων παρά στους δράστες ηθικών παραβάσεων.

Πίνακας 10. Μέσοι όροι (ΜΟ) και τυπικές αποκλίσεις (ΤΑ) σωστών απαντήσεων (0-6) στην ερώτηση «πώς αισθάνεται ο ήρωας της ιστορίας;» ταξινομημένες κατά μεταβλητή (παράπτωμα, ακροατήριο, πρόθεση) και ηλικιακή ομάδα

Μεταβλητές	4-χρονα		Ομάδες 5-χρονα		6-χρονα		N		
	ΜΟ	ΤΑ	ΜΟ	ΤΑ	ΜΟ	ΤΑ	ΜΟ	ΤΑ	
Παράπτωμα	Ηθικό	2,17	1,61	1,33	1,23	1,71	1,40	1,74	1,44
	Κοινωνικό	2,56	1,54	1,78	1,70	3,18	1,70	2,49	1,71
Ακροατήριο	Ενεργητικό	3,50	1,94	2,28	1,77	3,35	1,86	3,04	1,91
	Παθητικό	1,22	1,39	0,83	1,04	1,53	0,94	1,19	1,16
Πρόθεση	Χωρίς Πρόθεση	2,50	1,46	1,67	1,41	2,71	1,49	2,28	1,49
	Με Πρόθεση	2,22	1,59	1,44	1,29	2,18	1,62	1,94	1,52

Αντιστοίχως, η 3 X 2 πολυμεταβλητή Ανάλυση Διακύμανσης (ηλικιακή ομάδα: 4-χρονα, 5-χρονα, 6-χρονα X Ακροατήριο: ενεργητικό, παθητικό) (MANOVA) με επαναλαμβανόμενες μετρήσεις στο δεύτερο παράγοντα, έδειξε ότι η επίδραση του παράγοντα 'Ακροατήριο' ήταν στατιστικά σημαντική στις απαντήσεις των παιδιών, $F(1, 50) = 86,57$, $p > ,00$. Πιο συγκεκριμένα, τα παιδιά έδιναν συχνότερα σωστές απαντήσεις στις ιστορίες όπου το ακροατήριο ήταν ενεργητικό ($MO = 3,04$) από ό,τι στις ιστορίες όπου το ακροατήριο ήταν παθητικό ($MO = 1,19$), χωρίς όμως να υπάρχουν σημαντικές διαφορές ανάμεσα στις τρεις ομάδες του δείγματος, $F(2, 50) = 1,50$, $p = n.s$. Το εύρημα αυτό επαληθεύει την υπόθεσή μας ότι η κατανόηση της ντροπής από τα παιδιά είναι συνάρτηση των αντιδράσεων του ακροατηρίου και δίνει υποστήριξη σε παλαιότερες έρευνες (Bennett, 1989. Berti et al., 2000) που έδειξαν ότι τα παιδιά ηλικίας 5 - 8 ετών αναφέρουν ότι ένα ενεργητικό ακροατήριο προκαλεί περισσότερη ντροπή από ό,τι ένα παθητικό.

Τέλος, η 3 X 2 πολυμεταβλητή Ανάλυση Διακύμανσης (ηλικιακή ομάδα: 4-χρονα, 5-χρονα, 6-χρονα X Πρόθεση: χωρίς πρόθεση, με πρόθεση) (MANOVA) με επαναλαμβανόμενες μετρήσεις στο δεύτερο παράγοντα, έδειξε ότι η επίδραση του παράγοντα «Πρόθεση» ήταν σημαντική στις επιδόσεις των παιδιών, $F(1, 50) = 4,80$, $p < ,50$. Πιο συγκεκριμένα, τα παιδιά έδιναν συχνότερα σωστές απαντήσεις στις ιστορίες όπου ο ήρωας δεν είχε πρόθεση να προκαλέσει το αποτέλεσμα στο οποίο η πράξη του οδήγησε ($MO = 2,28$), από ό,τι στις ιστορίες όπου το συγκεκριμένο αποτέλεσμα ήταν μέσα στις προθέσεις του ($MO = 1,94$). Δεν βρέθηκαν όμως, διαφορές ανάμεσα στις τρεις ηλικιακές ομάδες $F(2, 50) = 0,35$, $p = n.s.$ Το εύρημα αυτό δεν ενισχύει τα ευρήματα των Ferguson et al. (1991) που έδειξαν ότι τόσο η εμπρόθετη όσο και η μη προμελετημένη ενέργεια επηρεάζουν εξίσου τις απαντήσεις των 10-χρονων παιδιών. Από την άλλη, ενισχύει το εύρημα του Weiner (1986, στους Berti et al., 2000), που υποστηρίζει ότι η ντροπή αποδίδεται σε περιπτώσεις που αφορούν εσωτερικές μη ελεγχόμενες αιτίες από το άτομο.

5.3 Κατανόηση της φαινομενολογικής διάστασης της ντροπής

Στον Πίνακα 11 παρουσιάζονται οι μέσοι όροι και οι τυπικές αποκλίσεις των παιδιών στις τρεις ηλικιακές ομάδες που έδωσαν σωστές απαντήσεις στην ερώτηση για το αν το ακροατήριο που παρακολουθεί τον ήρωα γνωρίζει το πώς αυτός/ή αισθάνεται («Ξέρουν οι άλλοι πώς αισθάνεται ο-ήρωας;») και τα οποία, επιπλέον, δικαιολόγησαν σωστά τις απαντήσεις τους κάνοντας αναφορές στις τυπικές φαινομενολογικές εκδηλώσεις της ντροπής (βλ. Μέθοδο).

Τα δεδομένα του Πίνακα 11 αναλύθηκαν με μία απλή ανάλυση διακύμανσης (One-Way ANOVA), που έδειξε ότι η επίδραση της ηλικίας στην κατανόηση της φαινομενολογικής διάστασης της ντροπής του ήρωα ήταν σημαντική $F(2, 50) = 5,91$, $p = ,00$. Από την επισκόπηση του Πίνακα 11 διαπιστώνουμε ότι η διαφορά αυτή οφείλεται στις καλύτερες επιδόσεις των 6-χρονων παιδιών ($MO = 2,47$). Σε αντίθεση με τα 6-χρονα, τα 4-χρονα ($MO = 0,33$) και τα 5-χρονα ($MO = 0,22$) έδωσαν ελάχιστες σωστές απαντήσεις. Συμπεραίνουμε, επομένως, ότι η κατανόηση της φαινομενολογικής διάστασης της ντροπής αρχίζει να αναπτύσσεται από την ηλικία των 6 ετών - και αυτό δε συμφωνεί με τα ευρήματα των Berti et al. (2000) που έδειξαν ότι και τα 5-χρονα όπως και τα μεγαλύτερα παιδιά (7-χρονα και 9-χρονα) κατανοούν τα φαινομενολογικά χαρακτηριστικά της ντροπής.

Πίνακας 11. Μέσοι όροι (ΜΟ) και τυπικές αποκλίσεις (ΤΑ) σωστών απαντήσεων (0-12) στην ερώτηση «Ξέρουν οι άλλοι πως αισθάνεται ο ήρωας;» και «Πώς ξέρουν οι άλλοι το συναίσθημα του ήρωα;» ταξινομημένες κατά ηλικιακή ομάδα

Ομάδες	Σωστές απαντήσεις	
	ΜΟ	ΤΑ
4-χρονα	0,33	0,84
5-χρονα	0,22	0,73
6-χρονα	2,47	3,65
N	0,98	2,36

5.4 Επιδόσεις στα έργα ΘτΝ α' και β' τάξης

Στη συνέχεια, η ανάλυση εξέτασε τις επιδόσεις των συμμετεχόντων στα έργα απόδοσης ψευδών πεποιθήσεων α' και β' τάξης. Οι μέσοι όροι (και οι τυπικές αποκλίσεις) των σωστών απαντήσεων παρουσιάζονται στον Πίνακα 12 που ακολουθεί ταξινομημένες κατά πειραματικό έργο και ηλικιακή ομάδα.

Πίνακας 12. Μέσοι όροι (ΜΟ) (και τυπικές αποκλίσεις (ΤΑ)) σωστών απαντήσεων (0-1) στα έργα απόδοσης πεποιθήσεων α' και β' τάξης, ταξινομημένες κατά πειραματικό έργο και ηλικιακή ομάδα

Ομάδες	Έργο α' τάξης	Έργο β' τάξης
	ΜΟ (ΤΑ)	ΜΟ (ΤΑ)
4-χρονα	0,83 (0,38)	0,22 (0,42)
5-χρονα	0,78 (0,42)	0,06 (0,23)
6-χρονα	0,71 (0,47)	0,47 (0,51)
N	0,77 (0,42)	0,25 (0,43)

Τα δεδομένα του Πίνακα 12 αναλύθηκαν με δύο απλές αναλύσεις διακύμανσης (One-Way ANOVAs), που έδειξαν ότι η επίδραση της ηλικίας δεν ήταν σημαντική στο έργο απόδοσης ψευδών πεποιθήσεων α' τάξης, $F(2, 50) = 0,39$, $p = n.s.$, αλλά, αντιθέτως, ήταν σημαντική στο έργο απόδοσης ψευδών πεποιθήσεων β' τάξης, $F(2, 50) = 4,58$, $p < ,01$. Τα ευρήματα αυτά επιβεβαιώνουν προηγούμενες έρευνες (Perner et al., 1987. Wimmer & Perner, 1983) που έδειξαν ότι η ικανότητα απόδοσης πεποιθήσεων α' τάξης εμφανίζεται μεταξύ 3 και 5 ετών, ενώ η ικανότητα απόδοσης πεποιθήσεων β' τάξης εμφανίζεται μετά την ηλικία των 5 ετών (Perner & Wimmer, 1985. Sullivan et al., 1994).

5.5 Συσχέτιση επιδόσεων στα έργα ΘτΝ α' και β' τάξης με την κατανόηση της 'εσωτερικής' και 'εξωτερικής ντροπής'

Κύριος στόχος της έρευνας ήταν να διερευνηθεί η σχέση ΘτΝ και κατανόησης της ντροπής. Συγκεκριμένα, η έρευνα διερευνά τη σχέση ανάμεσα στη ΘτΝ β' τάξης και στην ικανότητα κατανόησης της 'εξωτερικής ντροπής'. Γι' αυτό το σκοπό έγινε μια σειρά συσχετίσεων (με το δείκτη Pearson r) ανάμεσα (1) στις επιδόσεις των παιδιών στα έργα ΘτΝ α' και β' τάξης και (2) στις επιδόσεις κατανόησης του συναισθήματος της ντροπής (σωστές απαντήσεις και δικαιολογήσεις του συναισθήματος ντροπής του ήρωα) αλλά και ανάμεσα (3) στις επιδόσεις 'εσωτερικής ντροπής' και 'εξωτερικής ντροπής'. Στον Πίνακα 13 παρουσιάζονται τα αποτελέσματα αυτών των συσχετίσεων (οι δείκτες συνάφειας Pearson r).

Πίνακας 13. Δείκτες συνάφειας (Pearson r) ανάμεσα στις μεταβλητές απόδοση νοητικών καταστάσεων α' και β' τάξης και στην ικανότητα κατανόησης της ντροπής

Μεταβλητές	1	2	3	4	5
Πεποίθηση α'	1				
Πεποίθηση β'	0,00	1			
Εσωτερική ντροπή	0,16	-0,05	1		
Εξωτερική ντροπή	-0,04	0,30*	-0,11	1	
Κατανόηση ντροπής	-0,05	0,30*	0,06	0,96**	1

Σημείωση: *** $p = 0,001$, ** $p = 0,01$, * $p = 0,05$

Όπως φαίνεται από τον Πίνακα 13, δεν υπήρχε συνάφεια ανάμεσα στις επιδόσεις των παιδιών στο έργο ΘτΝ α' τάξης και στις επιδόσεις τους στις ερωτήσεις κατανόησης της ντροπής ($r = -0,05$), ούτε μεταξύ των επιδόσεων των παιδιών στο έργο ΘτΝ α' τάξης και στις δικαιολογήσεις 'εξωτερικής ντροπής' ($r = -0,04$) αλλά και ούτε μεταξύ των επιδόσεων στο έργο ΘτΝ α' τάξης και στις δικαιολογήσεις 'εσωτερικής ντροπής' ($r = 0,16$). Αυτό σημαίνει ότι η ΘτΝ α' τάξης δεν είναι αρκετή για την κατανόηση του συναισθήματος της ντροπής.

Αντιθέτως, τα αποτελέσματα έδειξαν ότι η κατανόηση της ντροπής συσχετίζεται με την ικανότητα απόδοσης πεποιθήσεων β' τάξης ($r = 0,30$). Αυτό το εύρημα επαληθεύει την υπόθεσή μας ότι για την κατανόηση του συναισθήματος της ντροπής απαιτούνται δεξιότητες ΘτΝ β' τάξης. Ωστόσο, η σχέση αυτή μεταξύ ΘτΝ β' τάξης και κατανόησης της ντροπής, φαίνεται να ισχύει ειδικά για την κατανόηση της 'εξωτερικής ντροπής', αφού μόνον οι δικαιολογήσεις 'εξωτερικής ντροπής' βρέθηκε

να συσχετίζονται σημαντικά με την ικανότητα απόδοσης πεποιθήσεων β' τάξης ($r = 0,30$).

Για να διερευνηθεί περαιτέρω η συνάφεια ανάμεσα στις επιδόσεις των παιδιών στο έργο ΘτΝ β' τάξης και στις απαντήσεις που αφορούσαν την 'εξωτερική' και την 'εσωτερική ντροπή' πραγματοποιήθηκε επίσης, μία 2 X 2 πολλαπλή ανάλυση διακύμανσης (MANOVA) (επίδοση στο έργο ψευδούς πεποίθησης β' τάξης: σωστό, λάθος X δικαιολογήσεις ντροπής: 'εξωτερική', 'εσωτερική') με επαναλαμβανόμενες μετρήσεις στο δεύτερο παράγοντα (βλ. Πίνακα 14).

Πίνακας 14. Μέσοι όροι (ΜΟ) (και τυπικές αποκλίσεις) δικαιολογήσεων 'εξωτερικής' (0-12) και 'εσωτερικής ντροπής' (0-12) σε σχέση με την κατανόηση της πεποίθησης β' τάξης

		Εξωτερική	Εσωτερική
Πεποίθηση β' τάξης		ΜΟ (ΤΑ)	ΜΟ (ΤΑ)
Σωστό	(N=13)	5,69 (2,75)	0,08 (0,27)
Λάθος	(N=40)	3,70 (2,71)	0,13 (0,40)
N	(N=53)	4,19 (2,83)	0,11 (0,37)

Η νέα αυτή ανάλυση των δεδομένων του Πίνακα 14 επιβεβαιώνει τις διαφορές ανάμεσα στην 'εσωτερική' και στην 'εξωτερική ντροπή' που διαπιστώθηκαν προηγουμένως $F(1, 51) = 106,49$, $p < ,00$ ανεξαρτήτως ηλικίας. Η ανάλυση έδειξε επίσης ότι υπήρχε συσχέτιση ανάμεσα στις επιδόσεις των παιδιών στο έργο ψευδούς πεποίθησης β' τάξης και στις δικαιολογήσεις 'εξωτερικής ντροπής' που έδωσαν τα παιδιά των τριών ομάδων, $F(1, 51) = 5,24$, $p < ,50$. Αυτό το εύρημα επιβεβαιώνει τα ευρήματα των συσχετίσεων και είναι σύμφωνο με την άποψη του Gilbert (2003) ότι μόνον η 'εξωτερική ντροπή' συσχετίζεται με τη ΘτΝ και όχι 'η εσωτερική', αφού η πρώτη σχετίζεται με το τι είναι στο νου των άλλων για τον εαυτό, ενώ η δεύτερη αφορά σκέψεις για τον εαυτό και επαληθεύει τη σχετική υπόθεση που κάναμε.

5.6 Συσχέτιση επιδόσεων στο έργο ΘτΝ β' τάξης με την κατανόηση της φαινομενολογικής διάστασης της ντροπής

Στη συνέχεια έγινε μια σειρά συσχετίσεων (με το δείκτη Pearson r) ανάμεσα (1) στις επιδόσεις των 6-χρονων παιδιών (καθώς η ομάδα αυτή, όπως είδαμε παραπάνω, παρουσίασε σημαντικά καλύτερες επιδόσεις στην κατανόηση της φαινομενολογικής

διάστασης της ντροπής από τις δύο άλλες ηλικιακές ομάδες) και (2) στις επιδόσεις τους στο έργο $\Theta\tau N$ β' τάξης αλλά και ανάμεσα (3) στις επιδόσεις τους στην κατανόηση της φαινομενολογικής διάστασης της ντροπής (σωστές απαντήσεις και δικαιολογήσεις των φαινομενολογικών χαρακτηριστικών της ντροπής του ήρωα, βλ. Μέθοδο). Στον Πίνακα 15 παρουσιάζονται τα αποτελέσματα αυτών των συσχετίσεων (οι δείκτες συνάφειας Pearson r).

Πίνακας 15. Δείκτες συνάφειας (Pearson r) ανάμεσα στις μεταβλητές επιδόσεις 6-χρονων παιδιών, απόδοση νοητικών καταστάσεων β' τάξης και κατανόηση της φαινομενολογικής διάστασης της ντροπής

Μεταβλητές	1	2	3
Επιδόσεις 6-χρονων	1		
Πεποίθηση β'	0,36**	1	
Φαινομενολογία	0,43**	0,15	1

Σημείωση: *** $p = 0,001$, ** $p = 0,01$, * $p = 0,05$

Όπως φαίνεται στον Πίνακα 15 τα 6-χρονα παιδιά ήταν ικανά να κάνουν αποδόσεις πεποιθήσεων β' τάξης ($r = 0,36$) ενώ παράλληλα ήταν ικανά να κατανοούν την φαινομενολογική διάσταση της ντροπής ($r = 0,43$). Αυτό σημαίνει ότι τα 6-χρονα παιδιά που ήταν ικανά να κατανοούν τη φαινομενολογική διάσταση της ντροπής κατείχαν δεξιότητες $\Theta\tau N$ β' τάξης και επιβεβαιώνει την υπόθεσή που κάναμε στο εισαγωγικό μέρος ότι μόνον τα παιδιά που διέθεταν ικανότητες $\Theta\tau N$ β' τάξης θα αναγνώριζαν τα φαινομενολογικά χαρακτηριστικά της ντροπής καθώς και τα ευρήματα των Heerey et al. (2003).

Κεφάλαιο 6: Συμπεράσματα

Η παρούσα έρευνα επιχείρησε να δώσει απαντήσεις σε μια σειρά από ερωτήματα. (1) Πρώτον, αποσκοπούσε να διερευνήσει την ανάπτυξη της ικανότητας κατανόησης του συναισθήματος της ντροπής ανάμεσα στις ηλικίες των 4- έως 6-ετών. Ειδικότερα, μας ενδιέφερε να μελετήσουμε εάν τα παιδιά κατανοούν τις καταστάσεις που προκαλούν ντροπή και, επιπλέον, εάν είναι σε θέση να δικαιολογήσουν γιατί κάποιος (ο ήρωας κάθε ιστορίας) αισθάνεται έτσι. Σχετικά, μελέτησε τους όρους που χρησιμοποιούν τα παιδιά για να αποδώσουν αυτό το συναίσθημα –εάν, δηλαδή, χρησιμοποιούν τον όρο «ντροπή», ή εάν, αντίθετα, χρησιμοποιούν άλλους σχετικούς όρους. Ένας βασικός στόχος ήταν ακόμα να διερευνηθεί εάν τα παιδιά κάνουν τη διάκριση μεταξύ 'εξωτερικής ντροπής' και 'εσωτερικής ντροπής'. 2) Δεύτερος στόχος ήταν η διερεύνηση της επίδρασης που ασκεί μια σειρά παραγόντων στην κατανόηση της ντροπής. Συγκεκριμένα, μας ενδιέφερε να μελετήσουμε εάν ο τύπος κανόνα που παραβιάστηκε (ηθικός έναντι κοινωνικού κανόνα), οι αντιδράσεις του ακροατηρίου (παθητικό έναντι ενεργητικού ακροατηρίου), και η πρόθεση του ήρωα (εμπρόθετη έναντι μη προμελετημένης ενέργειας) επιδρούν στις απαντήσεις των παιδιών. (3) Τρίτον, η έρευνα εξέτασε την κατανόηση της φαινομενολογικής διάστασης της ντροπής από τα παιδιά. Πιο συγκεκριμένα, μας ενδιέφερε να μελετήσουμε εάν τα παιδιά κατανοούν ότι οι άλλοι μπορούν να αντιληφθούν τη ντροπή που αισθάνεται κάποιος (ο ήρωας κάθε ιστορίας), διότι το συναίσθημά του εκφράζεται στο πρόσωπο- σώμα και στη συμπεριφορά του. (4) Τελευταίος και βασικότερος στόχος της έρευνας αυτής ήταν να διερευνήσει τη σχέση ανάμεσα στην κατανόηση του συναισθήματος της ντροπής και στην αναπτυσσόμενη ικανότητα των παιδιών να κατανοούν τις νοητικές καταστάσεις των άλλων. Πιο συγκεκριμένα, εξετάσαμε την υπόθεση ότι η κατανόηση της 'εξωτερικής ντροπής' συνδέεται με τη ΘτN και ειδικότερα με την κατανόηση νοητικών καταστάσεων β' τάξης. Σχετικά, εξετάσαμε επιπλέον το ερώτημα εάν η κατανόηση της φαινομενολογικής διάστασης της ντροπής συσχετίζεται με τη ΘτN β' τάξης. Τα ευρήματα της έρευνας συζητούνται στις ενότητες που ακολουθούν.

6.1 Κατανόηση του συναισθήματος της ντροπής

Τα αποτελέσματα της παρούσας έρευνας έδειξαν ότι τα παιδιά ηλικίας 4- έως 6-ετών κατανοούν το συναίσθημα της ντροπής, όπως είχε προβλεφθεί. Ήταν σε θέση να αποδώσουν ντροπή (ή σχετικό αρνητικό συναίσθημα, βλ. ενότητα 6.1.2 παρακάτω) στους ήρωες των ιστοριών και να εξηγήσουν σωστά γιατί οι ήρωες αισθάνονται έτσι. Επίσης, βρέθηκε ότι δεν υπήρχαν στατιστικώς σημαντικές διαφορές ανάμεσα στις τρεις ηλικιακές ομάδες τόσο ως προς την απόδοση της ντροπής στον ήρωα όσο και ως προς τη σωστή δικαιολόγησή της. Αυτό μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι η κατανόηση της ντροπής δεν αλλάζει σημαντικά ανάμεσα στις ηλικίες των 4- και 6-ετών.

Η ανάλυση των απαντήσεων που έδωσαν τα παιδιά στο ερώτημα «Γιατί αισθάνεται έτσι ο ήρωας;» έδειξε ότι η πλειονότητα των παιδιών έκανε αναφορές: (1) στη συμπεριφορά του ήρωα ή/και στις συνέπειες της (συμπεριφορά και οι συνέπειές της), (2) στη γελοιοποίηση ή επίκριση της ανάρμοστης συμπεριφοράς του ήρωα από το ακροατήριο (έκθεση σε ακροατήριο) (3) στο φόβο αποκάλυψης ενός ιδιωτικού στοιχείου (π.χ., ενός μέρους του σώματος, των συναισθημάτων του ή ενός μυστικού), το οποίο ο ήρωας επιθυμεί να μείνει κρυφό από τους άλλους (φόβος απειλής/παραβίασης της ιδιωτικότητας), (4) στην ακατάλληλη συμπεριφορά του ήρωα που παραβιάζει κοινωνικούς ή ηθικούς κανόνες (κοινωνικοί κανόνες) (5) στο αίσθημα ανασφάλειας του ήρωα και στο φόβο προσωπικής αποτυχίας (αυτοεικόνα) και τέλος (5) στο αίσθημα μετανόησης και στην επιθυμία επανόρθωσης (μετανόηση). Τα ευρήματα αυτά συμφωνούν με τις αιτίες ντροπής που πρότειναν οι Levorato και Donati (1999). Ωστόσο, κανένα από τα παιδιά της παρούσας έρευνας δεν αναφέρθηκε στο φόβο επίπληξης του ήρωα από τους ενήλικες που προέρχεται από την ασυμφωνία μεταξύ της συμπεριφορά του ήρωα και των επιθυμιών και προσδοκιών των ενηλίκων (φόβο τιμωρίας του ήρωα από τους ενήλικες) και στο φόβο ότι οι άλλοι θα αποκλείσουν τον ήρωα από την ομάδα (φόβο του ήρωα για εξαίρεση του από την ομάδα), απαντήσεις τις οποίες είχαν δώσει τα παιδιά προσχολικής ηλικίας στην έρευνα των Levorato και Donati (1999).

Επίσης, αναδείχτηκε μια επιπλέον διαφορά ανάμεσα στα ευρήματα της παρούσας έρευνας και της αντίστοιχης των Levorato και Donati (1999) αναφορικά με την ηλικία κατανόησης της ντροπής. Συγκεκριμένα, τα αποτελέσματα της έρευνά μας έδειξαν ότι στην ηλικία μεταξύ 4- και 6-ετών τα παιδιά κατανοούν τη ντροπή ως έκθεση του ήρωα μπροστά σε ακροατήριο και ως παραβίαση της ιδιωτικότητας και

αυτό δεν συμβαδίζει με τα συμπεράσματα των Levorato και Donati (1999) που υποστήριξαν ότι αυτό επιτυγχάνεται μετά τα 7 χρόνια. Επιπλέον, οι αναφορές πδν έγιναν από τους συμμετέχοντες της παρούσας έρευνας, αν και ελάχιστες, περί παραβίασης των κοινωνικών κανόνων από τον ήρωα, περί μετανόησης του ήρωα για την πράξη του και περί αυτοεικόνας τις οποίες οι Levorato και Donati (1999) βρήκαν ότι παράγονται μετά την ηλικία των 7 ετών ή ακόμα περισσότερο από έφηβους δείχνουν την υποκειμενικότητα του συναισθήματος της ντροπής. Πιθανόν, όμως τα παιδιά αυτά έχουν αναπτύξει κάποια άλλη ικανότητα έναντι των συνομηλίκων τους που τους επιτρέπει αυτή την κατανόηση της ντροπής.

Από τα παραπάνω συμπεραίνουμε, επομένως, ότι ανάμεσα στις ηλικίες των 4- και 6- ετών, τα παιδιά κατανοούν τη ντροπή. Το εύρημα αυτό έρχεται σε αντίθεση με την άποψη των Ferguson et al. (1991) που υποστήριξαν ότι η κατανόηση της ντροπής αρχίζει να αναπτύσσεται μετά από την ηλικία των 7-8 ετών. Επιπλέον, αντικρούει τα ευρήματα των Harter και Whitesell (1989) ότι μεταξύ 4 και 5 ετών τα παιδιά δεν αποδίδουν ντροπή αλλά φόβο τιμωρίας στους άλλους και έχουν μια γενική γνώση της αρνητικής φόρτισης του συναισθήματος της ντροπής ενώ μεταξύ 6 και 7 ετών κατανοούν ως ντροπή, τη ντροπή που αισθάνεται ο γονιός για το παιδί, και μόνο μετά από την ηλικία των 8 ετών αρχίζουν να κατανοούν τη ντροπή ως ένα συναίσθημα που δε σχετίζεται με την παρουσία των γονιού. Σε αντίθεση με τα ευρήματα των Harter και Whitesell (1989), κανένα από τα παιδιά που συμμετείχαν στη δική μας έρευνας δεν έκανε νύξη για φόβο τιμωρίας του ήρωα ή για τη ντροπή που αισθάνεται το ακροατήριο γι' αυτόν.

6.1.2 Χρήση του όρου ντροπή

Η παρούσα έρευνα εξέτασε τους όρους που χρησιμοποιούν τα παιδιά για να περιγράψουν τη ντροπή. Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι τα παιδιά ηλικίας 4- έως 6- ετών δεν είναι εξοικειωμένα με τον όρο «ντροπή». Τα παιδιά και των τριών ηλικιακών ομάδων χρησιμοποιούσαν συχνότερα τους όρους «άσχημα» και «λύπη» παρά τον όρο «ντροπή». Το εύρημα αυτό είναι σύμφωνο με τα ευρήματα προηγούμενων σχετικών ερευνών (Cacciari & Levorato, 1992. Ridgeway et al., 1985, στις Levorato & Donati, 1999)³¹

³¹ Οι Cacciari και Levorato (1992) έδειξαν ότι τα παιδιά προσχολικής ηλικίας παράγγααν τους όρους λύπη, θυμό και φόβο για τα αντίστοιχα βασικά συναισθήματα αλλά δεν ήταν σε θέση να δώσουν τον κατάλληλο όρο για τη ντροπή, τη ζήλια και το φθόνο, ενώ σε έρευνα των Ridgeway et al. (1985) σε

Ωστόσο, η χρήση των όρων «λύπη» και «άσχημα» αντί του όρου «ντροπή» σ' αυτές τις ηλικίες, δε σημαίνει ότι τα παιδιά δεν κατανοούν την έννοια «ντροπή». Το συμπέρασμα αυτό προήλθε από τις δικαιολογήσεις του συναισθήματος του ήρωα. Συγκεκριμένα, διαπιστώθηκε ότι τα παιδιά που ανέφεραν ότι ο ήρωας αισθάνεται «λύπη» ή «άσχημα» έδιναν τις ίδιες δικαιολογήσεις για τα συναισθήματα αυτά με αυτές που έδιναν τα παιδιά που ανέφεραν ότι ο ήρωας αισθάνεται «ντροπή» (βλ. ενότητα 6.1 παραπάνω). Επιπλέον, όπως έχουν δείξει και οι Berti et al. (2000) τα παιδιά προσχολικής ηλικίας χρησιμοποιούν τους όρους «λύπη» και «άσχημα» για να περιγράψουν τη ντροπή, την οποία όμως, διαφοροποιούν από τη λύπη σε επίπεδο καταστάσεων που προηγούνται αυτών των δύο συναισθημάτων και σκέψεων που χαρακτηρίζουν τα δύο αυτά συναισθήματα, ενώ με τον όρο «άσχημα» αναφέρονται στην αρνητική εσωτερική ένταση που προκαλεί στο άτομο η ντροπή. Άλλη έρευνα των Seidner et al. (1988) ενισχύει την άποψη ότι τα παιδιά αυτής της ηλικίας διακρίνουν τα κοινωνικά συναισθήματα από τα βασικά, αφού έδειξε ότι ακόμα και τα 5-χρονα παιδιά διαφοροποιούν τα συναισθήματα της αμηχανίας και της περηφάνιας από τα αντίστοιχα βασικά συναισθήματα της λύπης και της χαράς.

Από τα παραπάνω συμπεραίνουμε ότι η ικανότητα χρήσης του κατάλληλου όρου που αναφέρεται στο συναίσθημα της ντροπής επιτυγχάνεται από ένα πολύ μικρό αριθμό παιδιών μέχρι την ηλικία των 6 ετών, παρόλο, που έχουν αποκτήσει την ικανότητα να αναγνωρίζουν την αρνητική φόρτιση της εσωτερικής κατάστασης που δημιουργεί αυτό το συναίσθημα.

6.1.3 Διάκριση 'εξωτερικής' και 'εσωτερικής ντροπής'.

Τα αποτελέσματα της έρευνας έδειξαν ότι η πλειονότητα των παιδιών δικαιολόγησαν τις απαντήσεις τους κάνοντας αναφορές στην 'εξωτερική ντροπή', ενώ λιγοστά παιδιά αναφέρθηκαν στην εσωτερική ντροπή. Αυτό δείχνει ότι τα παιδιά ηλικίας 4- έως 6-ετών δεν κατανοούν ακόμη την 'εσωτερική ντροπή'. Το εύρημα αυτό επαληθεύει την υπόθεσή μας και είναι σύμφωνο με την άποψη του Gilbert (2003) ότι η 'εσωτερική ντροπή' αναπτύσσεται σε μεγαλύτερες ηλικίες από αυτές που εξετάσαμε. Ενισχύει επίσης τα ευρήματα δύο προηγούμενων ερευνών που έδειξαν ότι η 'εσωτερική ντροπή' αναπτύσσεται σε μεγαλύτερη ηλικία, μετά από τα 12 χρόνια (Ferguson et al., 1991. Levorato & Donati, 1999).

παιδιά 5-6 ετών βρέθηκε ότι αν και το 63 % αυτών των παιδιών κατανοούν τη ντροπή μόνο το 30 % αυτών χρησιμοποίησε τον όρο «ντροπή».

Πιο αναλυτικά, οι περισσότερες δικαιολογήσεις που δόθηκαν από τα παιδιά αντιπροσωπεύουν τυπικές καταστάσεις 'εξωτερικής ντροπής' ως ένα συναίσθημα που προκαλείται από κάποια ένδειξη πιθανής απόρριψης από την ομάδα. Αυτό το εύρημα είναι σύμφωνο και με τα αποτελέσματα των Levorato και Donati (1999) που βρήκαν ότι η ντροπή μπορεί να προέλθει από εξωτερικούς παράγοντες (την ομάδα). Ωστόσο, η διαφορά ανάμεσα στα ευρήματα της παρούσας έρευνας και της έρευνας των Levorato και Donati (1999) είναι ότι αυτοί βρήκαν πως οι δικαιολογήσεις 'εξωτερικής ντροπής' δίνονται από παιδιά ηλικίας άνω των 8 ετών, ενώ εμείς βρήκαμε ότι ακόμα και τα 4-χρονα παιδιά δίνουν τέτοιου είδους δικαιολογήσεις.

Οι ελάχιστες αναφορές (μόνον από τα μεγαλύτερα παιδιά του δείγματος) που έγιναν στο ότι ο ήρωας αισθάνεται κακός (αυτοεικόνα), σχετίζονται με εσωτερικά χαρακτηριστικά του εαυτού και με το πώς ο εαυτός κρίνει και αισθάνεται για τον εαυτό. Οι Levorato και Donati (1999) στη δική τους έρευνα έδειξαν ότι οι δικαιολογήσεις αυτές αρχίζουν να παράγονται μετά από την ηλικία των 8 ετών ή ακόμα περισσότερο μετά από την ηλικία των 12 ετών.

Επομένως, στην ηλικιακή περίοδο των 4- έως 6-ετών τα παιδιά κατανοούν τη ντροπή ως εξωτερική κατάσταση και αυτό έρχεται σε αντίθεση με την άποψη των Ferguson et al. (1991), που υποστήριξαν ότι κατανόηση της ντροπής σημαίνει αναφορά στην ενδοπροσωπική έννοια της ντροπής. Πιο συγκεκριμένα, υποστήριξαν ότι προκειμένου κάποιος να κατανοεί τη ντροπή θα πρέπει να κατανοεί την ενδοπροσωπική έννοια της ντροπής ('εσωτερική ντροπή') και όχι να κατανοεί τη ντροπή ως αποτέλεσμα των αντιδράσεων των άλλων ('εξωτερική ντροπή'). Σύμφωνα με τα αποτελέσματα της έρευνας τους, η κατανόηση της ενδοπροσωπικής έννοιας της ντροπής φαίνεται από τις αναφορές των παιδιών για την αυτοεικόνα τους, όπως: «αισθάνεσαι σαν βλάκας» ή «αισθάνεσαι ότι κάνεις τα πάντα λάθος». Έλαβαν λοιπόν ως δεδομένο ότι η κατανόηση της ντροπής σημαίνει μόνο κατανόηση της 'εσωτερικής ντροπής' (αναφορές στην αυτοεικόνα), χωρίς να λάβουν υπόψη την 'εξωτερική ντροπή'. Κατ' επέκταση δεν έλαβαν υπόψη τους την ιδιαιτερότητα της προσχολικής ηλικίας και ότι τα παιδιά αυτά ίσως έχουν αναπτύξει την ικανότητα κατανόησης της ντροπής ως 'εξωτερική' (ως αποτέλεσμα έκθεσης του ατόμου μπροστά σε ακροατήριο, όπως περιγράψαμε και παραπάνω). Μάλιστα, σύμφωνα με

τους Smith et al. (2002)³² και τις Levorato και Donati (1999) η αναφορά της δημόσιας έκθεσης ως δικαιολόγηση της ντροπής φανερώνει πλήρη κατανόηση της ντροπής.

6.2 Επίδραση των παραγόντων «Τύπος Παραπτώματος», «Αντιδράσεις Ακροατηρίου» και «Πρόθεση» στην κατανόηση της ντροπής

Τα αποτελέσματα της παρούσας έρευνας έδειξαν ότι τα παιδιά ηλικίας 4-, 5- και 6-ετών έδιναν συχνότερα σωστές απαντήσεις στην ερώτηση για το συναίσθημα του ήρωα στις ιστορίες όπου το ακροατήριο ήταν ενεργητικό από ό,τι στις ιστορίες όπου το ακροατήριο ήταν παθητικό και αυτό επιβεβαιώνει την υπόθεσή μας ότι η κατανόηση της ντροπής από τα παιδιά είναι συνάρτηση των αντιδράσεων του ακροατηρίου. Όπως έδειξε και η έρευνα των Berti et al. (2000), τα παιδιά προσχολικής ηλικίας θεωρούν το ακροατήριο απαραίτητο για να υπάρξει ντροπή, μάλιστα ένα ενεργητικό ακροατήριο (που γελοιοποιεί ή επικρίνει) σύμφωνα με τα ευρήματά μας αυξάνει τις αναφορές ντροπής. Το εύρημα αυτό είναι σύμφωνο και με τα ευρήματα του Bennett (1989) που έδειξε ότι τα συναισθήματα της αμηχανίας και της ντροπής παιδιών ηλικίας 5 έως 8 ετών επηρεάζονται περισσότερο από ένα ενεργητικό ακροατήριο παρά από ένα παθητικό, ενώ μετά από τα 8 χρόνια και ένα παθητικό ακροατήριο μπορεί να προκαλέσει την ίδια συναισθηματική αντίδραση (Bennett & Gillingham, 1991).

Επίσης, βρέθηκε ότι τα παιδιά έδιναν συχνότερα σωστές απαντήσεις αναφορικά με τη ντροπή στις ιστορίες που περιέγραφαν κοινωνικά περιστατικά από ό,τι στις ιστορίες που περιέγραφαν ηθικά περιστατικά και αυτό επιβεβαιώνει την υπόθεσή μας ότι η παραβίαση των κοινωνικών κανόνων επηρεάζει περισσότερο τις απαντήσεις των παιδιών από ό,τι η παραβίαση των ηθικών κανόνων. Επιπλέον, το εύρημα αυτό επιβεβαιώνει παλαιότερη έρευνα των Bennett και Mathews (2000) που έδειξε ότι τα παιδιά ηλικίας 4-7 ετών αποδίδουν ντροπή περισσότερο στους δράστες κοινωνικών παραβάσεων παρά στους δράστες ηθικών παραβάσεων.

Αναφορικά με τη σχέση πρόθεσης και κατανόησης της ντροπής, τα αποτελέσματα έδειξαν ότι οι συμμετέχοντες απέδιδαν συχνότερα ντροπή στις ιστορίες όπου ο ήρωας δεν έχει πρόθεση να πράξει την ενέργεια (που θα του προκαλέσει ντροπή) από ό,τι στις ιστορίες όπου ο ήρωας ενεργεί με πρόθεση. Το εύρημα αυτό ενισχύει την άποψη

³². Έρευνα των Smith et al. (2002) σε ενήλικες δείχνει ότι αυτοί κατανοούν τη ντροπή ως ένα συναίσθημα που συνδέεται με τη δημόσια έκθεση και την αυτοεκτίμηση, πράγμα που σημαίνει ότι τα παιδιά προσχολικής ηλικίας έχουν ήδη αναπτύξει, όπως έδειξαν και τα ερευνητικά μας αποτελέσματα, την ικανότητα κατανόησης της ντροπής ως δημόσια έκθεση.

του Weiner (1986, στους Berti et al., 2000) σύμφωνα με την οποία η ντροπή αποδίδεται σε περιπτώσεις που αφορούν μη ελεγχόμενες αιτίες από το άτομο. Επίσης, αυτό το αποτέλεσμα αντικρούει τα ευρήματα των Ferguson et al. (1991) που έδειξαν ότι τόσο η εμπρόθετη όσο και η μη προμελετημένη ενέργεια επηρεάζουν εξίσου την κατανόηση της ντροπής των 10-χρονων παιδιών και τα ευρήματα των Stipek και De Cotis (1988) που υποστήριξαν ότι τα 6-χρονα παιδιά κατανοούν ότι η ντροπή μπορεί να προκληθεί τόσο από τυχαίες όσο και από ελεγχόμενες και μη ελεγχόμενες ενέργειες αλλά ανάλογα με την αιτία διαφέρει η ένταση του συναισθήματος.

6.3 Κατανόηση της φαινομενολογικής διάστασης της ντροπής

Τα ευρήματα επίσης έδειξαν διαφορές ως προς την κατανόηση της φαινομενολογικής διάστασης της ντροπής του ήρωα. Ένας μικρός αριθμός 6-χρονων παιδιών, όχι όμως και τα παιδιά των δύο μικρότερων ηλικιακών ομάδων, έδειξαν να κατανοούν ότι το ακροατήριο αντιλαμβάνεται τη ντροπή του ήρωα (για παράδειγμα τα φαινομενολογικά χαρακτηριστικά της συναισθηματικής κατάστασης του ήρωα, αναφέροντας ότι: «είχε το κεφάλι κάτω», «είναι με τα χέρια κάτω και τους ώμους πεσμένους», «έχει ύφος ντροπής», «γιατί πήγε στο κρεβάτι του και έκλαιγε», (βλ. Μέθοδο)). Αυτό σημαίνει ότι η κατανόηση της φαινομενολογικής διάστασης της ντροπής αρχίζει να αναπτύσσεται από την ηλικία των 6 ετών. Δηλαδή, τα 6-χρονα παιδιά φάνηκαν περισσότερο ικανά σε σχέση με τα 4-χρονα και 5-χρονα να κατανοούν ότι οι εξωτερικές συναισθηματικές αντιδράσεις της ντροπής γίνονται αντιληπτές από τους άλλους (το ακροατήριο). Αυτό επιβεβαιώνει τα ευρήματα των Ferguson et al. (1991) που έδειξαν ότι από την ηλικία των 7 ετών κατανοούν ότι όταν κάποιος αισθάνεται ντροπή αυτό είναι ορατό στους άλλους και κατανοούν ως φαινομενολογικά χαρακτηριστικά της ντροπής το κοκκίνισμα, την αποφυγή του βλέμματος, τη συρρίκνωση σώματος, την επιθυμία δραπέτευσης και την επιθυμία να μείνει μόνος.

Το εύρημά μας αυτό αντικρούει ωστόσο, τα ευρήματα των Berti et al. (2000) που έδειξαν ότι ήδη από την ηλικία των 5 ετών, τα παιδιά κατανοούν τα φαινομενολογικά χαρακτηριστικά της ντροπής. Η διαφορά ανάμεσα στα ευρήματα των Berti et al. (2000) και στην παρούσα έρευνα ενδεχομένως είναι αποτέλεσμα διαφορετικής μεθοδολογίας. Συγκεκριμένα, οι Berti et al. (2000) συμπεριέλαβαν ερωτήσεις στο ερωτηματολόγιό τους που αναφέρονταν στις σκέψεις που χαρακτηρίζουν τη ντροπή (π.χ., «Υπάρχουν συγκεκριμένες σκέψεις που κάνει κάποιος όταν ντρέπεται;»), στην

κινητοποίηση για δράση που έχει κάποιος όταν ντρέπεται (π.χ., «Υπάρχουν πράγματα που θέλει κάποιος να κάνει όταν ντρέπεται»), καθώς και στο χειρισμό του συναισθήματος (π.χ., «Υπάρχει κάτι που μπορεί να κάνει κάποιος όταν ντρέπεται για να ξεπεράσει τη ντροπή του;»). Οι ερωτήσεις αυτές διευκόλυναν τα παιδιά να εκφράσουν καλύτερα τη γνώση τους για την φαινομενολογία της ντροπής και τους ερευνητές να συλλέξουν αυτά τα στοιχεία³³. Αντίθετα, το ερωτηματολόγιο της παρούσας έρευνας περιελάμβανε ερωτήσεις που αναφέρονταν στο αν οι άλλοι καταλαβαίνουν ότι ο ήρωας ντρέπεται («Ξέρουν οι άλλοι πώς αισθάνεται ο ήρωας;») και στη δικαιολόγηση της απάντησής τους («Πώς ξέρουν οι άλλοι το συναίσθημα του ήρωα;»). Οι ερωτήσεις αυτές ήταν σχετικά γενικές και ίσως να μην βοήθησαν αρκετά τα μικρότερα παιδιά του δείγματος να εκφράσουν τη γνώση τους.

6.4 Επιδόσεις στα έργα ΘτΝ α' και β' τάξης

Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι από την ηλικία των 4 ετών τα παιδιά είναι σε θέση να αποδίδουν ψευδείς πεποιθήσεις α' τάξης, όπως άλλωστε έχουν δείξει και οι σχετικές έρευνες των Baron-Cohen et al. (1985) και Wimmer και Perner (1983). Αυτό σημαίνει ότι μπορούν να αποδώσουν στους άλλους πεποίθηση διαφορετική από τη δική τους και κατ' επέκταση ότι έχουν αναπτύξει μια ΘτΝ που τους δίνει τη δυνατότητα να κατανοούν την ανθρώπινη συμπεριφορά αποδίδοντας στους άλλους νοητικές καταστάσεις (προθέσεις, ιδέες, συναισθήματα κ.λ.π.) (Astington & Barriault, 2001).

Από την άλλη τα ευρήματα μας επιβεβαιώνουν τα αντίστοιχα ευρήματα των Sullivan et al. (1994) ότι ακόμη και στην ηλικία των 4 ετών, τα παιδιά είναι σε θέση να κατανοούν τις ψευδείς πεποιθήσεις β' τάξης. Ωστόσο, το ποσοστό των 4-χρονων παιδιών (22,2%) που πέρασαν το τεστ πεποίθησης β' τάξης έναντι των 6-χρονων (47%) δείχνει ότι η ικανότητα απόδοσης ψευδών πεποιθήσεων β' τάξης αναπτύσσεται με την πρόοδο της ηλικίας. Και σ' αυτό το έργο ωστόσο προέκυψε ένα απροσδόκητο εύρημα που αφορά ξανά την ομάδα των 5-χρονων παιδιών, καθώς μόλις το 5,5% αυτών πέρασαν το τεστ πεποίθησης β' τάξης. Οι χαμηλές αυτές επιδόσεις των 5-χρονων παιδιών σε σχέση με τις δύο άλλες ομάδες (4- και 6-χρονα)

³³ Ότι τα 5-χρονα όπως και τα μεγαλύτερα παιδιά (7-χρονα και 9-χρονα) αναφέρουν (με διαφορετική όμως συχνότητα) ως φαινομενολογικά χαρακτηριστικά της ντροπής: το μπλοκάρισμα της σκέψης, την ανικανότητα σκέψης, την επιθυμία να βρισκόταν κάπου αλλού, τις υποτιμητικές σκέψεις για τον εαυτό, το φόβο συνεπειών, την παρόρμηση να το σκάσουν ή να κρυφτούν, την επιθυμία να κλάψουν, την απόσυρση, την απραξία και την αναζήτηση ασφάλειας.

παρατηρήθηκαν σε όλες τις δοκιμασίες και σε όλες τις ερωτήσεις στις οποίες εξετάστηκαν. Συμπεραίνουμε λοιπόν, ότι τα 6-χρονα είναι περισσότερο ικανά από τα 5-χρονα και 4-χρονα να κάνουν αποδόσεις νοητικών καταστάσεων β' τάξης.

6.5 Συσχέτιση επιδόσεων στα έργα ΘτΝ α' και β' τάξης με την κατανόηση της εσωτερικής και εξωτερικής ντροπής

Τα ευρήματα έδειξαν ότι δεν υπάρχει συνάφεια ανάμεσα στις επιδόσεις των παιδιών στο έργο ΘτΝ α' τάξης και στις επιδόσεις τους στην κατανόηση της ντροπής. Πιο συγκεκριμένα, δεν υπήρχε σχέση ούτε μεταξύ των επιδόσεων των παιδιών στο έργο ΘτΝ α' τάξης και στις απαντήσεις τους στην ερώτηση για το συναισθημα του ήρωα, ούτε μεταξύ των επιδόσεων των παιδιών στο έργο ΘτΝ α' τάξης και των δικαιολογήσεων 'εξωτερικής ντροπής' ούτε μεταξύ των επιδόσεων των παιδιών στο έργο ΘτΝ α' τάξης και των δικαιολογήσεων 'εσωτερικής ντροπής'. Αυτό σημαίνει ότι για την κατανόηση του συναισθήματος της ντροπής γενικά, ή/και για την κατανόηση της 'εσωτερικής ντροπής' ή/και για την κατανόηση της 'εξωτερικής ντροπής' δεν αρκεί η ΘτΝ α' τάξης.

Αντιθέτως, τα ευρήματα έδειξαν ότι υπάρχει συνάφεια ανάμεσα στις επιδόσεις των παιδιών στο έργο ΘτΝ β' τάξης και στις επιδόσεις τους στο έργο κατανόησης της ντροπής. Ωστόσο, η συσχέτιση αυτή φάνηκε να ισχύει μόνο για την κατανόηση της 'εξωτερικής ντροπής' (αφού τα ευρήματα έδειξαν ότι οι δικαιολογήσεις της 'εξωτερικής ντροπής' συσχετιζόνταν με την ικανότητα απόδοσης πεποιθήσεων β' τάξης) και όχι για την κατανόηση της 'εσωτερικής ντροπής' (αφού τα ευρήματα έδειξαν οι δικαιολογήσεις 'εσωτερικής ντροπής' δεν συσχετίζονται με την ικανότητα απόδοσης πεποιθήσεων β' τάξης).

Συμπεραίνουμε, ότι η υπόθεση που κάναμε στο εισαγωγικό μέρος ότι η ΘτΝ β' τάξης θα συσχετίζεται με την κατανόηση του συναισθήματος της ντροπής και ειδικότερα με τις δικαιολογήσεις 'εξωτερικής ντροπής' και όχι με τις δικαιολογήσεις 'εσωτερικής ντροπής' επιβεβαιώνεται. Παράλληλα, επιβεβαιώνονται οι υποθέσεις του Gilbert (2003, 2004) ότι αφού η 'εξωτερική ντροπή' δημιουργεί πεποιθήσεις σχετικά με το τι οι άλλοι νομίζουν για εμάς (το οποίο αποτελεί ΘτΝ β' τάξης), επομένως η ΘτΝ είναι το κλειδί κατανόησης αυτού του τύπου ντροπής και ότι μόνον η 'εξωτερική ντροπή' συσχετίζεται με τη ΘτΝ και όχι η 'εσωτερική', αφού η πρώτη αφορά το τι είναι στο νου των άλλων για τον εαυτό, ενώ η δεύτερη αφορά σκέψεις για τον εαυτό.

Ταυτοχρόνως, επιβεβαιώνεται και η υπόθεση του Leary (2004) ο οποίος υποστηρίζει ότι οι άνθρωποι βιώνουν ντροπή όχι εξαιτίας του πώς αξιολογούν οι ίδιοι τον εαυτό τους ('εσωτερική ντροπή') αλλά μάλλον εξαιτίας του πώς νομίζουν ότι αξιολογούνται ή πιθανόν θα αξιολογηθούν από τους άλλους ('εξωτερική ντροπή'). Αληθεύει έτσι η άποψή του ότι η ντροπή συνδέεται ισχυρά με το *τι το άτομο νομίζει ότι οι άλλοι νομίζουν για αυτόν* (το οποίο αποτελεί ΘτΝ β' τάξης) παρά με το *τι νομίζει για τον εαυτό του*. Πραγματικά, η πλειονότητα των παιδιών αναφέρθηκαν στο πώς θα αξιολογηθούν από τους άλλους (στην 'εξωτερική ντροπή') (π.χ., «ο ήρωας ντρέπεται γιατί οι άλλοι θα τον κοροϊδέψουν γι' αυτό που έκανε»), ενώ οι αναφορές αυτοαξιολόγησης ('εσωτερικής ντροπής') ήταν ελάχιστες (π.χ., «ο ήρωας ντρέπεται γιατί είναι κακό παιδί»). Καταλήγουμε, λοιπόν, στο συμπέρασμα ότι τα παιδιά ηλικίας 4-, έως 6-ετών κατανοούν τη ντροπή ως αποτέλεσμα του πώς νομίζουν ότι αξιολογούνται ή πιθανόν θα αξιολογηθούν από τους άλλους για την πράξη τους.

Όμως, το εύρημα ότι υπάρχει σημαντική σχέση των δικαιολογήσεων του συναισθήματος της ντροπής και της απόδοσης ψευδούς πεποίθησης β' τάξης, είναι σύμφωνο και με τα ευρήματα προηγούμενων ερευνών. Συγκεκριμένα, η έρευνα των Bennett και Mathews (2000) σε παιδιά 4-7 ετών, στην οποία ανατρέξαμε στο Κεφάλαιο 4, έδειξε καθαρό το ρόλο της ΘτΝ β' τάξης στην κατανόηση των κοινωνικών συναισθημάτων (της ντροπής, της αμηχανίας και της ενοχής), αφού βρήκε ότι η ικανότητα των παιδιών να αποδίδουν πεποιθήσεις β' τάξης και η κατανόηση των κοινωνικών συναισθημάτων συσχετίζονται. Ωστόσο, η παρούσα έρευνα προχώρησε ένα βήμα παραπέρα στη διάκριση μεταξύ 'εξωτερικής' και 'εσωτερικής ντροπής' και πρόσφερε ένα νέο εύρημα: ότι μόνον η κατανόηση της 'εξωτερικής ντροπής' συσχετίζεται με την ΘτΝ β' τάξης και όχι η κατανόηση της 'εσωτερικής ντροπής'.

Επίσης, είναι σύμφωνο με το αντίστοιχο αποτέλεσμα των Hillier και Allinson (2002) ότι η ΘτΝ β' τάξης και κατανόησης του συναισθήματος της αμηχανίας συσχετίζονται. Οι ερευνήτριες υποστήριξαν ότι η ΘτΝ β' τάξης είναι σημαντική στην κατανόηση της αμηχανίας, η οποία βιώνεται όταν κάποιος αντιλαμβάνεται τι μπορεί να σκέφτονται οι άλλοι γι' αυτόν και τα αποτελέσματα τους επιβεβαίωσαν αυτή τους την υπόθεση, αφού έδειξαν ότι οι δεξιότητες ΘτΝ (β' τάξης) και η ικανότητα δικαιολόγησης της αμηχανίας του ήρωα συσχετίζονται. Συμπεραίνουμε, επομένως, ότι προκειμένου κάποιος να κατανοεί τα κοινωνικά συναισθήματα πρέπει να γνωρίζει

τι ρόλο παίζουν οι νοητικές καταστάσεις του ατόμου στην πρόβλεψη αυτού του συναισθήματος.

6.6 Συσχέτιση επιδόσεων στο έργο ΘτΝ β' τάξης με την κατανόηση της φαινομενολογικής διάστασης της ντροπής

Τα 6-χρονα παιδιά ήταν περισσότερο ικανά από τα 4-χρονα και 5-χρονα στο να κατανοούν ότι οι άλλοι μπορούν να αντιληφθούν τη ντροπή που αισθάνεται κάποιος γιατί αυτή αντανακλάται στην εξωτερική εμφάνιση και στη συμπεριφορά του (κατανόηση της φαινομενολογικής διάστασης της ντροπής). Επίσης, εμφανίστηκαν περισσότερο ικανά να κάνουν αποδόσεις πεποίθησης β' τάξης.

Επιπλέον, τα αποτελέσματα έδειξαν ότι οι επιδόσεις των 6-χρονων παιδιών στην ερώτηση για την κατανόηση της φαινομενολογικής διάστασης της ντροπής και οι επιδόσεις τους στο έργο ΘτΝ β' τάξης συσχετιζόνταν. Αυτό μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι η ΘτΝ β' τάξης που έχουν αναπτύξει τα 6-χρονα παιδιά, τους επιτρέπει να κατανοούν καλύτερα τις νοητικές καταστάσεις των άλλων (στη συγκεκριμένη περίπτωση ότι οι άλλοι γνωρίζουν πως αισθάνεται ο ήρωας) καθώς και τη φαινομενολογική διάσταση της ντροπής (γιατί αυτό αντανακλάται στην εξωτερική του εμφάνιση).

Το εύρημα αυτό πιθανόν να δικαιολογεί τις διαφορετικές απαντήσεις των 6-χρονων παιδιών σε σχέση με τα μικρότερα (4-χρονα και 5-χρονα) στην ερώτηση αν οι άλλοι γνωρίζουν πως αισθάνεται ο ήρωας. Προκειμένου να δοθεί η σωστή απάντηση τα παιδιά πρέπει να είναι σε θέση να σκεφτούν ότι το ακροατήριο σκέφτεται ότι ο ήρωας ντρέπεται γιατί οι αντιδράσεις που εκδηλώνει (αποφυγή βλέμματος, πεσμένοι ώμοι, κλάμα κ.λ.π., οι οποίες αναφέρθηκαν από τα παιδιά) φανερώνουν ότι αισθάνεται άσχημα εσωτερικά. Πρέπει δηλαδή να μπορούν να αποδώσουν στο ακροατήριο νοητικές καταστάσεις σχετικές με τις νοητικές ή συναισθηματικές καταστάσεις του ήρωα, με άλλα λόγια να μπορούν να κάνουν αποδόσεις πεποίθησης β' τάξης.

Το εύρημα αυτό επιβεβαιώνει την υπόθεσή μας ότι τα παιδιά που διέθεταν ΘτΝ β' τάξης θα αναγνώριζαν τα φαινομενολογικά χαρακτηριστικά της ντροπής. Επίσης, επιβεβαιώνει τα εγρήματα αντίστοιχης έρευνας των Heerey et al. (2003) που βρήκαν ότι υπήρχε σημαντική σχέση ανάμεσα στην αναγνώριση των εκφράσεων (σε φωτογραφίες προσώπων που εκδήλωναν ντροπή και αμηχανία) που χαρακτηρίζουν τη ντροπή και την αμηχανία και στη ΘτΝ β' τάξης. Συγκεκριμένα, τα αποτελέσματα

τους έδειξαν ότι τα παιδιά με αυτισμό δεν τα πήγαν καλά στην αναγνώριση των ενσυνείδητων συναισθημάτων σε σχέση με τα παιδιά στην ομάδα ελέγχου, μολονότι δε διέφεραν στην αναγνώριση των βασικών συναισθημάτων και ότι η ικανότητα ΘτΝ β' τάξης ευθύνονταν για τα ελλείμματα των αυτιστικών παιδιών στην αναγνώριση της ντροπής και της αμηχανίας.

Θα λέγαμε λοιπόν ότι όσο αναπτύσσεται η ΘτΝ των παιδιών αναπτύσσεται καλύτερα και η κατανόηση της ντροπής αφού τα παιδιά που τα πήγαν καλύτερα στο τεστ πεποίθησης β' τάξης κατανοούν το συναίσθημα της ντροπής και τη φαινομενολογική της διάσταση.

6.7 Περιορισμοί της παρούσας έρευνας και προοπτικές για μελλοντική έρευνα

Τα παραπάνω ευρήματα θα πρέπει να ληφθούν υπόψη υπό το πρίσμα των περιορισμών της παρούσας έρευνας. Ένας περιορισμός της έρευνας ήταν ότι στην προσπάθειά μας να απαντήσουμε σε σειρά ερωτημάτων για την ανάπτυξη της ικανότητας κατανόησης της ντροπής σχεδιάσαμε τις ιστορίες λαμβάνοντας υπόψη πολλές μεταβλητές. Έτσι, κάθε ιστορία εμπεριέχει μια σειρά μεταβλητών, οι οποίες πιθανόν να αποπροσανατόλισαν το παιδί στην απόδοση της ντροπής ή της δικαιολόγησής της. Για παράδειγμα, κάποια παιδιά ίσως να επηρεάστηκαν από την πρόθεση του ήρωα να πράξει την ενέργεια και να επικεντρώθηκαν σ' αυτή τη μεταβλητή με αποτέλεσμα να προέβλεψαν θετικό συναίσθημα για τον ήρωα και όχι αρνητικό συναίσθημα ή συναίσθημα ντροπής. Πιθανόν μια μελλοντική έρευνα στην οποία κάθε ιστορία θα περιλάμβανε μία μόνο μεταβλητή απ' αυτές που χρησιμοποιήθηκαν (και όχι συνδυασμό αυτών σε μία μόνο ιστορία) ή μια παράλληλη έρευνα όπου τα παιδιά θα περιέγραφαν δικά τους περιστατικά θα βοηθούσε τα παιδιά να εκφράσουν καλύτερα τη γνώση τους για το συναίσθημα της ντροπής και εμάς να διαπιστώσουμε ποιές είναι οι καταστάσεις που προκαλούν ντροπή στα 4-, 5- και 6-χρονα παιδιά.

Ένας άλλος περιορισμός της έρευνάς αφορά το δείγμα των 5-χρονων παιδιών. Πιο συγκεκριμένα, τα 5-χρονα παιδιά παρουσίασαν χαμηλότερες επιδόσεις από τα 4-χρονα τόσο στο έργο κατανόησης της ντροπής όσο και στα έργα ΘτΝ (α' και β' τάξης). Αυτό μπορεί να συσχετίζεται με μια σειρά παραγόντων: (1) η έρευνα όπως έχει αναφερθεί παραπάνω (βλ. Μέθοδο) πραγματοποιήθηκε σε τρία Νηπιαγωγεία. Ένα από αυτά αποτελούνταν στην πλειονότητα του από αγόρια αρκετά ζωηρά των οποίων η επιθυμία τους για παιχνίδι και και κατ' επέκταση η έλλειψη συγκέντρωσης

να επηρέασε τις επιδόσεις τους. (2) Ένα άλλο Νηπιαγωγείο ήταν ολοήμερο και ίσως η κόπωση να ευθύνεται για τις χαμηλότερες επιδόσεις τους συγκριτικά με τα 4-χρονα παιδιά. Πιθανόν, ένα μεγαλύτερο ποσοτικά δείγμα ή ένα διαφορετικό δείγμα 5-χρονων να εμφάνιζε καλύτερες επιδόσεις. Από την άλλη, αξίζει να σημειώσουμε ότι η έρευνα πραγματοποιήθηκε σε ολοήμερο Δημοτικό σχολείο και μάλιστα τις μεσημεριανές ώρες, την ώρα του διαλλείματος και ίσως, η κόπωση των 6-χρονων παιδιών ή η επιθυμία τους για παιχνίδι να επηρέασε την συγκέντρωση των παιδιών και κατ' επέκταση τις επιδόσεις τους. Ίσως μια μελλοντική έρευνα που θα εξέταζε τα 6-χρονα παιδιά τις πρωινές ώρες ή ένα μεγαλύτερα ποσοτικά δείγμα να μας έδινε διαφορετικά αποτελέσματα.

Συμπερασματικά, τα αποτελέσματα της έρευνας έδειξαν ότι τα παιδιά ηλικίας 4-έως 6-ετών κατανοούν τη ντροπή νωρίτερα από ότι υποστηρίζουν παλαιότερες έρευνες (Harris et al., 1987. Harter & Whitesell, 1989. Ferguson et al., 1991) και ενισχύουν τα ευρήματα της πρόσφατης έρευνας των Berti et al. (2000) ότι ακόμη και από την ηλικία των 5 ετών τα παιδιά κατανοούν τη ντροπή. Θα πρέπει, λοιπόν, η κατανόηση της ντροπής και γενικότερα όλων των κοινωνικών συναισθημάτων να διερευνηθεί εκτενέστερα και στην προσχολική ηλικία.

Επιπλέον, η έρευνα έδειξε ότι ενώ τα παιδιά ηλικίας 4 - 6 ετών κατανοούν το συναίσθημα της ντροπής, δε χρησιμοποιούν τον όρο «ντροπή» για να την περιγράψουν, αλλά προτιμούν συγγενικούς συναισθηματικά αρνητικά φορτισμένους όρους (π.χ., «λύπη», «άσχημα»). Χρειάζεται, επομένως, μια μελλοντική διερεύνηση της χρήσης του όρου «ντροπή» από το προσχολικής ηλικίας παιδί. Στο σημείο αυτό ανοίγονται δύο ερευνητικές κατευθύνσεις: είναι η χρησιμοποίηση αυτού του όρου από τους οικείους ανθρώπους του παιδιού ή οι εμπειρίες ντροπής που το κάνουν να έχει αποκτήσει την ικανότητα χρήσης αυτού του όρου; Η μελλοντική έρευνα χρειάζεται να δώσει απαντήσεις σ' αυτά τα ερωτήματα.

Επιπλέον, η έρευνα μας έδειξε ότι η ΘτιΝ συσχετίζεται με την κατανόηση της ντροπής και ότι τα παιδιά που κατέχουν αναπτυγμένες δεξιότητες ΘτιΝ (β' τάξης) κατανοούν περισσότερο τη ντροπή, ενώ παράλληλα κατανοούν και τη φαινομενολογική της διάσταση. Αυτή η σύνδεση μεταξύ ΘτιΝ και κατανόησης της ντροπής που διαπιστώθηκε από την παρούσα μελέτη θα ήταν ωφέλιμο να διερευνηθεί αν ισχύει και για άλλα κοινωνικά συναισθήματα (πέραν της αμηχανίας, την οποία μελέτησαν οι Hillier και Allinson, 2002) γεγονός το οποίο θα μας επιτρέψει να

σηματίσουμε πιο ολοκληρωμένη άποψη για το αν και πώς η ΘτΝ επηρεάζει την ανάπτυξη της ικανότητας κατανόησης κοινωνικών συναισθημάτων.

Είναι σημαντικό να τονιστεί επίσης ότι η έρευνα συνδέει τη ΘτΝ β' τάξης με τη κατανόηση της 'εξωτερικής' και όχι της 'εσωτερικής ντροπής'. Ωστόσο, θα 'πρεπε να αναφέρουμε ότι ελάχιστα παιδιά αναφέρθηκαν στην 'εσωτερική ντροπή' και κατά συνέπεια δεν είναι δυνατόν να έχουμε έγκυρα αποτελέσματα σε τόσο μικρό δείγμα για το αν η 'εσωτερική ντροπή' και η ΘτΝ συσχετίζονται. Μία μελλοντική διερεύνηση σε ένα μεγαλύτερο δείγμα θα απαντούσε σε αυτό το ερώτημα.

Επιπλέον, αξίζει να επισημανθεί ότι σύμφωνα με κάποιους ερευνητές (Bosacki & Moore, 2004. Russell & Paris, 1994) τα παιδιά προσχολικής ηλικίας αναπτύσσουν μια εν μέρει κατανόηση των κοινωνικών συναισθημάτων, η οποία τους επιτρέπει να δικαιολογούν περισσότερο τα δικά τους συναισθήματα παρά των άλλων και έτσι αντιμετωπίζουν δυσκολία να αποδώσουν στον ήρωα το κατάλληλο συναίσθημα. Παράλληλα, κάποιοι εκπρόσωποι της ΘτΝ υποστηρίζουν ότι η κατανόηση των δικών μας νοητικών καταστάσεων προηγείται αναπτυξιακά της κατανόησης των νοητικών καταστάσεων των άλλων (Harris, 1991, 1992, 1994, 1995, 2000, στη Μισαηλίδη, 2003. Johnson, 1988 στη Μισαηλίδη, 2003). Θα είχε λοιπόν ενδιαφέρον να διερευνήσουμε εάν τα παιδιά κατανοούν τις δικές τους νοητικές καταστάσεις και τα δικά τους συναισθήματα (όπως η ντροπή) νωρίτερα από ό,τι κατανοούν τις νοητικές καταστάσεις και τα συναισθήματα (ντροπή) των άλλων.

Ένα άλλο ερώτημα που αξίζει μελλοντικής διερεύνησης είναι οι πολιτισμικές διαφορές στην κατανόηση της έννοιας «ντροπή». Στην παρούσα έρευνα το δείγμα ήταν παιδιά ελληνικής καταγωγής. Οι έρευνες για την κατανόηση της ντροπής διεθνώς έχουν χρησιμοποιήσει ως δείγμα τους παιδιά αμερικανικής και αγγλικής καταγωγής κυρίως. Μήπως οι πολιτισμικές διαφορές μεταξύ ελληνικής και δυτικοευρωπαϊκής κουλτούρας είναι η αιτία για τα διαφορετικά αποτελέσματα σε σχέση με την ηλικία που αναπτύσσεται η ικανότητα κατανόησης της ντροπής; Επιπλέον, η ντροπή συνδέεται με την υιοθέτηση των κοινωνικών κανόνων και αξιών της πολιτισμικής ομάδας, δηλαδή με τη διαδικασία κοινωνικοποίησης και τις αξίες που μεταδίδονται από την πολιτισμική ομάδα και οι οποίες πιθανόν να επηρεάζουν βαθιά την απόκτηση και την ανάπτυξη της έννοιας της ντροπής και της σημασίας που αποδίδει το άτομο σ' αυτήν. Μελλοντικές διαπολιτισμικές έρευνες ίσως θα πρέπει να εξετάσουν αυτό το ερώτημα.

Τέλος, θα πρέπει να επισημανθεί ότι η ντροπή αποτελεί ένα σύνθετο συναίσθημα και προκειμένου να έχουμε μια πιο ολοκληρωμένη απάντηση για τις διαδικασίες ανάπτυξης της ικανότητας κατανόησης της χρειάζεται προσεκτική εξέταση όλων των χαρακτηριστικών της στοιχείων, η οποία θα λάβει υπόψη την αντίληψη και αξιολόγηση του γεγονότος, την υποκειμενική εμπειρία, τις ενέργειες που συνοδεύουν τη ντροπή και το χειρισμό αυτού του συναισθήματος (Berti, et al., 2000. Denham, 1998).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Alessandri, S.M., Lewis, M. (1993). Parental Evaluation and Its Relation to Shame and Pride in Young Children. *Sex Roles* 29(5/6), 335-343.
- Alessandri, S.M., Lewis, M. (1996). Differences in Pride and Shame in Maltreated and Nonmaltreated Preschoolers. *Child Development* 6, 1857-1869.
- Astington J.W., & Barriault, T. (2001). Children's Theory of Mind: How Young Children Come to Understand That People Have Thoughts and Feelings. *Infants and Young Children* 13(3), 1-12.
- Barrett, K. C. (1995). A functionalist approach to shame and guilt development. In J. P. Tangney & K. W. Fischer (Eds.), *Self-conscious emotions: The psychology of shame, guilt, embarrassment, and pride* (pp. 25-63). New York: Guilford.
- Barrett, K.C., Zahn-Waxler, C., & Cole, P.M. (1993). Avoiders vs. Amenders: Implications for the investigation of guilt and shame toddlerhood. *Cognition and Emotion*, 7, 481-505.
- Baron-Cohen, S., Leslie, A., & Frith, U. (1985). Does the autistic child have a "theory of mind"? *Cognition*, 21, 37-46.
- Bennett, M., (1989). Children's self-attribution of embarrassment. *British Journal of Developmental Psychology*, 7, 207-217.
- Bennett, M., Gillinham, K. (1991). The Role of Self-focused attention in children's attributions of Social Emotion to the Self. *The Journal of Genetic Psychology*, 152(3), 303-309.
- Bennett, M., Mathews L. (2000). *The Role of Second-Order belief-Understanding and Social context in Children's Self-Attribution of Social Emotions*. Oxford, USA: Blackwell Publishers, 126-130.
- Berti, A. E., Garattoni, C., Venturini, B. (2000). The Understanding of Sadness, Guilt, and Shame in 5-, 7-, and 9-Year-Old Children. *Genetic, Social, and Psychology Monographs* 126(3), 293-318.
- Bosacki, S.L., & Moore, C. (2002). Preschoolers' Understanding of Simple and Complex Emotions: Links with Gender and Language *Sex Roles: 50, 9/10*, 659-675.

- Coull, G. J., Leekam, S.R., Bennett, M. (2006). Simplifying Second-order Belief Attribution: What Facilitates Children's Performance on Measures of Conceptual Understanding? *Social Development, 15*(2), 260-275.
- Denham, S.A. (1998). *Emotional Development in Young Children*. New York, London: The Guilford Press.
- Gilbert, P. (2003). Evolution, Social Roles, and the Differences in Shame and Guilt. *Social Research 70* (4), 1205- 1230.
- Gilbert, P. (2004). Evolution, attractiveness and the emergence of shame and guilt in a self-aware mind: A reflection on Tracy and Robins. *Psychological Inquiry 15* (2), 132-135.
- Happe, F. G. E. (1994). An advanced test of theory of mind: Understanding of story characters' thoughts and feelings by able autistic, mentally handicapped, and normal children and adults. *Journal of Autism and Developmental Disorders, 24*, 129-154.
- Harris, P. L. (1989). *Children and emotion: The development of psychological understanding*. Oxford, England: Blackwell.
- Harris, P. L., Olthof, T., Mcerum Terwogt, M., Hardman, C.E. (1987). Children's knowledge of situations that provoke emotions. *International Journal of Behavioral Development, 10*, 319-344.
- Harter, S., & Whitesell, N.R. (1989). Developmental changes in children's understanding of simple, multiple and blended emotions concepts. In C. Saarni & P.L. Harris (Eds) *Children's understanding of emotions*. Cambridge, England: Cambridge University Press.
- Heerey, E.A., Keltner, D., Capps, L.M. (2003). Making Sense of Self-Conscious Emotion: Linking Theory of Mind and Emotion in Children With Aytism. *Emotion 3*(4), 394-400.
- Hillier, A. & Allinson, L. (2002). Autism, understanding embarrassment, and the relationship with theory of mind. *SAGE Publications and The national Autistic Society, 693*, 299-314.
- Ferguson, T.J., Stegge, H., Damhuis, I. (1991). Children's Understanding of Guilt and Shame. *Child Development 62*, 827-839.
- Ferguson, T.J., Stegge, H., Miller, E.R., Olsen, M.E. (1999). Guilt, Shame and Symptoms in Children. *Developmental Psychology 35*(2), 247-357.

- Ferguson, T., Sorenson, C., Bodrero, R., Stegge, H. (1996). *(Dys)functional Guilt and Shame in Developmental Perspective*. Paper presented at the Biennial Meeting of the International Society for the Study of Behavioural Development, 14th, Quebec City, Canada.
- Ferguson, T.J., Stegge, H., Eyre, H.L., Vollmer, R., Ashbaker, M. (2000). Context Effects and the (Mal) adaptive Nature of Guilt and Shame in Children. *Genetic, Social and General Psychology Monographs* 126(3), 319-345.
- Fischer, K.W. & Tangney, J.P. (1995). Self-Conscious Emotions and the Affect Revolution: Framework and Overview. In Tangney, J.P & Fischer, K.W. (Eds). *Self-Conscious Emotions. The Psychology of Shame, Guilt, Embarrassment and Pride* (pp. 3-24). The Guilford Press: New York, London.
- Flavell, J. H. (1999). Cognitive Development: Children's Knowledge About the Mind. *Annual Review of Psychology* 50, 21-45.
- Flavell, J. H. (2000). Development of children's knowledge about the mental world. *International Journal of Behavioral Development* 24 (1), 15-23.
- Lagatutta, K., H. (2005). When You Shouldn't Do What You Want to Do: Young Children's Understanding of Desires, Rules, and Emotions. *Child Development* 76 (3), 713-733.
- Leary, M. R. (2004). Digging Deeper: The Fundamental Nature of "Self-Conscious" Emotions. *Psychological Inquiry* 15, 129-131.
- Levorato, M. C., Donati, V. (1999). Conceptual and Lexical Knowledge of Shame in Italian Children and Adolescents. *International Journal of Behavioral Development* 23 (4), 873-897.
- Lewis M. (2000). The Emergence of Human Emotions. Self-conscious emotions: embarrassment, pride, shame, and guilt. In Lewis M, Haviland-Jones, Jeannette M. (Eds.). *Handbook of Emotions* (2nd edn) (pp. 265-280 and 623-636). Guilford Press: New York.
- Lewis, M. (2003). The Role of the Self in Shame. *Social Research* 70 (4), 1181- 1204.
- Lewis, M., Allesandri, S.M., Sullivan, M.W. (1992). Differences in Shame and Pride as a Function of Children's Gender and Task Difficulty. *Child Development* 63, 630-638.
- Mascolo, M.F. & Fischer K.W. (1995). Developmental Transformations in Appraisals for Pride, Shame and Guilt. In Tangney, J.P & Fischer, K.W. (Eds). *Self-*

- Conscious Emotions. The Psychology of Shame, Guilt, Embarrassment and Pride* (pp. 64-113). The Guilford Press: New York, London.
- Mascolo, M.J., Fischer, K.W., & Li, J. (2003). Dynamic development of component systems of emotions: Pride, shame, and guilt in China and United States. In R.J. Davidson, K. Scherer, & H.H. Goldsmith (Eds.). *Handbook of Affective Science* (pp. 375-408). Oxford, U.K.: Oxford University Press.
- Mills, R. S.L. (2003). Possible Antecedents and Developmental Implications of Shame in Young Girls. *Infant and Child Development* 12, 329-349.
- Mills, R. S.L. (2005). Taking stock of the development literature on shame. *Developmental Review* 25, 26-63.
- Μισαηλίδη, Π. (2003). *Η Θεωρία των Παιδιών για το Νοῦ*. Αθήνα: Εκδόσεις Τυπωθήτω.
- Perner, J. & Wimmer H. (1985). 'John thinks Mary thinks....': Attribution of second-order beliefs by 5-10-year-old. *Journal of Experimental Child Psychology*, 39, 437-471.
- Perner, J., Leekam, S., & Wimmer, H. (1987). Three-year-olds' difficulty with false belief: The case for a conceptual deficit. *British Journal of Developmental Psychology*, 5, 125-137.
- Poulson, C. (2000). Shame: The Master Emotion? Ανασύρθηκε στις 20-12-2005 από [http: www.comlaw.utas.edu.au/management/wps](http://www.comlaw.utas.edu.au/management/wps)
- Reissland, N. (1994). The Socialisation of Pride in Young Children. *International Journal of Behavioral Development* 17 (3), 541-552.
- Rieffe, C., Meerum Terwogt, M., Koops, W., Stegge, H., Oomen, A. (2001). Preschoolers' appreciation of uncommon desires and subsequent emotions. *British Journal of Developmental Psychology* 19, 259-274.
- Russel, J., & Paris, F. (1994). Do children acquire concepts for complex emotions abruptly? *International Journal of Behavioral Development*, 17, 349-365.
- Seidner L.B., Stipek D.J. & Feshbach, N.D. (1988) A Developmental Analysis of Elementary School—Aged Children's Concepts of Pride and Embarrassment. *Child Development* 59, 367-377.
- Smith, R. H, Webster M.J., Eyre, H.L. (2002). The Role of Public Exposure in Moral and Nonmoral Shame and Guilt. *Journal of Personality and Social Psychology* 83 (1), 138-159.

- Stipek, D. (1995). The Development of Pride and Shame in Toddlers. In Tangney, J.P. & Fischer, K.W. (Eds). *Self-Conscious Emotions. The Psychology of Shame, Guilt, Embarrassment and Pride* (pp. 237-254). The Guilford Press: New York, London.
- Stipek, D. J., De Cotis, K.M. (1988). Children's Understanding of the Implications of Causal Attributions for Emotional Experiences. *Child Development*, 59, 1601-1616.
- Stipek, D., Recchia, S., & McClintic, S. (1992). Self-evaluation in young children. *Monographs of the Society for Research in Child Development*, 57(1) 1-84.
- Sullivan, K., Zaitchik, D., Tager-Flashberg, H. (1994). Preschoolers can attribute Second-Order Beliefs. *Developmental Psychology*, 30(3), 395-402.
- Tager-Flusberg, H., Sullivan, K. (1994). A Second Look at Second-Order Belief Attribution in Autism. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 24(5), 577-586.
- Tangney, J.P. (1990). Assessing Individual Differences in Proneness to Shame and Guilt: Development of the Self-Conscious Affect and Attribution Inventory. *Journal of Personality and Social Psychology* 59 (1), 102-111.
- Tangney, J.P., Fischer, K.W. (Eds.) (1995). *Self-Conscious Emotions. The Psychology of Shame, Guilt, Embarrassment and Pride*. The Guilford Press: New York, London.
- Tangney, J.P., Wagner, P.E., Granzow, R. (1992a). Proneness to shame, proneness to guilt, and psychopathology. *Journal of Abnormal Psychology* 101, 1-10.
- Tangney, J.P., Wagner, P.E., Fletcher, C., & Gramzow, R. (1992b). *The Test of Self-Conscious Affect*. Fairfax, VA: George Mason University Press.
- Wellman, H.M., Banerjee, M. (1991). Mind and Emotion: Children's Understanding of the emotional consequences of beliefs and desires. *British Journal of Developmental Psychology* 9(2), 121-214.
- Wellman, H.M., Phillips, A.T., Rodriguez, T. (2000). Young Children's Understanding of Perception, Desire, and Emotion. *Child Development* 71(4), 895-912.
- Wimmer, H., & Perner J. (1983). Beliefs about beliefs. Representation and constraining function of wrong beliefs in young children's understanding of deception. *Cognition*, 53, 45-57.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 1: Ιστορίες του έργου κατανόησης της ντροπής, ταξινομημένες κατά Περιστατικό, Θέμα, Πρόθεση και Αντιδράσεις Ακροατηρίου

ΗΘΙΚΑ ΠΑΡΑΠΤΩΜΑΤΑ

A. ΠΡΟΚΛΗΣΗ ΥΛΙΚΗΣ ΖΗΜΙΑΣ

A1. Χωρίς πρόθεση – Ενεργητικό Ακροατήριο (ενήλικας)

Μια μέρα ο Γιώργος έπαιζε με την μπάλα στην αυλή του σπιτιού του.

Κάποια στιγμή, ο Γιώργος πέταξε την μπάλα με μεγάλη δύναμη και η μπάλα έπεσε πάνω σε ένα λουλουδάκι και το έσπασε.

Μια κυρία που περνούσε εκείνη τη στιγμή και είδε τι έγινε του είπε: « Πω, πω τι απρόσεκτο παιδί!».

A2. Με πρόθεση- Παθητικό Ακροατήριο (συνομήλικοι)

Ένα απόγευμα ο Λάμπρος και οι φίλοι του έπαιζαν μπάλα στο δρόμο.

Κάποια στιγμή, ο Λάμπρος είπε: «Μπορώ να πετάξω την μπάλα τόσο δυνατά και να σπάσω εκείνο το τζάμι». Κλώτσησε, λοιπόν την μπάλα με μεγάλη δύναμη και η μπάλα έπεσε πάνω στο τζάμι και το έσπασε.

Οι φίλοι του που βρισκόταν εκείνη τη στιγμή στο δρόμο είδαν τι έκανε.

B. ΠΡΟΚΛΗΣΗ ΒΛΑΒΗΣ ΣΕ ΣΥΝΟΜΗΛΙΚΟ

B1. Χωρίς πρόθεση- Παθητικό Ακροατήριο (ενήλικας)

Ένα πρωί ο Νίκος ήταν στην αυλή του σχολείου του. Λίγο πιο πέρα ήταν ένα άλλο παιδί και έπαιζε με το κουβαδάκι του.

Ο Νίκος άρχισε να τρέχει. Το άλλο παιδί πετάχτηκε ξαφνικά μπροστά του και ο Νίκος έπεσε πάνω του. Το παιδί έπεσε κάτω αλλά δεν χτύπησε.

Η δασκάλα του που ήταν εκείνη τη στιγμή στην αυλή είδε τι έγινε.

B2. Μεγάλης βαρύτητας – Με πρόθεση- Ενεργητικό Ακροατήριο (συνομήλικοι)

Μια μέρα ο Σπύρος πήγε στην παιδική χαρά να κάνει τσουλήθρα.

Μπροστά του, ένα άλλο παιδί ανέβαινε στην τσουλήθρα. Ο Σπύρος βιάζονταν να κάνει τσουλήθρα και έσπρωξε το άλλο παιδί δυνατά με τα δυο του χέρια. Το παιδί έπεσε κάτω και μάτωσε το γόνατό του.

Τα άλλα παιδιά που ήταν εκείνη τη στιγμή στην παιδική χαρά τον μαλώσανε και του είπαν: « Πω, πω τι κακομαθημένο παιδί!».

Γ. ΜΗ ΠΡΟΣΦΟΡΑ ΒΟΗΘΕΙΑΣ

Γ1. Μικρής βαρύτητας – Χωρίς πρόθεση- Ενεργητικό Ακροατήριο (ενήλικας)

Ένα μεσημέρι ο Βασίλης και ο μικρός αδερφός του ο Αλέκος έπαιζαν στην αυλή του σπιτιού τους.

Ο Βασίλης έφτιαχνε ένα κάστρο και ο Αλέκος μετρούσε τους βόλους του. Οι βόλοι του Αλέκου έπεσαν μέσα στα χόρτα και δεν μπορούσε να τους βρει.

Ο Βασίλης ήταν απασχολημένος με το κάστρο του και δεν πρόσεξε ότι ο Αλέκος έψαχνε τους βόλους.

Η γειτόνισσα που ήταν εκείνη τη στιγμή στην διπλανή αυλή είπε στο Βασίλη: «Πω, πω δεν προσέχεις καθόλου τον αδερφό σου!».

Γ2. Μεγάλης βαρύτητας – Με πρόθεση- Παθητικό Ακροατήριο (συνομήλικοι)

Μια μέρα ο Κωστής ήταν στο πάρκο της γειτονιάς του και καθόταν σε ένα παγκάκι. Στο ίδιο παγκάκι καθόταν και μια γιαγιά.

Η γιαγιά έσκυψε να βρει κάτι και τα γυαλιά της γλίστρησαν μέσα στα χόρτα. Άρχισε να τα ψάχνει αλλά δεν μπορούσε να τα βρει. Ο Κωστής είδε την γιαγιά που έψαχνε τα γυαλιά της αλλά δεν πήγε να τη βοηθήσει να τα βρει.

Τα άλλα παιδιά που ήταν εκείνη τη στιγμή στο πάρκο είδαν τι έκανε ο Κωστής.

ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΠΕΡΙΣΤΑΤΙΚΑ

Δ. ΑΤΥΧΗΜΑ

Δ1. Μικρής βαρύτητας – Χωρίς πρόθεση- Παθητικό Ακροατήριο (συνομήλικοι)

Ένα πρωί στο σχολείο ο Σταύρος κατέβαινε τη σκάλα για να βγει έξω στην αυλή.

Καθώς κατέβαινε τα σκάλα παραπάτησε σε ένα σκαλοπάτι και έπεσε κάτω φαρδύς - πλατύς.

Τα άλλα παιδιά που κατέβαιναν εκείνη τη στιγμή τη σκάλα είδαν τι έγινε.

Δ2. Μεγάλης βαρύτητας- Με πρόθεση- Ενεργητικό Ακροατήριο (ενήλικας)

Ο Δημήτρης είχε πάει με τη μαμά του σε ένα μεγάλο σούπερ μάρκετ, κοντοστάθηκε στο ράφι με τις σοκολάτες και είπε στη μαμά του: «Μαμά, θέλω να μου πάρεις μία σοκολάτα».

Η μητέρα του είπε ότι δεν μπορεί να του πάρει, και αυτός τότε έριξε με το χέρι του μερικές σοκολάτες κάτω από το ράφι.

Μια κυρία που ήταν εκείνη τη στιγμή στο σούπερ μάρκετ τον μάλωσε και του είπε: «Πω, πω τι κακομαθημένο παιδί».

Ε. ΠΑΡΑΒΙΑΣΗ ΙΔΙΩΤΙΚΗΣ ΖΩΗΣ

Ε1. Μικρής βαρύτητας- Χωρίς πρόθεση- Ενεργητικό Ακροατήριο (συνομήλικοι)

Ένα απόγευμα ο Διονύσης είχε πάει στην παιδική χαρά για να παίξει με τον φίλο του τον Αλέξη.

Ο Διονύσης είπε κρυφά στον φίλο του τον Αλέξη ότι η μπλούζα του ήταν τρύπια. Ο Αλέξης το μαρτύρησε στα άλλα παιδιά που ήταν στην παιδική χαρά.

Τα άλλα παιδιά είπαν: «Ο Διονύσης φοράει τρύπια μπλούζα!».

Ε2. Μεγάλης βαρύτητας- Με πρόθεση- Παθητικό Ακροατήριο (ενήλικας)

Ένα πρωί ο Γιάννης καθόταν με τους συμμαθητές του μέσα στην τάξη.

Ξαφνικά ο Γιάννης σηκώθηκε όρθιος, κατέβασε το παντελόνι του για να τον δουν τα άλλα παιδιά και φάνηκε το βρακάκι του.

Η δασκάλα του που ήταν εκείνη τη στιγμή στην τάξη είδε τι έκανε ο Γιάννης.

ΣΤ. ΧΑΜΗΛΗ ΕΠΙΔΟΣΗ

ΣΤ1. Μικρής βαρύτητας- Χωρίς πρόθεση- Παθητικό Ακροατήριο (συνομήλικοι)

Ο Αχιλλέας είχε μάθει απ' έξω ένα τραγούδι που θα έλεγε στο σχολείο.

Την άλλη μέρα στο σχολείο η δασκάλα του είπε να πει το τραγούδι που είχε μάθει. Ο Αχιλλέας ξεκίνησε να το λέει αλλά μετά ξέχασε τα λόγια και δεν το είπε όλο.

Τα άλλα παιδιά που ήταν εκείνη τη στιγμή στην τάξη είδαν τι έγινε.

ΣΤ2. Μεγάλης βαρύτητας- Με πρόθεση- Ενεργητικό Ακροατήριο (ενήλικας)

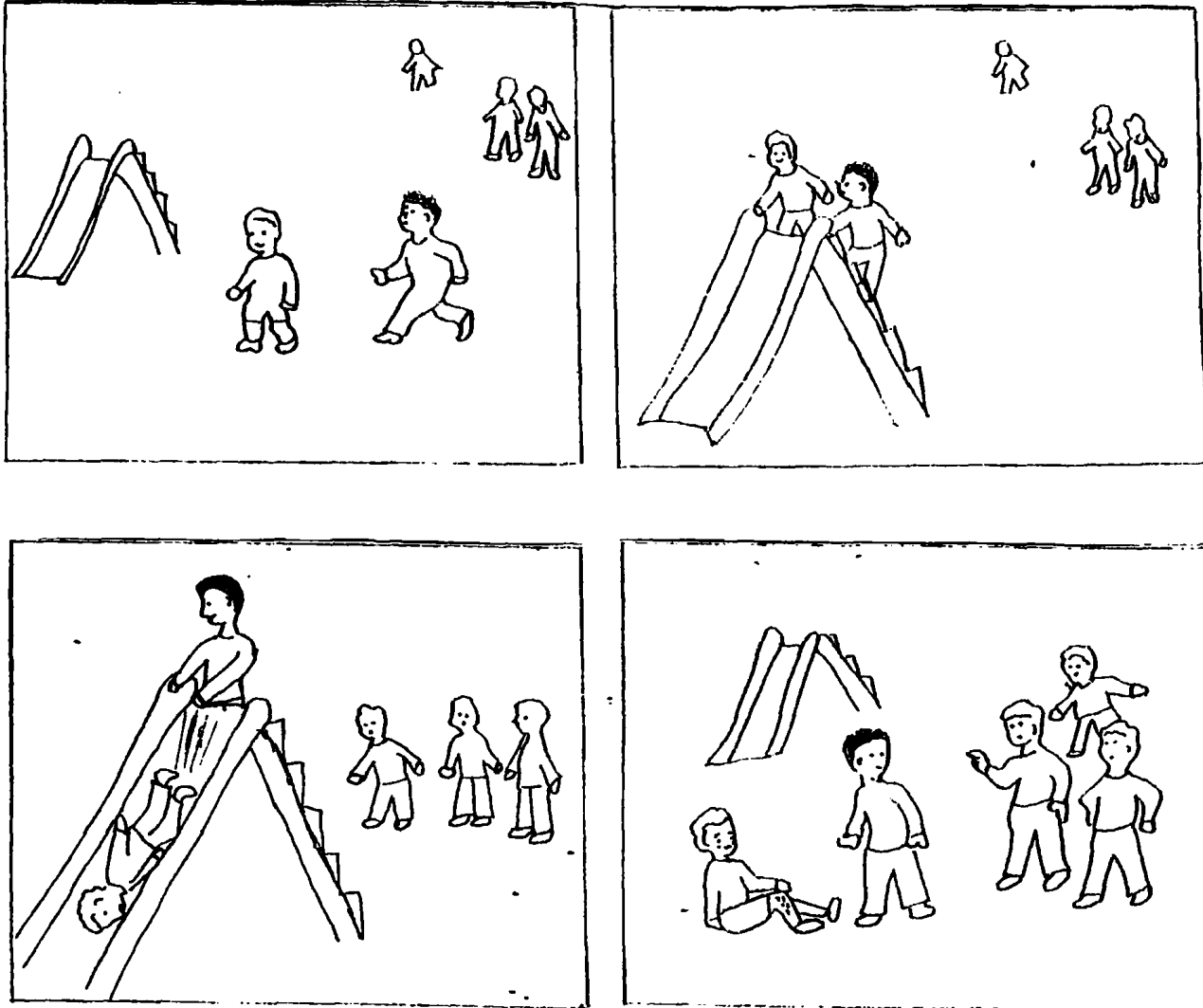
Ήταν λίγες μέρες πριν τη γιορτή των Χριστουγέννων. Ο Φαίδων είχε μάθει απ' έξω το ποίημα που θα έλεγε στη γιορτή.

Την ημέρα της γιορτής όλοι οι γονείς ήρθαν να δουν την παράσταση. Όταν ήρθε η σειρά του Φαίδωνα να πει το ποίημα, ο Φαίδων είπε: «Δεν θέλω να πω το ποίημα».

Οι γονείς που βρίσκονταν εκείνη τη στιγμή εκεί γελάσανε και του είπαν: : « Πω, πω τι κακομαθημένο παιδί!».

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 2: Σχηματική αναπαράσταση μιας από τις εικονογραφημένες ιστορίες (ηθικού παραπτώματος) που χρησιμοποιήθηκαν στο έργο κατανόησης της ντροπής.

Μια μέρα ο Σπύρος πήγε στην παιδική χαρά να κάνει τσουλήθρα.

Μπροστά του, ένα άλλο παιδί ανέβαινε στην τσουλήθρα. Ο Σπύρος βιαζόταν να κάνει τσουλήθρα και έσπρωξε το άλλο παιδί δυνατά με τα δυο του χέρια. Το παιδί έπεσε κάτω και μάτωσε το γόνατό του.

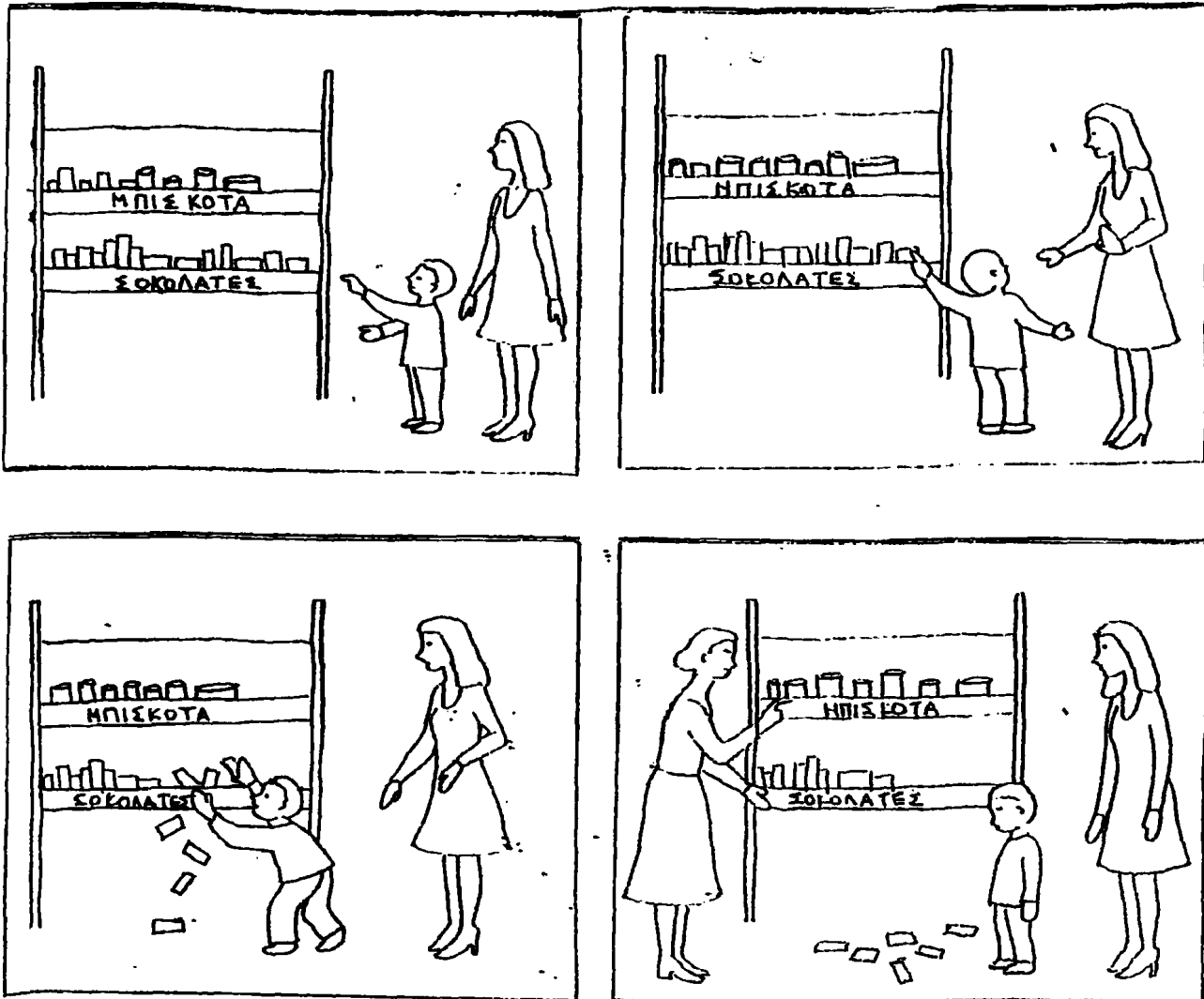
Τα άλλα παιδιά που ήταν εκείνη τη στιγμή στην παιδική χαρά τον μαλώσανε και του είπαν: «Πω, πω τι κακομαθημένο παιδί!».

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ:

1. Τι έκανε ο Σπύρος;
2. Τι είπαν τα άλλα παιδιά;
3. Πώς αισθάνεται τώρα ο Σπύρος;
4. Γιατί αισθάνεται έτσι; (ανάλογα με την απάντηση που θα δώσει)
5. Ξέρουν τα άλλα παιδιά ότι ο Σπύρος αισθάνεται έτσι;
6. Πώς το ξέρουν αυτό τα παιδιά;

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 3: Σχηματική αναπαράσταση μιας από τις εικονογραφημένες ιστορίες (κοινωνικού περιστατικού) που χρησιμοποιήθηκαν στο έργο κατανόησης της ντροπής.

Ο Δημήτρης είχε πάει με τη μαμά του σε ένα μεγάλο σούπερ μάρκετ, κοντοστάθηκε στο ράφι με τις σοκολάτες και είπε στη μαμά του: «Μαμά, θέλω να μου πάρεις μία σοκολάτα».

Η μητέρα του είπε ότι δεν μπορεί να του πάρει, και αυτός τότε έριξε με το χέρι του μερικές σοκολάτες κάτω από το ράφι.

Μια κυρία που ήταν εκείνη τη στιγμή στο σούπερ μάρκετ τον μάλωσε και του είπε: «Πω, πω τι κακομαθημένο παιδί!».

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ:

1. Τι έκανε ο Δημήτρης;
2. Τι είπε η κυρία;
3. Πώς αισθάνεται τώρα ο Δημήτρης;
4. Γιατί αισθάνεται έτσι; (ανάλογα με την απάντηση που θα δώσει)
5. Ξέρει η κυρία ότι ο Δημήτρης αισθάνεται έτσι;
6. Πώς το ξέρει αυτό η κυρία;

